

Юзаф Ігнацы Крашэўскі

АПОШНЯЯ ХВІЛНЯ КНЯЗЯ ВАЯВОДЫ

(Пане Каханку)

*Пераклаў з польскай мовы
Васіль Сёмуха*

*Mors ita...
Sicut vita.*

...Нашага апошняга падарожжа зь вяльможным князем, а хоць бы сто гадоў я жыў, -- не забуду. Бо то ж была дарога, даруй Пане Божа, крыжовая. Князя ўжо, бадай, нават за тым часам, калі мы ў Берлін і Ўроцлаў езьдзілі да тамтэйшых іхніх дактароў, якія анічым нам не дапамаглі, было ўжо не пазнаць. Ён страшэнна перамяніўся -- спахмурнеў, зрабіўся нудны, маўклівы, пануры, забыякавеў да ўсяго. Сядзіць сабе ў крэсьле, рукі на жываце, пакручвае набрыньяльмі пальцамі, звесіць галаву на грудзі, сапе і маўчыць.

Прыйдзе катарае з нас, кашляне, каб падаць знак пра сябе (бо ён ужо нічога ня бачыў), дык пазнае па голасе, падыме часам галаву: А што там? -- спытаецца,--і не дачакаўшыся адказу, зноў занурыцца ў задуменьне.

Мы дык ужо ўсе аж ці не занадта добра ведалі, што ён даўно нічога ня бачыць; але сам ён ніколі гэтага не прызнаваў, хіба што самым-самым давераным; перад іншымі строіў зь сябе, што толькі недабачвае.

У Нясьвіжы, пане літасьцівы! -- ён меў усё, чаго толькі душа спрагнуць магла; але апанаваў яго нейкі неспакой, што ня мог князь уседзець у горадзе. Закарцела яму ехаць.

Куды? У Белую? Чаго? -- ён і сам, бадай што, ня ведаў, небараака... Ат, у горадзе журба зядала... абы зь месца зрушыцца. -- Святару сказаў, што хоча ў Лясную, наведацца да Найсв. Панны! Мараўскаму,-- што там паветра лепшае; мне -- што там вада здраравейшая; князю Гераніму,-- што ў Белай забыўся шкатулачку з паперамі, якія павінен забраць сам, бо паперы вельмі важныя: але ўсё гэта былі чысьцюткі байкі; па сутнасці, яго ўжо забірала перадсмяротная трывога.

Увечары ў чацьвер, як во цяпер памятаю, выйшла распарада зъбірацца ў дарогу. Бралі і мяне, бо князь часам любіў пазводзіцца са мною.

Першымі заварушыліся распарадца службаў і кухні, пачалі запрагаць і перапрагаць цугі; цалюсенькую ноч ўсё кіпела, як у катле, беганіна па сходках то ўніз, то ўгору, па надворку, па стайнях зь ліхарамі -- бо от жа раптоўна ўсё гэта ўбройлася, ніхто і не спадзяваўся. Доктар толькі плячмі перасмыкаў. Пытаему ў яго князеў сястранец, пан палкоўнік Мараўскі, -- ці не зашкодзіць? -- дык доктар буркнуў на тое: А ўсё роўна, не зашкодзіць і не паможа, хай ужо сабе едзе, калі зарупела. Хто ведае? а раптам? зьменіць паветра, а можа, яго гэта якраз і развязаў.

Але дзе там! Ужо на першым начлезе так задумаўся, так занурыўся ў развагі, што слова дапытацца было нельга.

Другога дня крыху нас усьцешыў, бо выглядаў жывейшим і еў лепей. Увечары прыйшла мая чарга дзяжурыць. Я прызасціць сівечкі, сеў каля печы, чакаю, што Бог пашле.

Князь крэкнуў:

-- Ёсьць там хто?

-- Я тут, вяльможны княжа.

-- Так цёмна, што й ня бачу васана.

-- Я нарочна прыцьміў съятло, каб вяльможнаму князю ня дужа съляпіла.

Ён махнуў рукою.

-- Каторая гадзіна?..

Я зірнуў на гадзіннік-цыбулінку -- пайшло ўжо на дзесятую.

-- Па восьмай ужо, вяльможны княжа.

-- Што там на дварэ?

-- Слота, вяльможны княжа.

-- Што там робіцца зь месяцам? бо я ўжо забыўся.

Маладзік ці што?

-- Апошняя квадра.

Ён шапннуў і замоўк. А я і тым, што пачуў, суцешыўся, бо князь даўно ўжо столькі не гаварыў.

-- Ці ёсьць там якая газецина з Варшавы? -- спытаў.

-- Па дарозе ня бралі, а апошнія ў Нясвіжы.

-- А я ж казаў, каб крэсы за мною ішлі: то ж бо той мне сеймавы час...

І зноў замоўк, уздыхнуўшы.

Гэтым вечарам ужо больш не азываўся; працягнуў толькі руку на стол па ружанец, які застаўся яму пасыля Сироткі, і пачаў маліцца. Скончыўшы малітвы пажадаў легчы ў ложак. Мы распранулі, разъдзелі яго, і начное дзяжурства нёс ужо нехта іншы.

Казалі, што спаў досыць добра, толькі праз сон некалькі разоў ускрыкнуў.

Раніцай пасыля куляшу -- карчма была агідная -- мы рушылі далей у дарогу.

Восеньская слота як на тое не адступалася; хоць цужных коней у запрэжцы было восем, мы мусілі ісьці, нагой за нагу чапляючыся. Не без таго, каб у гразі паслья ўсіх гэтых нашых вярцепаў карэта ня хілялася, хоць гайдукі ўвесь час падтрымлівалі яе, а часам нават, можна сказаць, ледзь не на плячах вывалоквалі. І гэта давалася князю ў знакі, бо часам стагнаў.

-- Цяпер бо і дарогі, як людзі, няма ладу як па раскісалі, - бурчаў ён, -- даўней такіх ня бывала.

Увечары, толькі мы былі спыніліся ў плебаніі, ён павітаўся з ксяндзом і паспяшаўся ў ложак.

У ложку вячэраў, у ложку, лежачы, сказаў пацеры (на што меў касцельны дазвол) і неў забаве задрамаў. Сон быў зноў неспакойны.

Так вось мы і даехалі, а дакладней -- давалакліся да Славацічаў над Бугам. Нічога на съвеце ня ведаю больш сумнага за гэты заканурак у княскіх землях; хоць ён і надбужны, славуты край, але, далібог і дапраўды, -- пустэльня, звылюднеласць, толькі лясы і лясы, толькі сосны, балотныя купіны ды пясчаныя завалачы.

Двор на аканоміі стары, драўняны, -- зараней падчышчаны, вышараваны, абкураны, аерам пасыпаны, пазавешваны і высьцелены, як толькі можна было падрыхтавацца найлепей.

Князь займаў вялікі пакой, цёплы, зацішны, бо нездарма ж мы трымалі Багушэвіча, які ўмеў зь нічога выстраіць палац.

Князь, дабраўшыся да Славацічаў, пачуўся стомленым і сказаў, што некалькі дзён адпачне тут; хоць і няшмат вёрстаў заставалася да Белай.

Багушэвіч паехаў паперадзе ў замак, каб там усё падрыхтаваць; але ў нас пра тое ня было ніякага страху, хіба што трэба, каб загадзя прапалілі ў печах, каб не напусьцілі чаду.

Зь Белай сюды загадзя, на выпадак, і для кухні завезылі ўсё, што было трэба; хапала ўсяго.

Увечары славацкія жыды зь вялікай помпай прынесылі на кухню велізарнага дваццаціфунтовага шчупачыска, на драўляным падносе, абшытым кармазынавай кітайкай, зь лімонам у пашчы, за што князь загадаў выдаць ім пяць дукатаў, але тыя грошай не ўзялі.

Было нам тут няблага, знайшоўся і забясьпечаны скляпок у Стшалкоўскага, які сядзеў на гаспадарцы -- і добра яму сядзелася. Ды такі яно было някепска, толькі страх як нудна... А тут яшчэ і дождик завёўся -- цырк-цырк, пырсь-пырсь -- ад відна да цямна.

Уздыхалі мы аж да самага бельскага замка -- цесната там, увесь двор у доме аніяк ня можа разъмясьціцца; мы туліліся дзе і як каму ўдалося,-- у шопках, па хатах, па корчмах, па жыдоўскіх дамах, а коні пад павецимі і ў аборах, дзе гною па калені даставала.

Неяк аднаго вечара зноў прыпала мая чарга дзяжурыць. Ледзь толькі я сей, як князь тут жа і пытаецца:

-- Ёсьць там хто?

-- Глінка, вяльможны княжа.

-- Каторая гадзіна?

Я зірнуў, было палова дзевятай, але мы ўсе былі радыя, што ён раней звычайнага лёг адпачываць, выцягнуўся, засыне і набярэ сілы; я думаў, што не зграшу, калі крыху прысыпешу гадзіньнік. І я сказаў, што дзевяць.

-- Як ён цяпер той час ляціць,-- пачаў ён,-- даўней, пане кахранку, ого, езьдзіў і на раку і на сълімаку, а цяпер вось крылы сабе прыстроіў. Гм! а што на дварэ?

-- Крыху прасвятыляеца.

-- Зъ якога боку?

Адказваць было цяжка, бо князь ня любіў, калі яму хто не дагаджаўся веданьнем, асабліва, калі заходзілася пра пару і неба; ён заўсёды казаў, што шляхціц як жаўнер, дзень і ноч павінен ведаць, што на небе робіцца, адкуль вецер і якія там ходзяць хмары. І я пальнуў па памяці, што з заходу, бо ў нас амаль усё і заўсёды ідзе з заходу, і слота і пагода.

-- А яно ж бо й няблага было б,-- сказаў,-- але ты, Глінка, мабыць, ня ведаеш, дзе ў Славацічах заход? трэба было папытацца ў жыдоў, яны ўсё ведаюць.

-- Але ж я ведаю, вяльможны княжа.

-- На здароўе табе, пане кахранку.

Калі ён гаварыў гэта, я заўважыў у голасе перамену, як бы памацнеў, як бы з гарачкі. І соп мацней. Праз хвіліну зноў пытаеца:

-- Што кажаш? ня чую!

-- Я і не адзываўся, вяльможны княжа,-- шапнуў я ціха.

-- То ж я, мусіць, задрамаў.

-- Не, вяльможны княжа.

-- Бо то ж вы цяпер, пане кахранку, усе лежні і съпёхі; вочы вам ад пярэсыпу пазарасталі... гэ?

-- Я нічога не кажу, вяльможны княжа.

-- А чаму ж ты не баронішся? пане кахранку,-- спытаўся ён, крыху ўсьміхнуўшыся,-- га?

Я і сам ня ведаў, што яму на тое адказаць, ды тут

прыйшло ў галаву: што мы не жаўнеры, і што сапсавала нас добрасьць княжая.

У голасе чулася нейкая сіла, якой я даўно ўжо ў ім не заўважаў. Яно б мяне і парадавала, калі б мне не здалося, што ў яго ўсё-такі гарачка; асабліва таму, што яна заўсёды зьбіралася нападвечар, паводле фізікаў гэта нядобры знак.

Ён уздыхнуў, паляпаўшы пяцярнёй па грудзях.

-- А ці ня клікнуць Фінка? -- спытаўся я.

Фінке быў з намі ў дарозе за доктара.

-- А на якое ліха? пане каханку! -- буркнуў ён.-- Ты думаеш, ён ведае больш за мяне і цябе? Памацае пульс, патрымае за руку, скажа паказаць язык, паківае галавой, скажа, што ўсё добра -- абы каб грошай далі. Што тыя дактары, што гэтыя, пане каханку; ды хоць бы той табе Тралес, якога на вагу золата купляць давялося, а аслым асёл, пане каханку, немец, слова табе па-польску ня скажа, як жа ён польскую хваробу лекаваць мае?

-- Ці князю не зашкодзіць так многа гаварыць нанач? -- папярэдзіў я.

-- Нешта ўжо й ты доктарам зрабіўся? -- абурыўся ён,-- табе што да таго? гэ! дзюбаў бы сабе носам пад печчу ды ня звягтай.

-- Ай ды не, вяльможны княжа, я з клопату папытаўся.

-- Бачылі вы яго, які клапатлівы. Маўчаў бы, пане каханку.

Ён уздыхнуў, падпёрся кулаком і замоўк. Я ўгледзеўся ў яго; вачэй не заплюшчыў,-- але былі як бы замглёнія, нерухомыя, хоць на твары нейкае там жыцьцё іграла.

-- Сыпіш, Глінка? -- спытаўся праз хвіліну.

-- Не, вяльможны княжа, мяне ўвогуле сон не бярэ; у

дарозе надрамаўся на запас, мне цяпер хоць цэлую ноч сядзі, і нічога.

-- Каторая гадзіна?

Было па дзесятай, але аднаго разу схлусіўшы, я ўжо мусіў апярэджаць гадзіннік.

-- Палова дзесятай, вяльможны княжа.

-- Яно ўжо і спаці ісьці выпадала б, кажуць бо, што сон да апоўначы самы моцны,-- забурчаў князь.-- Але хлусіць... ды і спаць ня хочацца. Які сёньня дзень?

-- Серада.

-- Ано, праўда, пост! шчупак быў па-жыдоўску.

Відаць, пачуўшы зь сеняў нашу гутарку, Фінке ўвайшоў, дзъверы лёгка рыпнулі -- я адразу пазнаў яго па хадзе.

-- Ты, эскулапе,-- азвайся князь,-- мусіць, хочаш загнаць мяне ў ложак. Дык жа не! Як толькі лягу, тут мне і пачынае ў грудзях душыць. Ідзі сабе з Панам Богам, я сядзецьму, а там і задрамлю.

Фінке тым часам падышоў і, узяўшы яго за руку, трymаў, мацаючи пульс. Князь, хоць і нічога ня бачыў, па звычцы павярнуў да яго вочы.

-- Княжа, можа б яно, ці ня выпіў ліманады?-- спытаўся Фінке.

-- Ага, зараз, дажыдайся, калі ж ты ў яе салетру сыплеш,-- абурыўся ваявода.-- Гэта, пане кахранку, небясьпечная рэч. Мяне гарачка спаліла на вугольле, а дадай да вугалю салетры -- вось табе і шчыры порах будзе. Ад любой сьвечкі, пане кахранку, як бабахне, і Радзівіл -- пырх! -- у чыстыя нябёсы!..

Фінке зарагатаў, а я за ім съследам.

-- Балазе табе съмяяцца,-- падхапіў князь, -- а я ведаў аднаго гішпана, дык у яго з такое прычыны трывух лопнуў, ледзьве ж яму яго потым зашылі. Частку кішак такі страціў небараака, а што зъесьць, бывала, так і вырыгне.

Фінке зъдзівіўся, а я радаваўся, што князь, як раней, пачаў свае штукі кроіць, а даўно ж таго ня было ўжо, але зъмееціў, што твар у доктара спахмурнеў. Ён падаў ліманаду.

-- Ліманада без салетры, вяльможны княжа.

-- Ну дык дай! абы адчапіўся! -- ён выпіў нават неяк прагна і, аддаючы шклянку, сказаў:

-- Аднак жа, Глінка, съвечку трымай далей ад мяне. Фінке без салетры кроку табе ня ступіць, так і рупіць яму лаціны ва ўсё намяшаць.

Доктар адступіўся на некалькі кроакаў.

-- Ідзі спаць, эскулапе, пане каханку,-- дадаў князь.

Фінке паціснуў плячыма.

-- Вяльможны княжа, пасъля такой далеглівай дарогі ранні сон дужа ўздаровіўся б,-- дадаў ён,-- перад поўначчу сон самы моцны.

-- Чуў, чуў,-- сказаў князь,-- не навіна. Ідзі ж і мацуйся ім сам, а мне ня хочацца. Вы гэтага ад курэй навучыліся, а курыца -- не чалавек... Дабранач табе! Глінка,-- дадаў ён, зъвяртаючыся да мяне,-- папрасі пана доктара за дзъверы, пане каханку.

Фінке выйшаў чырвоны, я правёў яго за парог.

-- У князя невялікая гарачка,-- шапнуў ён мне,-- калі папросіць піць, дык ліманада прыгатавана. Не давай яму лішне гаварыць, бо са сну выб'еща.

Ледзь толькі дзъверы зачыніліся, князь спытаўся.

-- Пайшоў шлындра?

-- Пайшоў, вяльможны княжа.

-- Сядай і ня сьпі, а слухай сюды, бо мне хочацца патрызыніць. А ўжо ж такі трэба кагосьці мець, каб слухаў.

Сказаўшы, тут жа і замоўк адразу; перамяніў толькі руку, абаперся на другую і бурчаў нешта невыразнае. Доўжылася гэта нешта з чвэрць гадзіны. Якраз бо тады куры, ня ведаю чым спалоханыя, да пары трывожна закудахталаі.

-- Гэ? што там такога? ужо і куры запяялі?-- ускрыкнуў князь як бы разбуджаны. -- Глянь-но на гадзіннік, што ім там зноў прысынілася? Раніцай скажаш Стшалкоўскай, каб мне гэтых інсургентаў усіх на калодку. Насуперак закону Божаму съпяваюць да поўначы! А гвалтачкі, пане каханку! І што ж гэта мне за парода курэй такая, што без пары гарлаць сабе дазваляюць? І што тут д'яблы скажуць? а д'яблаў таксамака ж наклікаць не гадзіцца. Глінка! ня сьпіш? -- спытаўся.

-- Ай не, вяльможны княжа.

-- Хвалю, хвалю. А съвечкі дзе, пане каханку?

-- За шырмай, вяльможны княжа.

-- Утры ім насы, бо, пэўна, на іх грыбы панарагталі. Толькі ня пальцамі.

Я засьмяяўся.

-- Але ж ёсьць шчэпчыкі, вяльможны княжа, і тое нават срэбныя,-- сказаў я ідуchy за шырму.

-- А што ж бо ты сабе думаў, у Радзівіла павінны быць жалезныя альбо медныя? На што на што, а на шчэпцы нас яшчэ сталася, хоць і высмакталі нас дужа. Але датуль шчэпцы, пакуль мяне... яны ўсё гэта ператопяць і патопяць.

Ён пачаў біць сябе ў грудзі і цяжка ўздыхаць.

-- Княжа, можа, ліманады? -- спытаўся я.

Ён даў мне знак рукою, што ня хоча.

Праз хвіліну раптам падняў галаву і выпрастаўся, як бы нешта ўбачыў перад сабою. Нібы ад съятла засланіўся далоняй і ціха трывожліва шапнуў:

-- Глінка, хто там стаіць?

-- Няма нікога, толькі я, вяльможны княжа, -- сказаў я.

-- Бо ў цябе вачэй няма, пане кахранку! -- буркнуў ён і замоўк, апаўшы на крэсла, але доўга яшчэ ўглядваўся ў адно месца.

Незадоўга пасыля нейкім дзіўным голасам пачаў, якбы да кагосыці, каго я ня бачыў.

-- Я ведаю цябе, ведаю! ты такі як на карціне ў Нясьвіжы, але чаго ж ты хочаш? Ці ўжо прабіла гадзіну.

...Га? Не. Мне яшчэ трэба прасіць прабачэння, але гэтага мне ня дадзена...

...Ты прыйшоў па рахунак сумлення?

...Што ж бо ёсьць больш за вас... двух, трох?!

...Во, яшчэ і Чорны, Ліздэйка... Рыжы... Багуслаў, Мікалай; колькі вас тут панапрыходзіла!.. але гадзіна мая яшчэ не прабіла. Я абяцаўся спыніцца ў Белай -- і ўжо павінна прыйсці сюды тая, перад якою я вінаваты. Пан Бог прышле яе. Хацеў бы яшчэ пажыць, пакуль хопіць тых ста тысяч, якія сейм дазволіў...

...Чаго ж вы галавой ківаецце? можа, думаецце, сейм дарма галасаваў і што нічога ня выйдзе?

Страх мяне браў, калі я чуў гэты голас, хацелася перапыніць яго. Я падышоў, пакашліваючы і шаркаючы нагамі.

-- Вяльможны княжа, нікога няма.

Той разгневана махнуў рукою, быццам адпіхваў, і голасна крыкнуў мне.

-- Маўчаць, пане кахранку...

...Ты съляпы. Вунь жа Ліздэйка стаіць, арцыкапелан, сівая барада па калені, у руцэ пастарал, на галаве інфула. Пакланіся яму...

У голасе як бы сылёзы, пачаў біць сябе ў грудзі.

-- *M e a c i l p a! t e a c i l p a!* Хоць я і Радзівіл, але чалавек, і грэшны чалавек. Выпала мне нарадзіцца на ліхія часы... Праўда, я часта быў съляпы, пане кахранку, арцыкапелане, за тое, мабыць, Пан Бог і пакараў мяне сълепатою ў апошнія дні мае, калі сама больш хацелася б дзівіцца на съвет белы, а вочы ня съвецяць. Съляпы я быў, але ж дарогі шукаў, а непачцівия людзі ашуквалі мяне, паказвалі няправільную. Я заўсёды хацеў вызваленія краю, хто ж мог ведаць, у кім яно і дзе было?

Ён хваравіта енкнуў, а мне валасы на галаве ўставалі і мароз па скуры шоргай.

-- Не глядзіце так на мяне! Сълед вам было нарадзіцца не за часу Ягелаў і Жыгімонтаў, а за Эканамчука, хадзілі б, як і я, з завязанымі вачымі па гэтым лабірынце. Куды ні павернецца чалавек, урвішчы...

...І не засыпаць было іх радзівілаўскім золатам, і радзівілаўскімі сълязьмі не заліць...

...Цэлы полк даў дзяржаве і гарматы, хай хоць тыя возьмуць, што ў Нясьвіжы.

Ён прымоўк, а праз хвіліну зноў:

-- Кароль, Ягамосьць прускі, стрыечнік, праўда, але я ніводнаму немцу ня веру. Вялікі палітык, на блізір удае, што няма ладу як нас любіць. Але дзе ж там можа любіць авечку

той, хто ёй бакі павыгрызаў! Чалавек гладкі і ветлівы, ананасамі мяне карміць заліцаўся ва Ўроцлаве, а мне лепей дай польскіх салоных гуркоў, чым прускіх ананасаў...

Ён прыклаў дрыготлівую руку да лоба і глядзеў, ледзь бачыўся мне ў змроку.

-- Валадковіч! а ты там што робіш за імі ў лісінай курсце? на паляваньне ў Налібокі выбраўся? чаго прыйшоў? па мяне? Не магу, прыяцельку, пане каханку, як бога кохам, не магу. Ты ж гэта добра ведаеш... *ад яе* няма дараваньня, а безъ яго на суд паўстаць не магу. Куры тыя, што мне съпяваць павінны, не пяялі яшчэ... Чакай, каханьнейка! Ужо нядоўга, ужо ж не забаўлюся.

Пасьля такіх намогаў галава яго апала, а я, слухаючы, дрыжаў, бо і мне пачалі мроіцца ў мораку нейкія цені. А найбольш уразіла, што аж два разы князь згадаў пра дараваньне, якога хацеў *ад яе*. Я галаву сабе круціў -- ад каго?

А тады як крыкнё:

-- Глінка! съпіш?

Аж я падхапіўся.

-- Да не, вяльможны княжа!

-- Бачыў іх?

-- Нікога тут ня было.

-- Так! Табе нікога, а мне кога. Не табе глядзець у і твары; не да цябе яны прыходзілі, і вачам твайм яны недаступныя...

-- А яе бачыў? -- дадаў. Такая ж прыгожая, як і была, такая ж ганарыстая, што і прыступу няма! Не даравала мне, пане каханку! не! я павінен чакаць, і душа не пакіне цела, пакуль яна зь мяне грэху ня здыме.

Уздыхнуў. Мне здалося нават, што сылёзы па твары пабеглі. Я ня ведаў, што рабіць; доктар наказаў, каб князь не гаварыў шмат, а перапыняць яго не гадзілася. Калі быў крыху запнуўся, я падумаў, што, можа, на tym і скончыць, і падаў яму шклянку зь ліманадай.

Дакрануўшыся да яе рукою, князь схамянуўся.

-- Што гэта? труцізны даеш?

-- Ліманада, вяльможны княжа.

Ён лёгка павёў плячыма, здавалася, вяртаўся да памяці.

-- А, так! зъехаў на аўсяны ўзварчык і на ліманаду, на лацінскую кухню і на валошскі скляпок, княжа ваявода, дажыўся! Гэта -- бабам. Каб тое далі мне старога віна, адразу палепшала б, але віно самому доктару ў смак. Ліманаду толькі валохі спажываюць, а яны ж усе садаміты; адчапіся ты мне са сваёй ліманадай і марш пад печ.

Я паслухмяна адступіўся, і ўжо праз хвіліну якую быў пэўны, што яго на сон забірала. Абапершыся на руку, князь заплюшчыў очы і спачываў, было толькі чуваць, як цяжка дыхаў. Тады толькі зноў лёгкі пошумак дайшоў да маіх вушэй, князь нішкам гаварыў сам з сабою.

-- Зноў прыйшлі! Маёй скрухі мус вам! Вінаваты, вінаваты, такі мая віна, мая вялікая правіна, продачкі, бацечкі, пабожны біскупе міладайнічку, і ты, Ежы, пурпурніча рымскі, святы войча, і ты, княжа канцлер, і ўсе вы, што запабеглі мяне на съвеце, *mea culpa!* Спавядаяся перад вамі... Жыцьцё было вой якое грэшнае, але ж, пане кахранку, я нарадзіўся пад слотай... па гразі ступаць і не загразнуць -- гэта хіба анёльская рэч; у мяне крылаў ня было, я граз па калені. *Mea culpa!*

...Я за ўсё заплаціў зь лішкам: грашыма, крывёю,

съязьмі, туляньнем-бадзяньнем, гаротаю, пане кахранку. Пасъля Барской досыць нагледзеўся на трагедью, якая пачвартавала нас, і гэтага вы мне не залічваецце? Радзівіл пасъля Эканамчуку мусіў кланяцца і ў руку яму цалаваць, пане кахранку, і Чартарыйскіх да грудзей ціскаць мусіў!

...І штогод пасъля ішлі паразы і ўпакорваньні. Якраз у час асьлеп, каб ня дзівіцца мне на чэзлыя рэшткі, пане кахранку...

...Што мог, чым Бог успасобіў, тое і рабіў! У Альбе* не далі мне выкапаць мора; а цяпер высахне, і ўюны ў ім, печкуры ў ім будуць вадзіцца. З палком таксама ня ведаю, што станецца... Хто ведае, што і з самымі Радзівіламі? Ужо тое бяды, калі пень усохне, а ад карэння пушча пойдзе, бо тады яна заўсёды карлікавая, пане кахранку...

...Налібоцкая пушча зь мядзьведзяў на кратоў зъвядзецца. Хто ведае, што зь Геранімавага груда вырасцеце... Мяне Вісьнёўская нарадзіла, а яго нейкая Таксіца... іншая кроў... Я мядзьведзяў у карэту ўпрагаў, а ён хіба што казу да воза прывяжа... найбольыш хіба-- асла? Унукі пешкі хадзіць гатовыя, пане кахранку.

Ён заплюшчыў вочы і ціха заплакаў.

-- Кардыналы, біскупы, ваяводы, канцлеры, удзельныя княжаты, каралеўская кроў у жылах, на тронах мы сядзелі... заўтра, можа, слугавацьмем тым, што нам кланяліся і бралі ў нас міласціну, а пасъля заўтра -- жменька пылу, якую вецер разьвеє і нават памяці не застанецца.

Я дрыжыў, слухаючы, але мяне разьбірала грэшная цікаўнасць да гэтай споведзі і ламентацыі, і таму не хацелася ні перрабіваць яго, ні каго клікаць.

Пасъля гэтага, быццам зылітаваўся зь яго і ягоных

пакутаў, сон апаў яму на павекі, ён заснуў і страшна соп. Потым той храп, што ледзь не ва ўсім доме чуваць быў, зъмяніўся съмехам. Съмяяўся князь у сыне так, як быў звыклы даўней, калі каму ўдавалася добрая штука, альбо сам казаў што-небудзь вельмі трапнае.

І гэты съмех разбудзіў яго самога; але ён не апрытомнеў, гарачка увесь час, здавалася, толькі больш разгаралася.

-- Гэй там угары, капэла... на слых іграйце, пане кахранку... і на трубы губ не шкадаваць... Выкаціць срэбную бочку са скарбца, накрыць яе тыгровай скурай. Мне не пашкодзяць кармазынавыя гайдавэры, магу і ў іх бочку віна, як Бахус, убухаць, гайдукі хай цягнуць у залу... альбо запражкы мядзьведзяў, хай бабы патрухлеюць... Ведай, Літва, Радзівіл! Хто мне стане на дарозе, лоб таму расквашу і заплачу. Меншай съмердзі па сто бізуноў, бізун па дукаце! пане кахранку! Жыда, шэльму павесіць на япручынай кішцы, а не -- дык у суботу салам вышмараваць... Гуляй душа! Валадковіч, кахраньне, Рэйтане, душка мая, падайце мне рукі... вось так! Труцімцеся... а хто ня вып'е! таго ў чатыры кі... пане кахранку...

...Панятоўшчыка* прэч зъмяцём з трона, спаскуджаны пасыля яго трон вышараваць. Даць яму дзьвесыце злотовых, хай пісарыць у фальварку, бо руку мае добрую, крамзае нічога сабе...

...У Альбе порт зладзім, пане кахранку... Туркі па съвініну прыязджацьмуць, а гішпаны па дзёгаць, якога ў саміх дома няма... Панавязуць сюды фігаў шляхце, і лімонаў панам сенатарам... і ражкоў дзесяцям... Курдэш над Курдэшамі!...

...Чаму ня грае музыка, пане каханку, струны ім палопаліся ці рукі? Святло патухла... Ноч, а я босы... пане каханку... Хто жывы, ратуйся! дзе мае халявы? Што гэта? Нічога ня бачу...

..Хай мне цяпер Тралес заслону з вачэй здыме... альбо, альбо... дам яму мястэчка і вёсачак зь дзесяць пажыцьцёва... мала? дадаць цагліну золата і аднаго апостала... але Юду... хай ведае Радзівіла... Як яму ня ўдасца... съцяць галаву шахраю на рынку... пане каханку.

І тады, калі я ўжо думаў, што настаў канец гэтаму страшнаму дыялогу зь лёсам, голас ягоны зъмяніўся.

-- Адыходжу без нашчадкаў! Ты таму віною, ты... што пракляла мяне! За цябе адмучыўся цэлае жыцьцё, і памерці спакойна не магу... А на каленях жа прасіў... не хацела дараваць, а калі я віну ўчыніў... ня быў пры памяці. Фэлся... сэрца маё... празь цябе гіну.

Князь эаплакаў, прачнуўся і як перапалоханы крыкнуў:

-- Ёсьць там хто? гэй!

-- Глінка, вяльможны княжа.

-- Што гэта? каторая гадзіна?-- ажывіўся князь,-- можа, я што ў сыне гаварыў? Дай вады! піць хачу, усярэдзіне гарыць... Гадзіна? каторая гадзіна?

Было яшчэ да поўначы, але я не задумваючыся адказаў::

-- Ня чуваць, каб першыя пеўні съпявалі.

-- А ты ім што, каманду ім даў! -- сказаў князь.-- Адкуль ведаеш, калі запяюць?

Ён узяў шклянку, скаштаваў ліманады, але адразу выплюнуў.

-- Горкая, як жоўць, дайвэльдрэку 4 немец намяшаў, цъху!

-- Княжа, даўно пра ў ложак!-- сказаў я.

-- Гэ? дык ты хочаш мне, як пеўням, камандаваць? Але ж дай мне съятога спакою з тым тваім ложкам! Ці, можа, ты хацеў бы ўмарыць князя ваяводу за тое, што табе спаць не дае, надакучыў... А мне яшчэ пажыць ахвота, а ў ложку душыць, і пад ложкам съмерць затаілася, цікуе.

І адразу мац-мац па кішэні, нібы грошай шукаючы, і, нічога не знайшоўши, уздыхнуў.

-- Гроша жывога ў Радзівіла няма за душою, высмакталі ўсенька... а ўжо ж колькі цырографаў панападпісваць казалі... тое толькі адзін Бог ведае, а другі на цалкам паўнамоцны.

І зноў сам сабе:

-- Усе мае даўнія прыяцелі і таварышы съпяць у трунах... на другі бок перавярнуліся, мабыць, а я праз гэтую валаводку Фэлісію, якая зьняць зь мяне грэх не съпяшаецца, мушу чувацца за грахі мае, аж пакуль пасъля апошняга ўздыху ня ўдараць у мажджэры на рэзырэкцыю і на троумф... А тады прыляціць мой анёл, і як Товію вочы пратрэ мне, каб я на радасць і шчасціе глядзеў... А сёньнека лепей съляпым быць.

Відаць, князеў голас, даўней такі зычны, разбудзіў і занепакоіў тых, што спалі ў сенях і чувалі ў іншых памяшканьнях, бо ціха рыпнулі дзьверы і ўвайшоў стары Вісьнёўскі, шляхціц, якога князь любіў, бо той быў пры ім прыдворным зводмаладзь і перажыў зь ім усе нягody, нядолі і бадзяньні, кроку ад князя не адступаючы. Так і ўвайшоў, у палацяных споднях і кашулі, як падвёўся з

ложка, стаў у парозе, рукі ў кішэнях, пачаў разглядацца навокал. Князь як бы пачуў, што нехта тут яшчэ быў, падняў галаву.

-- Вісьнёўскі?-- спытаў ён.

-- Слуга, вашай княскай мосьці.

-- Заўсёды цябе на нюх пазнаю, конскім потам ад вашэці тхне, а я яго люблю. Чаму ж ты, старэнькі, ня сьпіш?

-- Ну, я дык я, але чаму князь ваявода ня ідзе ў ложак?

-- Скажу табе, Вісьнячку, чыстую праўду, баюся я ложка, ня хочацца мне паміраць.

-- Э-э! Што пра тое думаць і талкаваць! -- спакойна сказаў стары.-- У князя ў самога ў сабе бадзёру болей чым досыць, будзеш здаровы, і зрок каля цудадзейнай іконы здабудзеш, і папалюем яшчэ на мядзьведзяў.

-- Тэрэ-фэрэ-куку! сера баба ў руку! Папалюем! Які ты добры! так, так, разам са святым Губертом, у тым самым гайку, дзе Абэсалом павіс!-- закрычаў ваявода.--Ты, стары, ужо толькі ў пяты цаляеш. А я ўжо і блыху не ўпалюю. Кажаш пра цудадзейную ваду ці што... калі б тое Богу вады было трэба, каб цуд учыніць, калі б хацеў... пане каханку; але няма яго волі на тое, Радзівіл яго даеў, плюе на яго!

У голасе чуваць была часам гарачка і непрытомнасць. Князь застагнаў і сказаў:

-- Як табе здаецца, Вісьнячку? што выйдзе з гэтага мальца?

-- З якога, вяльможны княжа?

-- А з Дамінічка? Кепскае імя яму далі -- уздыхнуў князь,-- а тож бо апроч яго ня было нікога з Радзівілаў

Дамінікам, бо ўсе на поўную губу былі д о м і п і. Ужо той ліхі о т е н, бо на ім і родзмалее, як і імя.

І зноў як бы сам сабе:

-- Галовы ім завернуцца-закруцца; працьвіртуюць дашчэнту Радзівілаўшчызу, разълезеца ўсё, распарушицца, шчэзьне. Пад канец пойдуць міласьціну жабраваць, зь гербам на торбах... Добра, што тыя ў трунах, тыя Крыстофы, Станіславы, Мікалаі, Альбрэхты, Юр'і. Вочы мае і ў пазамагільлі бачаць, хоць і съляпыва... Чорна там будзе, чорна... У Нясьвіжы совы й кугікалы канцэрты вераб'ям спраўляюць. Запусты скончыліся, папялец і пост, съледзь у прускім мундзіры едзе.

Тым часам, пачуўшы размову, надышоў і ваяводаў сястранец, палкоўнік Мараўскі.

-- Можа, Фінке што на сон парадзіў бы? -- спытаў ён.

-- А так,-- азвайся князь,-- на сон, асабліва на вечны, у іх на тое дасканалыя рэцэпты. Гэта няцяжка. Але мне яшчэ ў Белай ёсьць што рабіць; пачакайце, чаго вам так зарупела?

Ня было спосабу; абступілі хворага, але ані да ложка, ані да сну яго змусіць нельга было. Ужо ён нават пачаў сам на весялосць узьбівацца, каб неяк разбройць нашу настырнасць. Шкада нам было яго, аж нарэшце Фінке, які таксама надышоў тым часам, не сказаў, каб не дражнілі яго і даверыліся ягонай волі; так і зрабілі. Праз хвіліну Мараўскі, пацалаваўшы яму ў руку і дабранач аддаўшы, пайшоў; разышліся і астатнія; Вісьнёўскі сеў са мною каля печы, і мы задрамалі дуэтам. Князь у крэсьле таксама моцна заснуў, час ад часу ў съне прамаўляючы кавалкамі лацінскую ларэтанскую літанію.

Пад канец мы ўсе пазасыналі, як байбакі, і ўжо толькі калі добра развіднела, толькі тады заспанага ваяводу пад рукі занесылі на ложак, і як упаў, так да дзесятай і не прачынаўся.

З раніцы дзень выдаўся хлябісты, мы нібыта меліся ехаць у Белую, але і запозна было ўжо, і дожд় перцаваў такі, што ніхто ахвоты ня меў, каб яму за каўнер лілося. Мне з галавы ня выходзіла тая нейкая Фэлісія, пра якую князь некалькі разоў успамінаў разам зъ праклёнам і прабачэннем.

Хоць я ўжо з пазынейшых гадоў дасканала ведаў усе нясьвіжскія падзеі, але дадумваўся, што тое нешта мусіла быць яшчэ з гуляшчых часоў пана мечніка, калі мяне там ня было. І я рашыў сабе, скарыстаўшыся слотным днём, узяць на распрыткі старога Вісьнёўскага. А ён, я быў упэўнены, павінен быў ведаць усё. Ужо адно тое мяне падсыцёбвала, што не дазвалялася гаварыць ні пра якую Фэлісію, а тым часам сам князь пра яе ўвесь час успамінаў, як бы меў яе на сваім сумленьні, як бы праз столькі зышлых гадоў ня мог пазбыцца нейкага цяжару.

-- Дабрадзею мой пане лоўчи,-- учапіўся я за старога,-- хто такая тая Фэлісія, пра якую князь ноччу ў съне спамінаў?..

Вісьнёўскі паглядзеў на мяне з увагай, паціснуў плячыма, пачухаў чупрыну, паківаў галавой і, ня кажучы ні слова, адышоў, нібыта толькі зъдзівіўся, што я задаў яму такое пытанье.

Гэта, прызнаюся, толькі дадало яшчэ большай цікавасці.

Таму я перадпалуднем, атаварыўшыся ў пана

карчмара, даўшы яму дуката за некалькі пляшак выстаялага віна, сказаў хлопцу падрыхтаваць памяшканье, асобнае, праўда, халоднае. Але, пазатыкаўшы вокны, можна было трываць; і мы засталіся там адныя. Хлопец знайшоў што трэба было, каб зрабіць памяшканье бытавым, паставіў стол зь нейкіх дзъвярэй і лавачкі; пастараўся пра ўсё, бо быў жывавы і растаропны як ніколі. Праўда, пазней ён блага абышоўся з tym сваім завяліком на свой стан разумам, бо, забраўшы ў мяне частку гардэробу, пару пісталетаў і каля ста талераў, драпнуў у Прусы, а там яго застрыглі ў войска, і ён мусіў насіць карабін дзеля прускага караля.

Хлопец загадзя дамовіўся з кухарамі, каб было нам чым закусіць.

Вісьнёўскі спачатку маўчаў, балбаталі пра звычайныя рэчы, я чакаў, каб стары разагрэўся, разышоўся, і, убачыўшы яго ў добрым настроі, я пачаў:

-- Вы ведаецце мяне за вернага слугу Радзівілаў, і што пану літасьцівamu і дому ягонаму я ня здраджу; каб жа тое яшчэ вы маю цікаўнасць хацелі задаволіць,-- а і што гэта за такая за Фэлісія, якую князь згадваў, а я пра яе нічога ня ведаю?

-- А навошта табе ведаць?-- спытаў Вісьнёўскі,-- навошта? цікаўнасць -- гэта першая прыступка ў пекла.

Я кажу яму:

-- Пане лоўчы, калі гэта і праўда ж прыступка ў пекла, дык я ўжо на ёй даўно стаю. Такім ужо мяне маці на съвет прывяла, што заўсёды носа ўтачу, ці тое яно трэба дзе, ці не.

Вісьнёўскі зас্মяяўся, узяў кілішак, выпіў, а я яму

хуценька падліў яшчэ, і ён завёў сваё:

-- Бачыш, ёсьць такія справы на съвеце, ба! і ў Радзівілаў, пра якія лепей ня ведаць, а хто пра іх ведае, хай забудзе. Навошта табе? шмат чаго ў памяці цяжарам ляжыць, бадай так, як на сумленьні!

-- Пане мой лоўчы,-- сказаў я,-- а і сорам было б табе ня ведаць гісторыі нават свайго каханага пана. Часам гэта і на тое прыдасца, каб адбараніць яго ад людзей.

-- Вядома ж! -- адказаў Віснёўскі,-- я вашэці ведаў яго яшчэ калі маладое піва толькі забрадзіла; мы! -- мы памятаем іншыя часіны. Лепей бы мы пра тое не гаварылі, бо і доўгая гэта гісторыя і журботная; у двух словах расказаць яе, дык яшчэ чарнейшай здалася б, а калі так, як трэба, усё па-парадку, дык і да вечара ледзьве скончым.

-- А, нуж! -- сказаў я,-- альбо нам ёсьцека нечым лепшым заняцца? Дзяжурныць каля князя сёньня іншым чарга прыйшла, нам і тут нязгорш, і дзьве бутэлькі яшчэ маю старога, сорам было б не паласавацца.

Я так да яго прыставаў, што ўжо пад канец той і супраціўляцца ня мог; а што расказваў мне, я запісаў а сразу, каб пазней ня было нарокаў на памяць.

За часу, калі князь, яшчэ малады, быў літоўскім мечнікам, двор у Нясьвіжы і жыцьцё ў ім ня былі падобныя на тое, якімі яго вашэці бачыце сёньня. Кроў князевая так і закіпела, ва ўсім съвеце было яму цесна, а што вакол яго тлумілася моладзь, у якой таксама грава буйнае жыцьцё, тварыліся ў нас часамі рэчы, якія сёньня цяжка ўспамінаць.

У навакольлі Нясьвіжа ўсё дрыжалася перад намі, а калі князь з прыяцелямі і дружынай спыняўся, едуchy на

паляваньне альбо ў іншыя маёнткі праз шляхецкую вёску, усё жывое ўцякала ад яго, бо пад гарачую руку, у першым імпэце ён мог даказаць, што ўпоперак яму лепш не становіся.

Бывалі ў нас і такія запусты, калі мы ня мелі часу адрозыніць дзень ад ночы, не адзін з нас нават жыцьцём прыплаціў.

Тут Вісьнёўскі перахрысьціўся, уздыхнуў і, пабожна ўдарыўши сябе даланёй па грудзях, кульнуў кілішак.

-- Таго я і на валовай скуры не запісаў бы, якія ў нас былі ўцехі і колькі там набіралася грахоў на велікодную споведзь. Князя, калі ўжо ён адзін раз папускаў сабе цуглі, ужо нішто яго стрымаць не магло, а калі хто спрабаваў прытармазіць,-- сам жа і пашіхаў яго, бо дзеля пункціка гонару гатовы быў на ўсё. Аднаго разу, як цяпер памятаю, мы вяртаемся з паляваньня, усе падхмеленыя, скажу праўду -- п'яныя, съпываючы: "Сядзіць сабе заяц на ўзьмежку"...

Верце ня верце, было ўсё так, як раскажу. Ехалі мы на брычках, бо верхавыя коні стаміліся; у кожнай брычцы запрэжана было па чатыры пары. І вось першая, у якой сядзеў князь з Валадковічам, стала. Было тое над Нёманам. Паром па той бок ракі, а перавознік, прылёгшы недзе ў кустах, заснуў. Давай гукаць, давай страляць. Ага, дагукайся, дастраляйся! Ці п'яны быў, ці аглух,-- парома як ня было, так і ня было.

Князь пачынае ятрыщцаа. І тут раптам як ня крыкне

фурману, як ня ўлепіць яму ў карак:

-- Сыцягвай лейцы і плавам!

Той з хвіліну думае, а князь зноў:

-- Плавам! Чуеш!..

Бераг быў досыць высокі, рака шырокая, глыбіня бяздонная, але калі князь загадаў, дзе ж ты адступішся, павінна быць так, як павінна быць. Ня доўга думаючы, фурман перахрысьціўся, нацягнуў лейцы, коням -- пугі і ў ваду. Абабітая скурай брычка ўсплыла, коні таксама, яны былі вельмі дужыя, рвалі жах як, дык прысталі да берага шчаслыва. Другая брычка таксама перабралася, трэцяя перавярнулася, на шчасьце ў ёй усе плаваць умелі і, хоць коней вадой зьнесла, людзі ўратаваліся. Рэшта на беразе дачакала парома, але перш чым яго па іх паслалі, перавозчыкі дасталі па пяцьдзесят бізуноў, ледзь толькі раскатурхаліся з гарэлачнага сну.

Каторыя даказалі сябе ў такой штуцы, ад такога аздараўленчага заплыву і страху аж працьверазелі, нібыта на той бераг перабраліся як бы ўжо й нашча.

Іншым разам, вяртаючыся з паляваньня, на маіх вачах п'яны Салачынскі зьвесіў з вазка галаву, з кола сарваўся абруч і зьнёс яму чэрап, Салачынскі -- о, Езус! -- ані пікнуў. Так і прывезылі яго да ганка са зьвіслай галавою, але ў ёй ужо і мазгоў ня было.

Жыў за тым часам на Случчыне адзін шляхціц, немаетны, але роду старога, павагі вялікай, Вайжбунаам яго звалі, а імя Мікалай, а ў тытуле -- войскі. Меў адну вёсачку, называлася яна Чырвоная Рабка ў адрозньеніне ад Рабкі Чорнай, якую спадковалі Сулістоўскія. Павядалі людзі пра тых Вайжбунаў, што род іхні калісьці, мусібыць, быў дужа

заможны, што валодалі яны ці не паўтара дзясяткам вёсак, але не павялося ім, і спаўзылі яны на тую адну Рабку.

Войскі жанаты быў на Стшамінскай, незаможнай шляхцянцы, а заўчасна страціўшы яе, ажаніўся другі раз з таксама немаётнай паннай Ласкай.

I тая другая жонка таксама заўчасна памерла, пакінуўшы яму дачушку. Гадавалася яна пры бацьку, стары Вайжбун ледзь не на руках яе сам выкалыхаў, вымамчыў. I выйшаў зь дзіцяці шчыры цуд хараства і прыгажосьці, але ад Вайжбунаў і Ласкіх прыбрала яна гордасці і пыхі, съмелая была, фанабэрыстая,-- не падступіццаа, нешта амазонскае і рыцарскае насіла ў сабе.

Людзі пра яе павядалі неверагоднасці ўсякія, пра разум яе, прыгажосьць, адвагу і зухваласць.

Няма што на той час была яна яшчэ зусім маладзюсенькая, а казалі, што ўжо запітая-засватаная, і ў нарачоных хадзіў нейкі Томак Дулемба, бацька якога спадкаваў непадалёк неблагія добры. Расказвалі, як яны двое кахаліся, зь якім нясьцерпам чакалі, калі бацькі дазволяць шлюб. Стары Дулемба загадаў яму адслужыць у кавалеры і купіў сыну падхаружства, даў почат абслугі, каб хлопец ня цураўся рыцарскіх ухватаў і пааціраўся сярод прыстойных людзей. Нямала тое аціраныне каштавала, але ж і дабру навучала ды і стасункі завязваліся не абы-якія, бо і ў кавалерыі ня служыў абы-хто. Дулемба, стоячы з палком непадалёк, часта, калі заядала сумота, сядзе, бывала, крадком на каня і чвалуе напралёт пяць вёрстаў, каб хоць здалёк убачыць тварык мілай ненагляды, пакланіццаа ёй -- і зноў назад у лагер.

Зайздросцілі гэтаму хлопцеваму шчасцю, хоць ён і

варты яго быў, бо і гожы, і ладны, і ўвішны, на ўсё здатны і сэрцам шчыры, і што да выпітай, тое да выбітай,-- любілі яго ўсюды. Паненка таксама, змалку прывыкши да яго, бо тое ж разам у суседстве і гадаваліся, бяз памяці кахала яго. А вось старыя абодва лічылі, што са шлюбам яшчэ не да съпеху, яшчэ хай падрастуць і сілы на жыцца набяруцца. Дулемба больш з усяго баяўся, каб сын лішне рана не здамашніўся, а, значыцца, калі ажэніцца з каханай, ужо за парог ня ступіць ад свайго шчасця і гнязда.

Па навакольлі слава пра панну Фэлісію насілася шырока і далёка, казалі, што другое такое адмысловae прыгажосці ідзі па ўсёй Кароне і Літве пашукай, а ня знайдзеш. Балабонілі пра яе часта і пры нясьвіжскім двары, неразумна забіваочы князю вуши ўсялякай лухтою. Бясконца плявузгаў Валадковіч, бажыўся-хрысьціўся, што прыгажэйшай не, ня бачыў, падбухторвалі іншыя, аж цікавасць князя мечніка літоўскага распалі веры не дасі як. А разъятрыйлі яго яшчэ і тым, што намякалі і на шчасцівага Дулембу і на старога Вайжбуна, што нелагодлівы быў, што непрыступны быў і што ў дом свой неахвотна пускае.

Памятаецца, ужо мне ўсё тое не падабалася, калі аднаго разу падчас вечаровай п'янкі, узялі на зуб Вайжбунуўну, і доўга языкамі перакладалі, што такі княжацкі кавалачак, а дастанецца простаму шляхцючку, і вось якраз тады мечнік наш і зацяўся, і крыкнуў:

-- Памаўчаў бы, пане каханку, яны ж яшчэ й не пашлюбліся, а хоць бы і так было, дак калі б захацеў...

Валадковіч засымяўся.

-- Не на ўсякія хошчы можна...

-- Маўчы! --грозна тупнуў князь,-- я такога, пане кахранку, ня ведаю... чаго нельга.

На tym усё і скончылася, але памяць у князя была добрая, а людзі таксама ж, неабачлівия такія, увесь час напаміналі.

Надышла восень, было тое недзе перад Найсьвяцейшай Паннай Зяленяй, аднаго вечара таксама піў жахліва, шляхты рознай было як гразі. Мечнік вузкім колам са сваімі выбранымі засеў у кабінцы.

І зноў таго вечара завёўся пан Валадковіч апісваць цноты Вайжбунуўны, і каб жа наўмысна распаляў цікавасць князя, інакш бы век не пачынаўся. Расьпісваў усё дэталёва, бо нядайна яе дзесяці якраз бачыў: а якая ручка, я якая ножка, а якія косы чорныя, а якое лічко белае... а як глядзіць, а голас які салодкі, а разум які чисты, а адвара рыцарская...

-- Але ж бо вы яе, пане кахранку, перахвалываецце,-- сказаў князь.

-- Ані на каліўца! Калі б пан князь пабачыў яе хоць адным вокам, сказаў бы тое, што і мы... калі ня болей... Мы ж бо ўсе згодныя, што другое такое няма. Бяда толькі, што не спаткацца зь ёю, нават пабачыць яе цяжка; з дому выбіраеца рэдка, толькі ў касьцёл...

Князь спытаў:

-- А дзе парафія?

Валадковіч назваў касьцёл, пачалі спрачацца, аж нехта падахвочаны ўкінуў слова:

-- Ды адчапіцесь; хоць і Радзівіл, але і яму не падгледзець.

Мечнік падхапіўся з крэсла, вочы агнём, павярнуўся

да таго і крыкнуў:

-- Хто гэта, панове, сказаў, пане каханку?

Восень была пекная, паляваныні ішлі адно за адным. Перад самай Н. Паннай Зяленяй распарадзілі цэлыя абозы, сеткі і намёты і лавецтва ў лясах.. Ці тое наўмысна, ці выпадкова сталася так, што лагер раскінулі ў мясцовасці, непадалёк ад парафіяльнага касьцёла, да якога належала Чырвоная Рабка. І атабарыліся там не на дзень, не на два, а на тыдні...

У дзень на съята ніколі не палявалі, адпачывалі. Князь, апранены не па часе, як бы не хацеў, каб яго пазналі, выбраўся на набажэнства, ужо добра ведаючы, што там Вайжбунуўну ўбачыць. Прыйзнаюся, дадаў Вісьнёўскі,-- што я быў з князем у касьцёле, бо ён загадаў мне ехаць зь ім. Заехалі мы пад малы касьцёл, драўняны, наўзбоччы пад сасьняком, у зарасьніку ядлоўцу, убогі, але зграбны і чысьценъкі. Людзей у ім і на цвінтары натаўклося мноства... З фурманак, на якіх паназъяджаліся сяляне і шляхта, як бы кірмаш утварыўся. Навезылі шмат зеляніны, кветак, збожжа, вянкоў на асьвячэнье, у касьцёл нават на прычасьце ледзь праціснуцца было. Ксяндза ня вельмі хто там у навакольі ведаў, а і князя ў той апанчы, у якую ён наўмысна прыбраўся, мала хто мог пазнаць.

Мы неяк такі ўшыліся і дабраліся да заслоненага кута за бакавым алтаром, каб нас не адразу маглі ўбачыць і выкрыць. Рознай шляхты, нават і такой, што ў пасталах ходзіць хай сабе і пры шаблі, было процьма; мы зъмяшаліся сярод яе і зьніклі з вачэй...

Якраз насупроць нас, на першай лаўцы, сядзела з бацькам Вайжбунуўна. Бацька стары, сівы, постаць

паважная, хоць і ўбогасьць засыянковая, а выглядам цягнуў на сенатара. Ён заўсёды хадзіў у шараку, як гэта прынята ў старых ліцьвіноў, у макавым кунтушы. Лоб лысы, валасоў ужо амаль і не засталося, пісяга ад палаша праз увесь чэрап такая, што мала б у ёй палец не схаваўся. Відаць замалада сечку любіў. Побач зь ім кленчыла дачка: хоць ты малюй -- такая ў ёй краса... уся такая слушная, шыкоўная, позірк съмелы, вочы чорныя, вусны гардзелістыя. Панна глядзела ў вялікую кніжку, разгорнутай перад ёю, і за ўсё набажэнства вачэй амаль не адвяла. Пан войскі, таксама ж склаўшы рукі, у якіх трymаў вяночак, чытаў пацеры па памяці. Князь так задзвіўся на панну, што і пра малітву забыўся; за ўвесь час вачэй не адляпіў, нават пасъля суплікацый, калі ўжо людзі паўставалі, ён усё яшчэ глядзеў на яе. Калі парапіяне рушылі да дзьвярэй, пракладаючы сабе дарогу праз тлум, працерабіўся малады і прыгожы мужчына ў кавалерыйскім мундуры і пакланіўся бацьку і панні. Стары прывітаў яго ўсьмешкай, а Вайжбунуўна падала руку, і яны разам выйшлі з касьцёла. За імі пасунуліся і мы, неапазнаныя. Просыценкі вазок, а бадай што, каламажка, пара коней, чакалі іх; малады Дулемба сеў на каня і так усе разам паехалі да Рабкі. А мы толькі прыглядаліся,-- як хлопец з каня да панны схіляўся і весела гутарыў зь ёю.

Князь таксама адразу пасъля гэтага падаўся да сваіх коней і -- назад у лес. За ўсю дарогу не сказаў ані слова, задуменны быў нейкі і пахмуры.

У лесе, як я казаў, мы табарыліся цэльым лагерам, як бы ў паходзе супроць непрыяцеля, мала што не акопваліся... Зрэшты, ніякай такое патрэбы і ня было, але

нанач, больш дзеля фантазії, чым з асьцярогі, выстаўлялі варту, а ранішай трубілі пабудку... Пасярэдзіне лагера стаяў вялікі візіраў намёт з-пад Вены, у якім былі пакоі зь перагародкамі і дастаткова месца для дворні. Тут мы з князем елі, калі слота альбо холад ня пускалі вынесыціся на паветра. Крыху зводдаль стаялі намёты меншыя пад службы і дворню, буданы чэлядзі, павеци для коней, на скорую руку зладжаныя кухні і съпіжарні...

Колькі з намі і за намі ішло падвод, колькі людзей, колькі коней, колькі запасу ўсякага патрэбна было, каб усё гэта часам па тыдні і па два карміць і паіць, цяжка палічыць. Такія ловы, такое мысліўства пазней мы ўжо мала калі бачылі.

Кожнага дня іншы, загадзя нагледжаны абшар, абстаўляўся аблавамі і сеткамі. Пропадзь халопства, сагнанага з навакольных вёсак, бывала, па некалькі сотняў, -- хто пад голым небам, хто ў буданах -- таксама покатам ляжала крыху зводдаль... Хлеб, гуркі, піва, гарэлку для іх звозілі фурамі. Вечарамі было і съмеху, і гулянак, і фігляў-мігляў, і гамонак дапозыняга, бяз частых папоек таксама не абыходзілася. А таго дня, як што было ўрачыстае съвята, і стралкі, і аблава, і госьці адпачывалі ў намётах, і князю было сыта...

Вярнуўшыся з касьцёла, калі мы ўвайшлі ў намёт, засталі ўжо ўсіх за бігасам -- чакалі толькі гаспадара. Яшчэ здалёк нас заўважылі кухары, і -- мы ўваходзілі ў дзверы, а ў другія ўжо ўносілі дымныя місы.

Князь павярнуўся да Валадковіча і сказаў з усъмешкаю на твары:

-- Ну, пане каханку, што праўда тое праўда, ты меў

рацыю, няма, ня было і ня будзе прыгажэйшай за Вайжбунуўну! Раз толькі незнарок мне ў вочы зірнула, а дагэтуль той позірк сядзіць ува мне і няскора яго забудуся. Прабіла мяне, як штылетам, наскрозь...

Пачалі съмняцца, віншаваць і жартаваць, і дапякаць, як тое бывае пад кілішак. Адзін скажа, другі ўточыць слова, што не, і патыкацца туды ня сълед -- марная рэч, пустыя залёты, ай што ты, ай што ты...

-- Радзівіл з Вайжбунуўнай не ажэніцца,-- сказаў Валадковіч,-- а да яе, калі б нават таго Дулембы ня было, іншай дарогі, як праз касьцёл, нямаш...

Мечнік толькі вокам працяў гаваруна і сказаў:

-- Дужа мяне запазычыў бы той, хто, пане каханку, настрэнчыў бы мне аказію, каб гэта і я мог зблізу пабачыць маю прыгажуню вайшчанку, пана войскага доныку, слоўкам зь ёй перамовіцца.

-- Гэта няпроста,-- адказаў Валадковіч,-- бо нікуды ня ходзяць, з дому іх выдабыць цяжка, пернікам вынадзіць нельга; але, хто ведае... можа і надарыцца...

Пачулі гэта людзі, і давай князю кожнае дагаджаць ад шчырага сэрца, давай прыкідваць,-- дзе і як паказаць панну вайшчанку пану.

Нагода такі надарылася аж толькі недзе пад запусты. Здаецца, там нават нехта і пастараўся. Здаўна рупела пану судзьдзю Забэлу, каб хоць раз залучыць Радзівіла да сябе. Былі тыя Забэлы людзьмі, вядома, коліс даволі заможнымі і выдатнай крыві, але няўдала фартуну ўпусьцілі. Яна яшчэ памахвала крыламі, нягледзячы на даўгі, працэсы і розныя магчымыя ратункі, якія толькі адцягвалі поўнае руйнаванье.

Судзьдзя часта бываў у Нясьвіжы. Насіўся па-французску, хоць мовы гэтай ня ведаў і ня скора пад моду падладзіўся. Смакавалі яму княскія ласункі і рады быў патрымацца за пансскую клямку. І хоць маёнтку -- колькі таго там маёнтку было, а пры нагодзе выступаў так, каб дараўнацца з Радзівіламі. Князь мечнік толькі пасыміхаўся з таго, съмяляліся сябры, але пыха пыхцела. Судзьдзя шасьцю коньмі езьдзіў, зь якіх і аднаго ня было без калецтва, слугі насілі парадныя барвы, хоць і латаныя-пералатаныя, дваровых увівалася процьма, якія, калі прывёз іх з сабою ў Нясьвіж на пракармленыне, дык згаладалія саранчою кідаліся на ўсякую ежу, пасыля іх ніхто ўжо ні пад'есьці ня мог, ні вылізаць міску.

У запусты падгаварыў нехта Забэлу, каб выстраіў вечар, паручыўшыся яму, што і Радзівіл прыедзе, калі толькі судзьдзя здолее пераканаць, каб і Вайжбунуўна была ў іх, бо мечнік хацеў пабачыць яе зблізку. Судзьдзя закапыліў губы, калом упёрся і пабажыўся, што войскага ўгаворыць, упросіць, а хай хоць укленчыць перад ім давядзеца. І адразу паехаў адзін; але дарма благаў, мучыў, кленчыў, войскі даў адлуп. Судзьдзя не дамогся нічога; паехала назаўтра пані судзьдзёвая ў надзеі, што ўжо кабеце не адмовіць. Сядзела цалюткі божы дзень і ўжо так таму Вайжбуну душу дастала, што ён нарэшце згадзіўся прыехаць з дачкою.

Забэла тут жа галопам у Нясьвіж запрашаць князя, які ня любіў заўчашчаць у такія дамы, дзе цырымоній было шмат, а свабоды мала, і нарэште ўсё скончылася тым, што яшчэ і прыплаціць мусіў.

На першым этапе судзьдзя паведаміў, што пан войскі з

дачкою паабяцаўся прыбыць у той дзень таксама.

-- Казалі мне, што вяльможны князь цікавы зблізку прыгледзеца да таго нашага дамарослага ўсугу, які рэдка паказваеца ў съвеце. Вось жа, можа, хоць на гэтую прынаду пекнотаў панны вайшчанкі заваблю князя да сябе.

Князь пачырванеў.

-- Мае мосьці дабрадзею, пане кахранку, -- азвайся ён, -- заўсёды мне прыемна здабыць у скарбніцу добра людзкія сэрцы... і ня дзеля панны вайшчанкі, а дзеля служэнья людзям, прыеду.

Узрадаваны Забэла сабраў сапраўднае паспалітае рушэнье вёрстаў зь дзесяці навакол. Дом у іх быў ладны, стary, драўняны, пакояў у ім шмат, хоць і нізкіх, але даволі прасторных; а на такую ўрачыстасць дык не хапіла б і ў два разы большага. Вызвалі і нанава перабялілі ўсе пакоі, зь якіх павыкідалі ложкі і пасыцелі, каб тых гасьцей сяк-так-такі разъмясьціць. Капэлу Забэла даставіў з самага Слуцка, на дзядзінцы каля саду выставілі чатыры мажджэры, дзеля ўзмацненяня віватаў. Адкуль на гэтакую выправу пан судзьдзя грошай узяў, Богу толькі і жыдам вядома было. Даволі таго, што дзень той абставіць зьбіраліся парадна.

Мароз стаяў траскучы, а ў двары як у лазні; пакоі поўныя, аж дзъверы зачыняліся ледзь, столькі народу натапталася. Дзеля таго, што меўся прыехаць Радзівіл, зьбеглася шляхта, а той таксама ехаў зь вялікім дваром.

Калі мы над'ехалі недзе падпрудзень, гаспадары ўжо чакалі каля ганка, хоць і холад стаяў, а мажджэры бабахнулі радасную навіну. Не абышлося і без прамоваў: адну сказаў сам судзьдзя, другую рэгент Пацэвіч, ня лічачы даўжэзных і вывучаных камплімэнтаў.

Штурхатня і ціск, што ледзьве было даступіцца да таго князя. Кабет адна адной прыгажэйшых было навалам, а найперш дзьве паненкі судзьдзянкі, гожыя і сылічныя, як тыя ружы, але ўсё гэта гасла перад Фэлісіяй Вайжбунуўнай, якая была ўбраная хоць і просыценька, а tym часам пасыля яе ні на водную глядзець не хацелася. Князь толькі ўвайшоў і адразу ўбачыў яе, але наблізіцца ня мог. За стол яго пасадзілі каля старое гаспадыні, з другога боку касыцельны інфулат. Вайжбунуўна сядзела воддалъ. Я зъмешціў, што князь еў мала, толькі ўвесль час вачыма ў яе страляў, пра што яна, здавалася, ані ня ведала, ані здогадзі ня мела.

Прагучай першы тост з сурмамі і мажджэрамі за князя мечніка, потым пайшлі іншыя. Такая ахвота ўсіх разабрала жахлівая, што пасыля ўжо ракам пілі за здароўе, раз за разам -- на забой, і канца таму здароўю ня было. Князь нават хацеў ужо быў неяк ухіліцца, але ўсё скупілася вакол яго, так што яго дапозьняга ня выпускалі. Адно ўжо калі капэла ўваліла паланеза, ён устаў, запрасіў на першы танец гаспадыню. Тады пайшлі іншыя скокі, ад якіх ужо пан мечнік адмовіўся, але не адкруціўся ад кілішкаў. Другі, трэці раз паўтарылі за яго здароўе, і за ўсе мусіў дзякаваць і тое вялікім куфлем, -- сёньня аднаму такому мала хто з нас рады даў бы. А на той час -- напарсткамі яны нам здаваліся.

Неадразу яго вызвалілі Валадковіч і я, бо мы яшчэ трохі маглі прайсьці паміж гасыцей. На бяду ту ю тлум усюды быў такі, што нам цяжка далося працерабіцца. Дзеручыся, як праз гушчар у лесе, мы ўсё-такі прабіліся туды, дзе стаяла Фэлісія Вайжбунуўна, а каля яе некалькі паненак. У гвалце нават размаўляць было цяжка, мы мусілі пачакаць, калі аціхне музыка і танцоры разыдуцца

адпачываць.

Вайжбунуўне ўжо сяго-таго ўвялі ў вуши пра князя, як тое людзі звычайна плятуць,-- што князь аж колькі разоў казаў: няма такой, як Фэлісія Вайжбунуўна; і калі князь падышоў да яе, у дзяўчыны кроў да твару прыліла і па вачах было пазнаць, што яна стрымлівала ў сабе гнеў.

Ні князя не прадстаўлялі, бо ўсе яго там ведалі, ні панны, бо прыгажосць яе і так вядомая ўсім.

Дык вось князь наблізіўся, падкручваючы вус, і сказаў:

-- Ніколі ў жыцці не танцую і ня маю ахвоты да іншага, хіба што да татарскага танца; але калі б далося мне шчасце пайсьці з паннай вайшчанкай, дык гатовы ня толькі ў танец, але хоць бы і ў пекла...

Яна паглядзела на яго тымі чорнымі ўгневанымі вачыма, хвілінку памаўчала і азвалася так адважна, як бы гаварыла зь якім завалашчым шляхцючком:

-- Не аб-які гэта мне гонар, што вяльможны князь зрабіў ласку зьвярнуць вочы на бедную шляхцянку... але я таксама танцую мала і тое толькі з тымі, каго блізка ведаю... а хай хоць з найвялікшым панам, хай хоць на неба, а не пайшла б дзеля фантазій...

Князь, які не чакаў такога ганарлівага адказу, памаўчаў хвіліну. А тады ўжо, крыху цішэй:

-- Рэдка калі такое з Радзівіламі здараецца, каб іх адпраўлялі пад квіток зь нічым; асабіста я ня прымаю гэтай зньявагі, якое мне ўтачыла панна вайшчанка, але ў сэрцы памяць пра яе захаваю.

-- Гэта ніякая не зньявага,-- холадна азвалася Вайжбунуўна, захоўваючы ўсю сваю прытомнасць,-- калі ў пана князя фантазія паскакаць сёньня, дык тут ёсьць з

чаго выбраць да пары сабе.

-- Уласна, вяльможная панна, я з тых, каму, пане каханку, найлепей смакуе якраз забаронены плод,-- азваўся Радзівіл,-- ну, і з тых, што не баяцца рваць яго, як бы ні цяжка было ўсьпінацца на дрэва.

Памаўчала трохі Вайжбунуўна, і дзіўна яе харастув пасаваў той гнёў, якім палала... Павяла плячымы.

-- Не разумею вяльможнага князя,-- сказала.

-- А як жа мне гаварыць, каб васпаньне заўгодзілася мяне зразумець?

-- Ня так, як у палацах гавораць з прыгожымі і вывучанымі панямі, а так, як з намі, простымі шляхцянкамі, браты нашыя гаварыць прывыклі.

-- Гэтакае мовы мне, пане каханку, вучыцца не выпадае,-- азваўся князь, усё больш жававеючы,-- мы ж таксама бо шляхта з касыцьмі і скурай, а ня нейкая там чужаземская дзічына...

-- Радзівілы -- гэта ня тое, што мы, дробная шляхта,-- сказала вайшчанка,-- кожны мае сваё месца на съвеце і свайго пільнавацца павінен. Канарэйкі зь вераб'ямі ня йдуць у танок... а мы -- шэрыя вераб'і.

У князя шчокі запунсавелі.

-- Страшэна мяне, панна вайшчанка, хвошчаши за не маю віну,-- азваўся,-- бо калі б я хацеў паслухацца панны і вадзіцца толькі са сваімі, дык мусіў бы перабрацца ў фамільныя скляпы, дзе продкі ляжаць. Чаго-чаго, а гэтага яшчэ сабе ня зычу, пане каханку... як на мой розум, прыгажосць у кабеце трону вартая. Паньне Фэліцыі ў нябеснай кароне хадзіць бы.

-- Вольныя жарты, вяльможны княжа, а я нават мітры

сабе не жадала б,-- запярэчыла Вайжбунуўна,-- цярновыя гэта кароны...

Князь азірнуўся на Валадковіча і шапнуў:

-- З такою няпроста гаварыць...

Вайжбунуўна, як бы хочучы адыхыці і запабегчы далейшым зачэпкам, пасунулася на крок, але мечнік заступіў ёй дарогу.

-- Ці ж бо мы ўжо з панам Валадковічам аж так васпаньне спрыкryліся, што ад нас панна ўцячы намысьліла? Нам таксама на сонца падзвінца хацелася б...

-- Вяльможны княжа,-- перапыніла яго Вайжбунуўна,-- завялікі мне гонар забаўляць вяльможнага князя, але я ані сілы на тое ня маю, ані гумору...

-- А што ж паньне гумор сапсавала?-- спытаўся мечнік,-- ці ня скруха сардэчная па кім-небудзь?

-- Магло быць і такое,-- азвалася спора вайшчанка,-- але ня ведаю, ці ў запусты я абавязана спавяданца.

Мечнік закусіў губы.

-- Досыць таго,-- сказаў,-- што ў гэтым гасъцінным доме пана судзьдзі панна вайшчанка не ласкавая са мною...

-- Ані ласкавая, ані неласкавая,-- адrezала Вайжбунуўна.-- Князь бачыць мяне першы раз, я вяльможнага вашэці князя толькі зь людзкіх слоў ведаю, адкуль бы ж тая ласка ці няласка ўзяцца мела?

-- І за якога ж мяне зь людзкіх слоў ведаеш, пане кахранку? -- спытаўся князь,-- за добрага ці за нядобрага?

Вайжбунуўна съмела зірнула яму ў очы...

-- Я ня прывыкла залішне давярацца людзям,-- сказала яна.

Князя ўсё больш і больш бянтэжылі яе съмелыя

адказы, ён круціў галавою і торгаў вусам.

-- Слоў пазнаю, што абгаварыл мяне перад паннай,--
- сказаў ён далей,-- ня была б да мяне такая -- (тут князь
зацяўся і, не знайшоўши адпаведнага выразу, бухнуў) --
такая.. жорсткая.

Вайжбунуўна, пачуўши такое, холадна засъмяялася, а
мечнік, яшчэ больш сумеўши, насупіўся.

-- Князю ці мая ветлівасць, ці мая прастата хай
няшмат абыходзіць,-- адказала яна,-- праз хвіліну ўсё³
забудзецца.

-- Ня так яно проста! пане каханку! о, ня так проста,--
сказаў мечнік,-- ну, яшчэ добрае слова магло б хутчэй
сьцерці з памяці прыкрасыць, а вострае... ніколі...

-- А вострага я і не сказала.

-- Лічыце, мала?-- спытаў мечнік.

-- Вяльможны князь залішне прывык, каб перад ім
выдыгалі і ніцма падалі, а мы таго ня вучаныя... не
патрафім.

Паварушыла плячамі, зноў хочучы адысьці, мечнік ня
пускаў...

-- І так мяне васпанна хочаш адправіць бяз добрага
слова?-- сказаў.

Яна паглядзела на яго...

-- Калі таго даволі,-- пакорная слуга вяльможнага
князя.

Кажучы гэта, яна нізка пакланілася, падняла вочы і
крыху з пакепам дадала:

-- Цалую ногі вяльможнаму князю...

Калі, сказаўши гэта, памкнулася ісьці, мечнік яе больш
ня трymаў, але мы, ведаючи яго, па твары бачылі, як

страшна быў узрушены. Неўзабаве пасьля, нягледзячы на настойлівыя просьбы Забэлаў, нягледзячы на божбы гасьцей, што яго абступілі, зацяўся князь ехаць, а на ад'езд пайшоў шукаць Вайжбунуўну, каб разьвітацца. Калі яна ўбачыла, што ён набліжаецца, твар яе запалаў гневам.

-- Не хачу ехаць не разьвітаўшыся,-- сказаў князь,-- а на ад'езд я хацеў бы запэўніць панну вайшчанку, што хоць панна і не ласкавая са мною, я не дазволю так абыходзіцца са мною і буду паньне дакучаць, аж пакуль не дапрашуся, пане кахранку, лепшага прыёму...

І нізка пакланіўся.

-- Я магу запэўніць вяльможнага князя, што якою мяне сёньня бачыш, такою буду заўсёды... бо я ўпартая...

-- А я таксама! я таксама! -- падхапіў Радзівіл,-- і няпроста мяне пазбыцца.

Вайшчанка скроіла рэверанс. Ледзь толькі мы селі ў сані, князь крыкнуў:

-- Я гатовы на ўсё, а гэтую ганарыстую яемосьць трэба ўсьціліць і ўскромніць траха! Прыгожая, як багіня, але ж такога сабе тону задае... Ня мецьму спакою, пакуль не пастанаўлю на сваім!

Я і Валадковіч, і колькі нас там было, пачалі маліць і прасіць, каб выкінуў благое з галавы, гаварылі пра гонар Вайжбунаў і Ласкіх, пра хлопца, якога панна каҳала, пра няпрыстойнасць збліжэння; але ўсё гэта было гарохам аб сцяну, ён маўчаў, колькі разоў нешта азваўся, і толькі сваё права правіў, ня хочучы слухаць нікога.

На раніцу тая самая літанія: Вайжбунуўна на сънеданьне, на абед і на вячэр, не гаварыў ні пра што, ні пра каго, толькі пра яе. Ведаючы, што ні я, ні Валадковіч, ні

хто з нашых яму ў той справе не паслужыцца, трэцяга дня, як мы даведаліся, паклікаў італьянца, які быў пры нясьвіжскім тэатры, зваўся Трамантана... Чалавек быў вясёлы, штукар, на ўсё гатовы, а як што ўжо каторы год пры двары ашываўся, выконваючы розныя функцыі, дык ведаў усіх суседзяў, выбіўся ў людзей на ласку, бо забаўляў іх і ўвінчваўся ўсюды дзе мог. Князь недалюбваў яго, хоць і карыстаўся ім, і жартаваў зь яго, і штукі ўсякія чыніў зь ім бязылітасна. Але валох той меў у сабе і добрае, што, будзь той жарт мокры, гарачы, съмярдзочы ці балочы, а ён ніколі ня крыўдаваў, да сэрца ня браў і ў хамут ня біў; усё пераносіў бяз злосыці, быў пэўны, што кожная рэч, якою прыкраю ні была б, аплаціцца стакроць. Трамантана ніколі не вагаўся ўзяцца за што хоч, не саромеўся ні самое справы, ні сродкаў.

Яшчэ не стары, але ўжо лысаваты, з валасамі і вачыма чорнымі, здаровы мацак, зь як бы набухлым целам, бледна-жаўтлявай скурай, заўсёды манерны і мітусылівы, хвіліны спакойна не пастаіць.

Ён умеў спрыгніцца паказваць розныя штукі, калі было трэба, з картамі ўпраўляўся адмыслова, рабіў што хацеў, скакаў, хоць і тоўсты, лёгка, як матылёк, быў вясёлы. Гаварыў па-польску кепска, але разумеў добра, а калі яму не хапала слоў, жэстыкуляваў па-італьянску выдатна. Жывыя съмехі зь яго, калі нам гумору не ставала.

Невядома, з чаго князю ўехала ў галаву паслужыцца такім -- з дазволу сказаўшы -- блазнам; відаць, дзеля таго хіба, што ад іншага такое службы ня прыняў бы. Даволі таго, што, як я пазней даведаўся ад самога Трамантаны, князь паклікаў яго ў кабінет і гаварыў зь ім, на свой спосаб:

-- Слухай ты, курдупель, пане кахранку, розуму і спрыту табе не бракуе -- паспрабуй жа, ці зможаш мне так зрабіць, каб у запусты завалачы ў які-небудзь дом пана войскага Вайжбуна з дачкою. Нідзе ня бываюць, а я хачу пабачыць панну; да іх мне яшчэ ня час езьдзіць... Разумееш?

Валох прасіў інструкцый -- куды і як? але князь адмахнуўся:

-- Калі б я ведаў -- куды і як, дык бы, пане кахранку, скурчыпалка, ня было б і патрэбы ў табе. На тое твой розум, альбо калі табе яго не стае, дык хоць у д'ябла пазыч. А яшчэ табе толькі таго і скажу, што калі хто захоча зладзіць гасцінцу, каб на ёй была Вайжбунуўна, дык колькі б тое чаго ні каштавала, а я заплачу і яшчэ зъверху накіну...

Валох не адважыўся адмовіцца, але пайшоў, павесіўши носа на квінту, такой цяжкай задалася яму справа. Раіўся з прыяцелямі пры двары, але ніхто нічога людзкага не нараіў, і тады другога дня ён загадаў падаць коні і паехаў.

Ня было яго дзень, ня было яго два і тры. А ўвечары трэцяга, калі ў пакоях быў канцэрт, бо князь на той час і сам пайгрываў, як гетман Агінскі, але фальшаваў, аж вушки пухлі, -- дык вось, бачым, валох стаіць у парозе, рукі на грудзях і нібы зь вялікай пабожнасцю і захапленнем прыслухоўваецца да княскага музыкаванья.

Славольнік заўсёды, зыскуючы сабе княскія ласкі, упадаў у ціхі экстаз, калі мечнік пачынаў іграць. І гэтым разам ён выварочваў і закочваў вочы, аж бельмы съвяціліся, уздыхаў і выціраў слёзы, якіх ня было. Заўважылі мы яго раней за князя, які стаяў съпінаю да дзьвярэй перад пюпітрам.

Нам карцела хутчэй даведацца, чаго там такога ён здолеў? бо мы паміж сабою пазакладаліся, ці дакажа ён тае штукі, а ці не.

Па пыску мяркуючы, здавалася, што валох паставіў-такі на сваім. Але мы мусілі, хоць і ў нясьцерп, чакаць, пакуль закончыцца канцэрт. Як толькі князь адступіўся ад плюпітра, адварнуўся і згледзеў таго з дабраславёной мінай валоха, ён, не зважаючы на тое, што капэла ўсё яшчэ граля,схапіў яго і павалок у кабінет.

Мы, ня могучы ісьці съследам, павінны былі чакаць князевых указаньняў. З твару валоха, прывыклага да маскіровак, нялёгка было што-небудзь вычытаць, затое з князевага, -- як з друкаванай, і тое вялікім літарамі кнігі.

Калі пасьля амаль паўгадзінай размовы мечнік выйшаў у залу, усе адгадалі, што валоху пашыхавала.

Трамантана ішоў за ім пакорлівы, съціпленыкі, як тое бывае кот, уласаваўшы смачнага з горшчыка.

Капэла, скончыўшы граць, маўчала, але яшчэ стаяла. Князь загадаў паклікаць прынцыпала, кіраўніка, і граць марш Сабескага. Грымнулі марша, і ў мечніка твар разъясняўся. Трамантана адышоўся ў кут.

Пасьля музыкі падалі вячэру, весялосць была вялікая, але князь ні словам не прагаварыўся. Мы аблеглі валоха.

-- Кажы!

Але той бажыўся, што яшчэ нічога няма, што... тое, што гэтае... і адпрэчыў нас за мілую душу. Цікаўнасць аж паліла, а па князі толькі таго і відаць было, што зь нечагасі рады, але казаць таксама не казаў. Празь некалькі дзён, з раніцы, мечнік сказаў клікнуць мяне.

-- Слухай ты, вусаты,-- сказаў мне, як звычайна ў

добрым гуморы калі,-- ты адзін маўчаць умееш. Пад вечар хай на ўсякі раз коні будуць напагатове... можа, кудысьці адскочым... ты, Валадковіч, Карэнга і каторы там яшчэ. Вялікага гамузу нам ня трэба, але апрануцца як на свята, каб сораму ня было..

-- Куды ж бо, пане княжа?

-- А! куды? а табе на які ляд -- куды? што, зараз мне тут інквізіцыю ўчыняцьмеш? Едзем і годзе.

Я пайшоў да канюшніка і перадаў распарады. Бралася на сутоньне, калі князь выйшаў ад сябе, убраны... Аж я дзіву даўся, бо строі надзеў старыя, вышараваныя, як бы наўмысна, а да іх гузікі, запінкі, розныя ланцужкі і падвескі вялікага кошту. Адно аб адно бразгота. Сказаў падаваць сані. Ад ганка князь толькі сказаў:

-- Рушай!

-- Куды?

-- Наперад! на грэблю! даведаешься, пане каханку, мой ты дасыцінічак.

І толькі ўжо за грэбліяй загадаў ехаць да Забэлаў. Ня чуваць было, каб там сёньня гасьціну ладзілі, бавы строілі, але ў іх мала калі без гасьцей было.

Калі мы спыніліся каля двара, ён съвяціўся як лятарня. На падворку людзей-людзей, усе дапалі да вокан -- паглядзець, што там усярэдзіне. Чулася музыка, соваліся пары,-- скокі, значыцца. Калі наш вазыніца пачаў пугаю ляскаць, калі забрыньякалі бомкі на санях, на ганак выбег сам пан Забэла.

-- Што я бачу!-- закрычаў.-- Пан князь! о нячуваная ласка пана князя!

А князь на тое:

-- Па дарозе, пане кахранку, да мілага суседа... калі можна ўвайсьці?

Пачуўшы шум на ганку, выйшлі і іншыя госьці, вялікае зьдзіўленыне, подзіў, воплескі, келіх -- і з налітymі, съпяваючы: "То пан, то пан, то дабрадзей наш!" -- трывумфальна павялі нас у залу.

Ня было ў ёй такога тлуму, як апошнім разам, хоць людзей было шмат, асабліва жанчын. Я зірнуў, Вайжбунуўна сядзела таксама, а ўгледзеўшы князя, пачырванела і ўстала, як бы хацела адышыціся, але і толькі ж таго, што за іншай паннай стала. А мы ўжо мелі яе на воку. Капэла грава марш. Загадалі ўлупіць з мажджэраў. Шляхце канечне князя на руках унесыці, але той ня даўся-такі. Падышла пані судзьдёва, за ёю і іншыя дамы. Аднак усё гэта нічога не дало, бо князь, таксама прыбылы сюды з праектам, хадзіў якраз так, каб спаткацца з Вайжбунуўнай, якая ўсяляк яго ўнікала.

А наступіла тое не раней, як па вячэры, калі ўжо ўсталі ад стала. Вайшчанка памкнулася была вышчаміцца, але мы мамэнтам заступілі ёй дарогу.

-- Якое ж бо то шчасьце маё, на якое сёньня нават і не спадзяваўся,-- усклікнуў мечнік,-- што сустракаю панну вайшчанку!

-- І я тасама зусім не спадзявалася нават, каб пан князь маё прозвішча памятаў.

-- Прозвішча, можа, я мог бы і забыць, але твар -- ніколі,-- дадаў князь.

Дзяўчо зарумянілася, але можна было лёгка пазнаць, што не ад радасьці, а ад гневу.

Моўчкі паглядзела, расцеяная, як бы шукаючы, дзе б

гэта спрытней вышмыгнуць. На тое мы парадзілі, каб пан князь хоць бы размовай задаволіўся.

-- Як я зайдрошчу панству судоўству, што вы суседзі пана войскага,-- дадаў князь,-- бо да Нясьвіжа хай і недалёка, але сумніваюся, што далі б перавагі...

Панна Фэліцыя падняла вочы.

-- Вашэці княжа,-- сказала,-- высокія парогі не на нашыя ногі; мы ў тых толькі бываем, каго і ў сябе пачаставаць маём. Бацька стары, а я ня вельмі да баваў ахвочая.

-- А што ж, красунечка, любіш? -- спытаўся князь.

-- Свой хатні спакой,-- адказала Вайжбунуўна.

-- Э-э!-- завёў мечнік,-- грэх гэта, бо ў Святым Пісаныні сказана, што съяцільні пасудзінау накрываць не гадзіцца. Лічко ў панны такое прамяністае, што хаваць яго ад съвету -- крымінал!

-- Не магу пану падзякаваць за камплімент, бо лічу яго жартам,-- сказала Вайжбунуўна,-- а калі князь мяркуе, што гэта шляхцянцы галаву закруціць, дык шкада мне, бо вельмі пан памыляецца.

Мечнік стаяў, раздумваючы, што сказаць далей; вайшchanка, ня могучы выйсьці, бо мы абступілі яе, толькі круцілася, тупала ножкай і смыкала плечыкамі.

-- Чыстая аблога!-- пачуў я, як сказала.

-- Я думаў, што ўжо сёньня застану панну вайшchanку ў ласцы,-- сказаў князь.

Яна нічога не адказала, удаючы, што не пачула.

-- Таго разу лёс пакпіў зь мяне,-- сказаў ён далей,-- бо здалёк паказаў мне надзею на шчасьце, а ўсё дзеля таго, каб жорстка мяне пакараць.

-- Які вялікі жаль,-- адазвалася панна Фэлісія,-- такія прыгожыя словаў такой прастачы, як я. Іншая, вяльможны княжа, умела б ацаніць іх, а я нават не разумею, што яны значаць. Зычыла б пану прыберагчы такія дарагія кляйноды на лепшы ўжытак.

Мечнік закруціў вуса.

-- А ўжо ж ці можа быць так,-- сказаў падумаўшы,-- каб тая, якая ўмее падабраць такія вострыя слоўцы, маіх не разумела: але бачу, ня мелі шчасціца ўпадабацца ні яны, ні я!

На твары дзяўчаці ўсё больш значылася нецярплювасць і абурэнье. Прызнаюся, мне ўжо было шкада яе; яна ўсё яшчэ спрабавала вырвацца, а князь падаваў нам знакі, каб ня выпускалі. Як бы ў роспачы, яна падняла галоўку, доўгім позіркам паглядзела на мечніка. Аднаму Богу відаць, з пагардай ці зь літасцю, бо і тое і другое было ў яе вачах, яна выбухнула:

-- Вяльможны князь толькі адным спосабам мог бы спадабацца сваёй слuze.

-- А якім бы гэта? навучы мяне, красунечка, ахвотна паслухаюся.

-- Калі б ты забыў пра яе!-- тупнуўшы, закончыла панна.

Князь анямеў, уваччу яму зацьміла, слоў не знайшоў, забалбатаў нешта невыразнае, бесталковае, а ў канцы сказаў:

-- Гэта цяжка, панна вайшчанка, дабрадзейка мая, мы нічога рабіць ня прывыклі, а наадварот,-- зайдёды пастанаўляць на сваім. Чым цяжэй, тым прыемней паставаць на сваім.

-- Дык вяльможны князь пастанавілі ўжо? -- спытала яна, -- што? ужо ці не выставіць мяне на съмех людзкі?

-- Не, панна вайшчанка, а каб схіліць яе сэрца, каб мне болей спрыяла,-- сказаў мечнік бязь ніякіх выкрутак.

-- І дзіўную ж дзеля таго князь выбраў дарогу,-- жыва азвалася панна,-- слуга вяльможнаму князю.

Яна пакланілася, дадаўшы зь вялікай прыкрасыцю:

-- Чыстае вар'яцтва!..

-- Я ня дамся так лёгка адпрэчыць мяне!-- шапнуў мечнік.-- Паглядзім!

У гэты момант, убачыўшы паміж намі нейкую шчыліну, панна высылізнула, выбегла і зынікла, і больш у залу не вярнулася. Забава зацятнулася далёка за поўнач, і мечнік у вясёлага строіўся, але ж мы, добра ведаочы яго, бачылі, што ўсё ў ім ад гневу кіпела. Мы вярнуліся ў Нясьвіж сярод цёмнае ночы і сънежнае завірухі, бо князь нічым угаварыць сябе ня даў, каб хоць да дня забавіцца альбо і застацца нанач, а то ж бо ўжо і пакоі падрыхтавалі. Мала таго, час быў тады самы воўчы, хэўрамі шасталі, пад самыя вёскі падбіраліся, і вельмі проста можна было на іх нарвацца. А мы ж і стрэльбаў з сабою ня бралі. Да дня, два разы ў дарозе вывалиўшыся, вярнуліся мы ў Нясьвіж, усе ў такіх настроях, што толькі кленічамі акідаліся, а ўжо колькі натрактавалі кулакамі слуг, дык і ня зьлічыць.

Усе мы пасыля гэтай выправы лічылі, што на tym і канец ёй стане, што ня схочацца болей князю зорачкі зь неба, аж не, бо ў ім ня так каханьне зайграла, як зачэплены гонар.

Нікому нічога не казаў; ужо на вясну бралася, бо таго

года ранняя была, калі аднаго дня загадаў рыхтаваць верхавыя коні, назначыў некалькі дзесяткаў дваровых, і хоць гразка было і дарогі жахлівия, -- на вялікі выезд...

Урачыстасці ніякай ня было, ні пра якую-такую дастойную фігурацыю мы нічога ня чулі, ніякага запрашэння князь не атрымліваў, мы галовы круцілі сабе,-- што за фантазія. Да дня ўсё павінна было быць гатова. Князь выйшаў з гардэробу ўбраны як на фэст, мы паселі на коні, ня ведаючы куды і чаго, аж: у Чырвоную Рабку!-- загадаў.

У галаве нам такое не мясыцілася. Усю дарогу князь наўмысна жартаваў з намі дзеля неспазнаку, што быў кіслы, прадчуваючы няўдачу адведзінаў.

-- І што ж ты на тое? пане кахранку! -- зъвярнуўся ён да Валадковіча.

-- Мне здаецца, што такія штуки выкручваць варта было б прымусіць Трамантана,-- сказаў Валадковіч.

-- Што ж гэта за выкручванье штук?

-- Усё ж такі ў Рабку едзем?

-- Ну ў Рабку, і што тут за штука, пане кахранку? прыняць нас такі прымуць.

-- Хто ведае як! -- буркнуў Валадковіч.

-- Думаеш, можа прыняць мяне кепска, пане кахранку? а то ж бы запасную галаву трэба было б мець у куфэрку.

І так па ўсёй дарозе зачэпваў то аднаго, то другога, а прыпалудні мы ўбачылі дворык, і князь загадаў рушыць чвалам. Брама перад дваром стаяла вялізная, цяжкая, замчыстая, але наша чэлядзь кінулася да яе, адчыніла, і мы зь вялікай помпай заехалі на дзядзінец.

Можна сабе толькі ўяўіць, якое ўражанье гэтая

кавалькада, што як з неба звалілася, зрабіла там, дзе нічога такога ніколі ня бачылі. Адны дваровыя паўцякалі, другія паўзьдзіраліся на платы, на драбіны, каб лепей разгледзець. Птаства, што грэблася на дварышчы: куры, індыкі, гусі пырхнулі з галасам на ўсе бакі.

На ганку нікога. Князь сядзеў на кані, а з двара да нас даносіўся толькі стукат дзъвярэй. Ніхто сустракаць ня выходзіў.

Князь нарэшце съсёў з каня, даў знак мне і Валадковічу, каб мы праводзілі яго, астатнім загадаў заставацца каля коней. Адчыніліся левыя дзъверы, і ў іх паказаўся войскі, лёгка кланяючыся князю, запрашаючы рукою ўсярэдзіну.

-- Я ўжо, пане каханку, падумаў быў,-- сказаў мечнік,-- што вашамосьці ў доме не застаў, бо нас толькі гусі і куры прывіталі.

-- Вяльможны княжа,-- сур'ёзна адказаў гаспадар,-- якое дзіва, што мы не съпяшаліся прыняць; хто ж бо тое пад такой убогай стрэхай мог спадзявацца на такога госьця? Мяркую, што хіба выпадак прывёў сюды вяльможнага вашэці князя.

-- Не, пане каханку, я прыехаў наўмысна і съядома,-- сказаў мечнік,-- на пачцівасць. Крыўдзіце вы мяне, што ані ў мяне ня бываецце, ані мяне знаць ня хочаце. Туркі кажуць, пане каханку, што калі гары не хацела ісьці да Магамэта, Магамэт пайшоў да гары. Вось жа і я так, пане каханку.

Пан войскі смутна ўсьміхнуўся.

-- Быў час, вашэці княжа,-- адказаў,-- калі Вайжбуны і да Радзівілаў езьдзілі на хату пад стрэхай, цяпер трэба на сваю пядзю мерыць, вяльможны княжа. Ня маю чым

прымаць Радзівіла.

-- Пане войскі, каб жа толькі дачкі ягамосьці тварык нам засвяціўся, і за ўсё гэта станецца.

Вайжбун засоп, выпрастаўся і пасуровеў.

-- Вяльможны княжа,-- сказаў ён,-- мая дачка створана не на забавы магнацкія; прашу не спамінаць яе!

-- Чаму? -- спытаўся князь.

-- Таму, што вяльможны вашэці князь не ў канкуры да яе прыбываеш, а ў залёты я сам не дапушчу.

Сказаўшы гэта, пакланіўся.

-- Негас্তцінна прымаете мяне, вашэці! пане войскі! пане кахранку...

-- Інакш не магу.

-- Але ж, калі ня зь ветлівасці, дык з рышпекту да Радзівіла, які мае столькі палкоў і людзей, што не дапусціць сябе да абразы, выпадала б, пане кахранку, быць больш ветлівым.

-- Вайжбуны, вяльможны княжа, са страху прагінацца мяне прывыклі.

-- Пане кахранку,-- засымаяўся князь,-- далі-панбог, пан мяне выклікае?

Войскі паціснуў плячыма, рукі ў кішэні ад клопату засунуў і стаяў непарушны.

-- Князь мне пагражает?

Мечнік пачырванеў.

-- Ваша мосьць мяне ятрыць? Зрэшты ж бо карона з галавы панны вайшчанкі ня ўпала б, калі б выйшла паказацца нам.

-- Ані яна, ані я сабе таго ня зычу,-- адказаў войскі.

Князь прайшоўся колькі разоў па цесным пакоіку, як

бы наогул таго да сэрца ня браў.

-- Пане войскі, пане каханку,-- сказаў, вы тут так у вёсцы седзячы, сам-насам з курамі і гусямі, мабыць панаачыталіся старых прыгодаў?

Шляхціц не зразумеў, паглядзеў на мечніка і нічога не адказаў.

-- Га?-- спытаўся праз хвіліну.

-- Бо я, зрэшты, думаў, пане каханку, ці ня чыталі вы той цікавай гісторыі пра караля ці гішпанскага князя, які ўпадабаў быў бедную кастыльскую шляхцянку. Дык жа вось, пане каханку, калі дзяўчына пару разоў адварнулася, а бацька ў яго перад носам бразнуў дзьвярыма, пане каханку, князь як ашалеў усё роўна, угневаўся і, кажуць, фатальная з таго авантура выйшла.

-- Гэтай гісторыі я і праўда ж ня чытаў,-- сказаў войскі,-- першы раз пра яе чую; але, вяльможны княжа, што там адбывалася ў Гішпаніі, за барбарскім нейкім часам, сёньня нікому не абыходзіць. Сёньня такое княжатка звалаклі б у трывнал, ды, як таму Збароўскаму, съцялі б галоўку, альбо, як таго Дымітра, таго, што сілай захапіў Гальяшку Астрожскую, забіў бы першы стрэчны.

Князь аж моцна пачырванеў.

-- І... не, -- сказаў спакойна,-- і... не, пане каханку; я скажу ягамосьці, што было б: сыпнуў бы грашыма і злагодзіў бы шляхту, і панавыя фантазіі залішніліся б.

Войскі зъялеў, а мечнік крутануўся, надзеў на галаву шапку і спакойна дадаў:

-- Дабранач вашэці, пане каханку, дабранач, а, можа і да пабачэнья! да пабачэнья!

Вайжбун стаяў як скамяялны, бо гнеў не даваў яму

слова вымавіць, калі мы ўжо выйшлі, селі на коні і пагапатавалі да Нясьвіжа.

З таго дня і пачалася ўнутраная вайна ў князі і няспынна спрэчка з тымі, што атачалі яго. Мы стараліся прывесыці яго да памяці, іншыя падбухторвалі, падлівалі алею ў агонь. Сярод шляхты адразу разънеслася вестка пра тое, адны бі-забі! стаялі за мечніка, другія ўсё на жарты і съмех зводзілі. У Нясьвіж даносілі, быццам войскі пагражай сабраць са шляхты на князя аблаву, быццам палявацьме на яго як на адзінца, што ў полі ў шкоду лазіць. Мабыць, выдумкі, але князь абураўся і крычаў:

-- Я яму пакажу адзінца! Яшчэ пабачым, чым яно паміж намі скончыцца. Можа, самога адзінец ікламі распора раней, чым ён упаляваць патрапіць!

Спакайнейшыя каторыя, напэўна, угаварылі б князя нарэшце, калі б ня шайка тых, што падбіваюць усюды сеяць бяду, каб пажывіцца на ёй. Яны ж і прыносілі новыя весткі, новыя пагрозы, і хоць князя ад іх асланялі і пільнавалі, невядома якімі шляхамі ўсё гэта пранікала да яго, так, што ледзь толькі ад адной адыходзіў душою, як ужо невядома адкуль бралася другая, каб ня даць яму апамятацца і астыць.

У такой няпэўнасці і страху мы прабылі да восені, і бадай, не выпадала такога дня, каб не заходзіла гаворка пра Вайжбунаў, каб не спаміналі.

Калі прыйшла пара на ловы, наказаў наш князь атабарыцца на ранейшым месцы, там, дзе мы раней лагер ставілі. Уразіла гэта нас тым болей, што зьвяр'я на той дзялянцы пушчы якраз і не вадзілася, а ў іншых мясьцінах і больш яго, і ўпаляваць было лацьвей. Ледзь толькі мы там

спыніліся, як само суседства Рабкі нагадала пра Вайжбунаў. Пайшла гаворка пра іх, а пасьля кілішка нехта сказаў, што шляхціц учыніў князю нядобры прыём.

Мечнік, дачуўшыся, буркнуў:

-- Чакай, справа гэтая ня скончана, тады толькі вот, як скокне цераз плот...

Назаўтра раніцай лоўчи назначыў паляванье за тры чвэрці вярсты ад лагера.

Князь адразу ж, зь вечара, чаго ніколі зь ім ня бывала, сказаў, каб паляўнічыя ішлі сабе адныя, бо ён будзе спачываць. Нячуваная гэта была на той час рэч, каб мечнік спачынку заўжыў. Зъдзівіла тое неверагодна. Лоўчи хацеў быў нават адкласці эксыпедыцыю, але князь не дапусціў.

-- Едзьце сабе без мяне, пане каханку, хай і людзям штось дастанецца, каб мелі чым пахвалицца.

Княжае таварыства, фаварыты і прыбліжэнцы атрымалі загад таксама адпачываць. З самае раніцы ён быў маркотны, задуменны і не адзываўся ні да кога: выйдзе з намёта, паглядзіць на лес і вернецца. Прыйдуць апрануся як на паляванье, але багата і раскошна, залачоны рог на шаўковым шнурку павесіў цераз плечы, коні загадаў пасядлаць і прывесіці, сеўши на свайго, загадаў:

-- А што, пане каханку, паедзем з Вайжбунуўнай пабачымся. Знудзіўся я па ёй, перавёўся!

Усім неяк няміла зрабілася, усё выдавала на чыстую авантuru, але ніхто не съмяяўся, заўваг не рабіў, не пярэчыў. Усе прыціхлі, селі на коні і чвалам паляцелі за ім. Ні яму, ні нам гаварыць не хацелася, уся дарога прайшла ў маўчаньні, аж вунь паказаўся і той дамок у Чырвонай Рабцы. Памятаю яго, як учора толькі бачыў. Стаяў,

прыпершыся садам да бярэзыніка, які яшчэ далей ішоў добрым кавалкам. Шляхецкі ўбогі дамок з высокім дахам, ганак на двух слупках, абапал яго па два акны. Адзін плот агінаў дзядзінец здалёку, другі, акуратна съплецены, пад самымі вокнамі асланяў кветкі ў гародчыку, каб не здрасавала быдла, ідуучы да студні.

Старасьвецкая брама засланяла нам частку дома, бо была ня меншая за сам дом, з крытым саломаю дашкам, замчыстая, абарончая. Да яе вяла абсаджаная вербамі дарога.

Ужо здалёк відаць было, што вароты стаялі зачыненія. На ганку, рукі ў кішэннях, стаяў, як здавалася, сам гаспадар, якога мы нібыта пазналі па каптуры.

Князь пусьціўся ў поўны чвал, проста на браму; усе за ім, пад'ехалі; гайдук саскочыў з каня і кінуўся, цуглі яму на карк заклаўши, да форткі, каб празь яе дастацца на дзядзінец і адчыніць нам вароты. Але тут з ганка пачаўся моцны голас:

-- А каго ж гэта нам Пан Бог пасылае?

Гайдук зь няпэўнасцю азірнуўся на князя: што адказаць.

-- Дакладвай пра пана Гарабурду! -- крыкнуў яму мечнік.

Гайдук паўтарыў дрыготкім голасам.

Тады з ганка зноў спакойна загаварыў войскі.

-- Гарабурда? пропадзь іх на белым съвеце, тытул які?

-- Сын стольніка смаленскага!-- загаварыў князь.

Стары Вайжбун панура і дзёуна усьміхнуўся.

-- Ану! Адчыній вароты.

Запішчалі старыя падвоі на драўняных падвесах,

вароты пачалі адчыняцца, і перш чым мы даехалі да ганка, стары Вайжбун на хвілінку зьнік і тут жа вярнуўся, спакойны, насуплены, паклаў побач з сабою на лаўку стрэльбу. Нічога добра гэта не звеставала.

Першы з каня саскочыў сам мечнік і, дакрануўшыся да шапкі, прадставіўся:

-- Яцак Гарабурда, сын смаленскага стольніка, праездам з пачцівым рышпектам.

-- Вельмі ўдзячны,-- панура адказаў войскі, пазіраючы на князя з такім дзіўным выразам на твары, што на жарт гэта ніяк ня выцягвала. -- Гарабурдаў на съвеце шмат ведаю; зь якіх жа гэта ваша будзеш, з тых, што бурды чыняць, а ці з тых, што шукаюць гуза на лоб?

-- Я? пане каханку,-- скажаў князь, -- гузоў на лоб ня шукаю, а ахвотна іх раздаю, калі зручная нагода навінецца.

Войскі суха, пакепліва зас্মяяўся.

-- Мой стольнікавіч,-- скажаў,-- хто раздае гузы, той і сарваць сабе можа. Відаць, вы былі ў добрай навуцы ў князя мечніка літоўскага, бо нават аж ягоную памянёнку перанялі. Вялікі ён пан, але яму яшчэ двух гувернёраў даць ня шкодзіла б, каб навучылі яго абыходаў у съвеце.

Паглядзелі адзін аднаму ў очы. Мечнік закусіў вус, войскі руку на стрэльбу паклаў.

-- А ваша мосьць, пане каханку,-- скажаў Радзівіл,-- з князем мечнікам ці ня водзіце знаёмства? дык шкада; ён бы пана трохі падвучыў палітыкі і съвецкасці.

-- Застары я, каб ужо мне вучыцца,-- скажаў Вайжбун,-- зь мечнікам ані шмат не знаёмы, ані бліжэй пазнаёміцца ня прагнун. Высокія парогі не на мае ногі... і... маладога піва, пакуль не адстоіцца, ня п'ю.

Князь аж здрыгнуў на тое маладое піва.

-- Я ж табе, як пэўна вашаць, пане каханку, сам здагадаўся, пан-мечнікаў прыяцель,-- сказаў гнеўна,-- што ж будзе, калі данясу яму, пане каханку, што выстаўляеце яго такім нявыстыялым півам?

-- Будзе якраз тое, чаго, зрэшты, і сабе зычу,-- адказаў Вайжбун панура,-- князь мечнік абыдзеца са мною гэтак сама, як і я зь ім.

-- Не канечне,-- распаляючыся, падхапіў князь,-- неканечне, пане каханку. Я ведаю яго лепей, чым ваша ведае, можа, якраз захоча зьблізіцца з кім, хто яго і ведаць ня хоча!

-- Але ж такі нікога нельга змушаць на дружбу; на съвеце даволі месца ўсім, каб не патаўкліся локцямі. Я князя ведаю мала, але людзі вedaюць лепей і асудзілі яго так, што я лічу за лепшае трymaцца далей.

На тыя слова мечнік ужо ня мог съцярпець і, узяўшыся ў бок, не зважаючи на стрэльбу, на якую абапіраўся Вайжбун, крыкнуў:

-- Людзі асудзілі яго, але такія людзі, як вы. Годзе ўжо нам той камедыі, пане войскі: я да вас і да вашай пекнай донечкі прыехаў на гасціну... Ведаце мяне.

У старога твар успыхнуў, і ўздрыгнула рука, па ўсіх мурашкі пабеглі.

-- Да мяне дык да мяне, але да донечкі! а што вам да яе? Голя! голя, вяльможны княжа, яна такіх гасцей ня клікала.

І ўсё яшчэ трymaючи адну руку на стрэльбе, паказаў другою на вароты. Князь хвіліну памаўчаў, як бы ня вedaючи, што рабіць. Мы агледзеліся вакол, з гайдукамі і

слугамі было нас чалавек зь дзесяць.

-- Радзівіл, васпане, пане қаханку, так выгнаць сябе за вароты ня дасца! -- крыкнуў,-- калі прыехаў у госьці, дык госьцем і буду.

І ляпнуў па шаблі.

Войскі, які не чакаў ніякага гвалту і дзеля застрашэння схапіў зь цьвіка толькі незараражаную стрэльбу, а ў хаце таксама, як пазней выявілася, нікога ня было, апрача адной кабеты і падлетка, завагаўся, рука ў яго дрыжала, бровы ссупліся. Усе людзі былі ў полі, клікаць іх і думаць было марна. Князь пёрся да дзъвярэй, а стары Вайжбун са стрэльбаю ў руцэ заступіў яму дарогу і голасам, дрыготкім ад гневу, закрычаў:

-- Да што ж гэта такое? гвалт? набег? разбой сярод яснага дня? Ні кроку далей, вяльможны княжа. Дом -- мой прыбытак, ён съвятым быць павінен для ўсіх чужых, што права шануюць. Ні кроку далей!

На гэты крык і галас, лёгка чутны ўсярэдзіне хаты, выбегла Вайжбунуўна, як была, як стаяла, убраная пахатняму, з распушчанымі валасамі, але яшчэ прыгажэйшая, чым калі мы яе статнаю бачылі. У руцэ яна несла ў дапамогу бацьку шаблю, пра якую той быў забыўся, вочы былі агністыя, і яна съмела зъмерыла імі князя.

Войскі схапіў шаблю другою рукою. Убачыўши, што тут ужо на нешта нядобрае заносіць, бо і мечнік трymаўся за тронку шаблі, таварышы сталі і пачалі прасіць князя і стрымліваць, каб ня браўся за зброю.

-- Калі вы баязьліўцы, пеньцюхі, гаўнюкі! дык ідзіце ўсе да ста тысяч д'яблаў,-- адказаў ён, разгневаны,-- а я тут і бяз вас з гэтым шляхцючком разбяруся...

Войскі бледны, слова ня кажучы, з шабляй у адной руцэ, другою на стрэльбу абапершыся, стаяў і, здавалася, чакаў зачэпкі. За ім дачка, зусім неспалоханая, мерыла нас поўнымі гневу вачыма, пагардліва. Князь, павярнуўшы вочы на яе, зас্মяяўся і паслаў рукою цалунак.

-- А і ня трэба мне болей пррабівацца ў ваш негасцінны хляўчук,-- крыкнуў уголос,-- я пастанавіў на сваім, бо такі ўбачыў вашую дзеўку, вашэці войскі. Тым разам досыць і годзе, а пачакаўшы -- там і пабачым, пане каханку. Захачу, дык Рабка -- не фартэцыя, здабыць патраплю і Рабку і тваю зграбку... Чуеш, войскі, пане каханку, запішы сабе гэта на памяць. Як Радзівіл сказаў, так яно і будзе.

Струхлеламу старцу ў першую хвіліну слоў не хапіла, зъбляеў як труп і пахіснуўся. Вайжбунуўна, падтрымліваючы яго, падняла на нас съціснуты кулак. Усе мы стаялі, як абамлелыя, калі мечнік саскочыў з ганка і, хаваючы шаблю ў похвы, скамандаваў:

-- На коні! -- і сам на свайго ўскочыў.

Мы ўжо борзыдзенька браліся за страмёны, калі войскі, крыху ахалонуўшы, цягнучы за сабою стрэльбу, падняўшы шаблю, бледны, дрыготкі, як шалёны зъбег з ганка.

-- Слухай ты, мечнік літоўскі, ты, які сваімі шаламі паскудзіш пачцівае гняздо, валацуга ты апантаны, калі асьмелішся нагой ступіць на мой грунт, дык, памажы мне Божа і Найсьвяцейшая пакутамі Ягонымі, як сабаку ў лоб усмалю!

Нам ледзь жыцьця не забракавала, калі мы пачулі такое; мы ведалі, што князь абразы век не даруе, без

адзьдзякі не пакіне; гэта быў выклік, наступствы якога нам было лёка загадзя прадбачыць.

Князь засымляўся, а хутчэй рыкнуў, як паранены мядзьведзь. Другі раз у жыцьці мы чулі зъ ягоных вуснаў такі голас, а першы раз --калі шляхціца кудзеляй задушыў.

-- Старая бязмозглай доўбня,-- рыкнуў,-- ты мне заплаціш, шчодра заплаціш. Да мілага і скорага пабачэння, да пабачэння...

І, ужо даўшы астрогаў каню, зірнуў на панну, і рвануў да брамы, паўтараючы як няпрытомны: да пабачэння! да пабачэння!

Мы -- за ім.

Ляцелі як апантаныя, не разъбіраючы дарогі, можа, з чвэрць вярсты, адзін гайдук разам з канём нават у роў убіўся, і толькі сярод поля мечнік рыўком асадзіў каня, аж храпу закрывавіў, а заднія ногі па костачкі ўсёлі ў пясок. Спыніліся; князь аціраў пот з лоба, дзіка сымляўся, нездаровым съмехам, зубамі скрыгочучы.

-- Чулі, з сабакамі мяне паслаў,-- крыкнуў,-- і каб я яму і ёй так перапусьціў?.. як Бог жывы, пане кахранку, ня можа таго быць, хіба што Радзівілам заўтра съвіньні пасьевіць. Дзеўку вазьму, а хай хоць галавой наляжу, а старому храпы стулю на векі вечныя.

Паглядзеў на нас, як бы хацеў, каб мы яму падтаквалі; але ніхто не аказаўся, усе маўчалі. І якое тут дзіва! мой дабрадзею, кожны з нас сваю хату, свайго старога бацьку і сястру ўспомніў.

-- Стары каркам заплаціць!--крычаў разьюшаны князь,-- такога прыёму не дарую! Гэта яму суха ня пройдзе, альбо я не Радзівіл. Крывіцца на мяне ці не,--

дадаў ужо нам,-- мне да халавы, ня пойдзеце са мною,
зганю тысячы людзей на гэтага нахабнага мяцежніка і...

Адзін стары Парчэўскі адважыўся выцадзіць праз
зубы:

-- Вольныя жарты, вяльможны княжа, шляхціц языком
малоў, дык што там у тым такога, але замахвацца на дом,
гэта ўжо вязніцай пахне.

-- А хай хоць бы і галаву на калодку! пане кахранку,--
падхапіў мечнік,-- хто любіць Радзівіла, той не пакіне яго, а
хто паршывая авечка, хай ідзе дахаты спаць, смалі вас
д'яблы!

І сперазаўшы каня плёткай, пусьціўся зноў.

Моўчкі, раstryвожаныя, ехалі мы за ім аж да лагера.
Там, яшчэ мы з коней не пазлазілі, князь ужо загадаў
здымаць лагер і зьбірацца ў дарогу ў Нясьвіж.

Але раней чым затрубілі на збор раз і другі, перш
чым усё пасыцягвалі і ўпакавалі, перш чым забралі коней з
пашы, загрузілі вазы, паскладалі намёты, пачало
зъмяркацца.

Усе хадзілі як патручаныя, ніхто слова сказаць ня
съмеліўся, паглядалі толькі ў вочы адзін аднаму, і кожны
ўзважваў, што павінен рабіць і што стацца можа.

Пасыля князь загадаў падаць віна, хоць нікому не
хацелася піць, бо і так мы былі як п'яныя. Але съцинацца зъ
ім цяпер было нельга; калі паналівалі келіхі, кожны рады ня
рады мусіў хлябтаць. Гэта нас неяк міжволі ажывіла, дадало
адвагі, і мы пачалі паміж сабою раіцца, што ж такі рабіць?
Старыя закліналі не працівіцца, ня ятрыць князя, аж бо
ведалі натуру і кроў радзівілаўскую, што калі ёй запруды
ставяць, яна грэблі рве.

Казалі -- перабушуе; тым часам, калі сёй-той загаворваў зь ім, князь перапыняў яго, паўтараючы:

-- Такая абраца Радзівілам!.. Трэба шляхцюка на разум наставіць. Парчэўскі пра вязыніцу намякае; па мне, дык лепей сваё адседзець, чым заплёванаму хадзіць.

Загадаў піць і наліваць, а калі каторыя ўпіраліся і перапрашаліся, дайшло да таго, што пісталетам пагражай, такі яго шал апанаваў.

І нам ужо таксама ў галаве зашумела.

Віно бывае добрым дарадцам, але бывае і самым здрадлівым. Лагер ужо быў зънятый, а мы ўсё яшчэ, седзячы на калодках каля вогнішчаў, пілі і пілі. Спаражніўшы бутляка,-- бразь яго аб пень, князь сам келіх ў кулаку душыў, выпіўшы, аж мы баяліся, што шкла ня хопіць.

Каля паўночы князь устаў, шапнуў нешта лоўчаму, загадаў адпусціць людзей з аблавы, даўшы па талеры кожнаму. Дваровых паляўнічых, прыяцеляў, служак засталося галоў, можа, зь пяцьдзесят.

Ночы ўжо рабіліся халодныя, але пасылья віна гэта мала адчувалася; зоркі нібыта і сівяцілі, але ўсё-такі было цёмна як у розе, бо месяц ня ўзыходзіў яшчэ. Раптам сказалі сядлаць коні, і- сігнал у дарогу!

-- Чаго мне чакаць і пераймацца гэтай абраязай і насіць яе, як камень запазухай? -- сказаў мечнік,-- хто са мною, едзь са мною; хто ад мяне сёньня адступіцца, хай ніколі на вочы ня кажацца. Увоз і перавоз вольны кожнаму, пане каханку, дарога адкрытая, як хто пасыцелецца, так і высыпіцца.

Ніхто з княскага двара і ня думаў яму паддавацца; чэлядзь, гайдукі, дворня, усё гэта былі людзі запамінальныя,

наперад вызначаныя, зь ім і за яго ў агонь і ваду! Для іх -- поўная ўдача і сатысфакцыя ісьці на авантuru, бо паслья яе заўсёды нешта за гузы перападала.

Мы, шляхта і прыяцелі Радзівілаў, самі ня ведалі, што рабіць. Адступіца ад яго ўсім кагалам і дазволіць яму ехаць з той галайстрой самому здавалася самым небяспечным. Кожны з нас уяўляў сабе, што ўдасьца ўтрымаць яго ад эксцэсу.

Хвіліна ў нас была, бачыць Бог, страшная, колькі жыву, такое не памятаю. Головы падхмеленая, трывога нейкая, няпэўнасцьць, а разам з тым ятра і ліхамыснасцьць нейкая. Дворня і служба заяглі ў адзін голас:

- З князем -- хоць у пекла!
- Вядзі нас, мы з табою!
- Наперад, Радзівіл!..
- Наперад, нашыя!

Выступіць супраць адважыўся адзін малады Рэйтан. Мечнік вельмі любіў яго. Ён ужо быў на кані сярод нас, але гнядога жарэбчыка, як зараз памятаю, асадзіў на некалькі кроکаў. Як зараз во бачу: маленькая, задзірыстая фігурка, высокі лоб, чорны падкручены вусік, лупатыя вочы, шапка набакі, падняў руку і закрычаў:

-- Княжа мечнік, напрамілы Божа, што ты робіш! Апамятайся! Набег на маёнтак -- ці ж радзівілаўская гэта справа? Пайду за табою ў агонь і ваду, але ня ў гразь, але не на разбой супроць безбаронных. Што з табою! Княжа! Схамяніся, зълітуйся!.. Шляхціцу вольнай хвілінкай спакойненъка ўвалім сто бізуноў; але каб на двор, Божа вас барані! Сёньня на яго дом наедзеш, а заўтра на мой, я ў гэта рук умачаць не хачу і ня буду.

-- А! ты скура бычыная!-- крикнуў мечнік, схапіўшыся за шаблю,-- і ты бярэш рызыкі называща маім сябрам і ня хочаш, каб я бараніў свой гонар?

-- Не дазволю паскудзіць яго! -- адказаў Рэйтан,-- выкліч на шаблі войскага, я паеду з табой, дам сябе засячы, але ад кабеты -- рукі прэч!

Князь падскочыў да яго проста на кані, з аголенай шабляй; Рэйтан ані съцепнуўся, стаяў.

-- Бі, сячы, гэта ты можаш! прыму ад сябра; а на разбой з табой не пайду, і пакуль мне сілы і голасу хопіць, трymацьму цябе, бо... так мне сумлен্�не кажа.

-- Скруцівяз ты якіс,-- сказаў князь, усё больш загараючыся гневам і пагражаюты шабляй. Але падскочылі людзі і засланілі Рэйтана і стрымалі князя. Рэйтан паволі павярнуў каня і ад'ехаў убок.

Мечнік схаваў шаблю ў похвы і крыху супакоіўся, нават ужо ня гледзячы ў той бок, куды Рэйтан з вачэй зъехаў.

-- За мной! Хто з Радзівілам, за мной!-- крикнуў і пусьціў каня наперад, за ім усе астатнія. Рэйтан як быў, так адзін у лесе ў лагеры і застаўся, пасьля паехаў дамоў.

Што пазыней было з намі, цяжка пераказаць. Увесь гэты вечар так зъмяшаўся мне ў галаве, што мала чаго з падрабязнасцяць памятаю. Дворні, гайдукоў, лесьнікоў і паслухмянага князевым камандам тлуму, п'янага, разгараchanага, было ў чатыры разы больш, чым нас, сяброў мечніка. Усе яна адразу ж акружылі князя і з гвалтам і кляцьбою кінуліся да Чырвонай Рабкі.

Ня было нікай магчымасці адварнуць князя, каб ухліць самае вялікае няшчасце і шаленства. Зямля

дрыжала пад капытамі коней, мы ляцелі як бура, не адзін бразнуўся разам з канём, не аднаго зрасавалі, так, навосьлеп перлі цераз цёмную ноч, хлешчучы коней бізунамі. Галастра галёкала на ўсё горла.

Удалечыні паказалася нам тая няшчасная Рабка; бо, хоцьnoch і была позьняя, але ўсе вокны яшчэ съвяціліся, а на дзядзінцы ўсё яшчэ снавалі людзі зь ліхтарамі.

Пад'язджаючы да двара, запаволілі, але мечнік усё яшчэ ня прыйшоў да памяці, падганяў кожнага, хто съмеліўся слова яму сказаць упоперак. Лоўчаму загадаў паціху ачапіць увесь двор, як палюючы на ваўкоў, каб жывая душа не праскочыла.

З таго, што відаць было на дзядзінцы і ў хаце, мы лёгка здагадаліся, што напалоханы войскі з дачкою пасыпешліва зьбіраўся зъехаць альбо ў Слуцк, альбо ў якое іншае мястэчка -- ведаў, што яго чакае.

Так было на самай справе. Ужо якраз грузілі падводы, калі мы наблізіліся да паркані.

Мечнік, засопшыся, з кленічамі, ехаў наперадзе. У маўчаныні падступіліся мы пад самую браму, а тады раптам вакол разълегліся дзікія крыкі, княскія людзі з усіх бакоў з галасам кінуліся на падворак.

Безабаронная чэлядзь, якая круцілася каля вазоў, маленькая жменька, перапалоханая, дала лататы, хто куды, у аборы, у двор, у хмызоўе. А на ганку толькі паказаўся войскі з шабляй у руцэ і са стрэльбай. За ім дачка зь пісталетамі. Нехта нават на чатырох залез пад услон на ганку.

Браму выламалі мігам,-- адна палавіна з грукатам бразнулася на зямлю, пачалі валіць і платы, людзі лезылі з

усіх бакоў, пеша, конна, абы хутчэй.

Не зважаючи на стрэльбу ў руках у Вайжбуна, які ўжо злажыўся і цэліўся, князь з канём дапёр да яго. Тут, чую, стрэл; дым засланіў ад мяне князя, жахліва залямантавалі людзі. Бы ўжо былі падумалі, што, крый Божа, пацэліў мечніка, бо той пахіснуўся ў сядле. Але не, гляджу, саскочыў з каня і з шабляй проста на войскага, за ім астатнія, ці тримаць, ці памагаць, Бог яго ведае.

Яшчэ ўбачыў, як Вайжбунуўна няцвёрдай рукой падняла пісталет і стрэліла, -- міма, і як Вайжбуна абчапілі людзі з шаблямі. Той засланяўся, аж... чую:

-- Езус, Марыя! -- упаў на зямлю, і ўсё на ганку закруцілася, заклубілася, не пазнаеш, дзе свой, дзе чужы, толькі жывы крык душу разъдзірае.

Судны дзень там настаў...

Страляе той, страляе гэты, шалы шалеюць, б'юцца, падаюць, рвуць, крычаць. Вайжбунуўна прыпала да бацькі, які ляжаў у сваёй крыві; гляджу, а тут яе з аднаго боку мечнік, з другога лоўчы хапаюць, яна вырываецца, крычыць, лямантуе, -- і гвалтам валакуць да коней.

Такі вярцеп усчаўся, аж мы адзін аднаго ня бачылі і ўцямішь не маглі, што з намі робіцца. Я з каня ня злазіў, але і мяне лупіцавалі, пхалі, -- галава пайшла, мой гняды пачаў, сам не разъбіраючи каго, брыкаць заднімі нагамі. А тут чэлядзь, дай ёй толькі волі, папусьці ёй -- дом рабуе, нясуць хто што зарваў, б'юць знайдзеных людзей.

Я ня мог ужо далей на гэта глядзець; сорам, жаль, боль -- спасу няма, я пачаў з канём выбірацца вонкі з тлумішча гэтага... і зь вялікай агідай да ўсёй жорсткай калатні павалокся да брамы, каб уцячы ад гэтай чартаўшчыны і

ўжо ня бачыць нікога і нічога. Шкада мне было людзей гэтых, але шкада і пачцівага князя, які аж так фатальна забыўся ў сваёй зацятасці. У вачах зас্তылала, у галаве круціла-муціла, сылёзы съяпілізаслалі вочы, сам доўга ня ведаў, што раблю, і не заўважыў нават, ці тое конь мяне, а ці я яго вывеў на пагорак за двор, дзе я нарэшце спыніўся перавесці дух.

Спаквала разгледзеўся, скеміў, што, сам ня вedaючы як, заехаў на могілкі, стаяў сярод крыжоў, і давай зь цывінтара выбірацца ў поле. Нядобры гэта быў *o t e n* ! У той самы момант, ці тое ад кудзелі ці ад страляніны, ці ад наўмысна падкладзенага агню занялося з аднаго боку двара, а з другога загарэліся фальварковыя забудовы. Дзьмуў вецер, а як што ўсё тут было старадрэўнае, сухое як паразня, дык як ці не за тры пацеры ўсё гэта ўжо ясным полымем шугала, гарам гарэла! Я стаю і стаю, гляджу на садому,-- чорнымі шайтанамі гойсаюць цені, ужо і ня ведаю, рабуючы ці ратуючы. А ў войскага, відаць, былі нейкія там запасы пораху, бо раптам -- як грымне, як бухне! Езус! Марыя! -- іскры сыпанулі на будынкі, цэлья галавешкі паляцелі, людзі -- у галас! Кроў у жылах стыне. Апусьціўшы галаву, адпусьціў каню цуглі -- ідзі, нясі мяне, мой косю, куды сам хочаш.

Разгледзеўшыся, я ўжо нідзе ня ўбачыў князя мечніка, і ня мог уяўіць, дзе ён мог быць.

Усё ўва мне заплывала горкаю жоўцю; найбольшая злосць брала на тых, якія дурным дражненьнем, намёкамі, пад'юджваньнем давялі да няшчасця. Я толькі добра ведаў, што хоць Радзівілу шмат чаго магло абысьціся бяз кары, але толькі ня шляхта, паны Сапегі, Агінскія, Тышкевічы,

Масальскія так яму гэтага не даруюць, плазам ня пусьцяць.

Ноч стаяла глыбокая, бадай што ўжо і на золак бралася, пеўні съпявалі, калі я, апрытомнеўшы, пачаў, стоячы пад плотам, глуздаваць, дзе я і што я. За некалькі кроکаў была толькі брама фальварка майго прыяцеля Шылэйкі, і насустрach мне ў кажушку выйшаў начны вартайник.

Я сказаў яму адчыняць, уехаў на двор. Шылэйка яшчэ на tym часе жанаты ня быў, ня было патрэбы разводзіць зь ім лішніх цырымоній, і я загадаў вартайніку стукацца. Пакуль ён там дабудзіцца, было яшчэ часу падумаць, што сказаць. Зусім не хацелася выдаваць, дзе і з кім я быў, ні адкуль я ехаў поначы.

Трэба было хлусіць. Шылэйка босы, у пантофлях, накінуўшы воўчины кажух, вылецеў напалоханы.

-- Што такое? -- крыкнуў ён, -- адзін? адкуль? чаго так позна? што ў халеры? чагось начворыў? кажы!

Мы зайшлі ў пакой; я наплёў яму нейкіх баек, як мы з князем палявалі ў суседніх барах, як я з канём заблудзіўся, як, шукаючы дарогі, цэлую ноч блукаў па зарасцях і лясах, і вось толькі пад раніцу ўзьбіўся на ягоны двор. І адразу, як запаліў сіятло, я кінуўся тварам на тапчан як няжывы.

Толькі глянуўшы мне ў очы, Шылэйка ўсрыкнуў:

-- Ды ты як той Пятровіч з магілы, так выглядаеш! Што з табою? страху наеўся ці што?

-- Стаміўся я.

-- А і, мусіць, галодны?

Мне і марцыпана ў той момант не захацелася б, я папрасіў яго толькі што-небудзь паслаць ды хоць кульбаку, пад галаву. Той яшчэ спрабаваў распытваць, але слова зь

мяне выціснуць ня мог. Я папрасіў у яго салоных гуркоў, каб ператравілі ўва мне віно і жоўць, і хутчэй лёг спаць, каб ўратавацца ад хлусыні і балбатні.

На сон зусім ня брала, хоць і быў я вымучаны, як жахлівай плягі набраўшыся, усе косьці ў сабе адчуваў. Заплюшчыўшы вочы, праляжаў да раніцы, думаючы і перадумваючы, што там магло стацца і што яшчэ з усяго гэтага можа скруціцца.

Шылэйка нічога ад мяне не даведаўся. Ужо дзень быў ясны, калі, пасярбаўшы крупніку, я развітаяў зь ім і папрасіў падаць мне каня; пры съятле выявілася, што на лапатцы ў мяне была садраная да жывога скура. Спаслаўся Шылэйку на лес і карчы... Паехаў адтуль памалу, бязь съпеху, у Нясьвіж, хутчэй блукаючы, чым едучы, адпачываючы, па волі каня. Ня дужа рупіла да бяды...

Дабраўшыся толькі на другі дзень, разам са шкапай, пацягнуўся да стайні. У першага ж конюха, якога спаткаў, пытаюся:

-- А князь?

Конюх нічога не адказаў. Гляджу на людзей: некаторыя з тамтых, што з намі былі, тут, іншых -- няма. Усе ходзяць насупленыя і маўклівыя. Аддаўшы ў стайні каня, я пацягнуўся ў свой пакой у флігелі. Людзей на дзядзінцы было мала, а ў тых, каго спаткаў, твары дзіўныя, адварочваюцца. Каго ні папытаюся, буркне сабе нешта пад нос, дзеля адчэпнага. Ня зьдзіўляюцца, што бачаць мяне, ніхто не дапытваецца, дзе я працадаў...

У задніх пакоях, у сенцах, нарэшце, сустракаю Пяцроўскага, які быў з намі...

-- Што чуваць? зылітуйся...

-- А ты ўцёк зь месца? -- спытаў ён.

-- Сам ня ведаю, што са мною сталася, расскажы мне!
Ён завёў мяне да сябе, і мы замкнуліся.

-- Дзе князь?

-- Няма яго!

-- Але зь ім нічога благога?

-- Сталася самае горшае, што магло стацца, -- кажа Пятроўскі,-- бо глупства нарабіў шалёнага, якое калі і прыдасца на што, дык хутчэй каб распаліць супроць сябе людzkую нянавісць, каб пасъля самому ўгрызацца дакорамі...

-- А дзе ён?

-- На фальварку за мілю адсюль.

-- Зьвёз Вайжбунуўну?..

-- А ўжо ж такі... Падступіцца да яе ня можа, бо як дурная рве і з гразёю яго мяшае...

-- А стары забіты?

-- Калі і жывы, дык няшмат яму засталося, бо патаўклі яго як сълед, як шчупака...

Абодва мы началі ўбольвацца і войкаць, але чым такія жалі памогуць, калі ня ў часе... Увечары я выбраўся ў харомы -- нікога, пуста... Валадковіч сноўдаўся, пакручваючы вус, вочы долу ўнурыйшы. Хадзіў, як хмара зь перунамі, што вусны разамкне, -- толькі кляне... Паглядзеў на мяне, я на яго.

-- А што?..

-- А што?..

-- А нічога! -- паціснуў плячмі,-- Божая кара і клямка табе!

-- Скажы... зрабі ласку... як яно тут і чым тое скончыцца?

-- Чаго ты хочаш? -- спытаўся нецярпліва.-- Дрэнна стала, і адзін толькі Бог ведае, чым усё скончыцца.

Ад яго яшчэ я даведаўся, што Вайжбунуўну завезылі ў свой фальварак і што князь не адступаецца ад яе. Частка людзей засталася і пільнавала фальварак. А ў Нясьвіжы было пуста і ціха. Так мінуў дзень, два, ба -- і тыдзень цэлы, а князь не паказваўся. Прыйшылі толькі па розныя рэчы, і людзі на службе мяняліся. Чужым казалі, што князь на паляваньні, але невядома, у якія падаўся лясы. На восьмы дзень з раніцы, калі я нясьпешна адзюваўся і яшчэ сядзеў у апанчы, а дзвеятай гадзіне да мяне прыляцеў Пятроўскі.

-- Князь вярнуўся!

-- І што?

-- Нічога ня ведаю, але ён тут.

Тады я пайшоў на службу.

У харомах было шмат людзей, неўзабаве паявіўся і мечнік. Я здалёк глянуў на яго: зъмяніўся; твар азыз, вочы чырвоныя, лоб пахмурны, князь быў змрочны і маўклывы, як чалавек, які сам сабе ня рады. Князю раілі тое, князю раілі сёе --аніякай увагі. Настрой быў магільны.

Толькі пасля абеду, шнуруючы туды-сюды, я пачаў памалу і здалёк даведвацца і даведаўся,-- Вайжбунуўна ўцякла. Якім гэта чынам ёй удалося, ніхто яшчэ ня ведаў, думалі шмат на каго, што ёй зь літасьці дапамаглі, але ўсіх апраўдалі. Трымаў яе князь у фальварку, дом быў абстаўлены з усіх бакоў, пад дзвівярыма і вокнамі дзень-ноч варта. Ніхто апроч пакаёўкі да яе не ўваходзіў.

І ўсё-такі праз тыдзень, як яе туды прывезылі, -- зынікла.

У алькове каля пакоя акно было вынятае, а тыя, што пільнавалі, ляжалі п'янюткія -- не дабудзіцца было. Пазыней выявілася, што нарачоны панны Дулемба, ня могучы яе выратаваць сілай, даўся на ўсякія іншыя спосабы, аж такі вызваліў.

Паслалі пагоню на ўсе бакі і тракты; князь сам хацеў даганяць, але нідзе ня было нікага съеду.

Так тая смутная шляхецкая трагедыя скончылася зневісне, пакінуўшы съед на твары князя мечніка і ва ўсіх ягоных паводзінах, настроях. Ён зрабіўся рэзкі, раздражнёны, ганарысты, гнеўны, і ня скора яго гэта адпусьціла.

Была ў мяне таго часу на Нясьвіжчыне з ласкі пана князя вёсачка, я адпраціўся і паехаў дадому адпачыць і каб забыцца ліхога.

Па шляхце шырока разънеслася вестка пра напад на Рабку; некаторыя кідалі на князя перуны, пагражалі і наклікалі, што яму калі-небудзь адплаціцца, а тыя, што з Радзівілаў жыліся, гэтак жа сама зацята баранілі яго, пераводзячы ўсю тую авантuru на съмех і жарты. Я маўчаў, Богу толькі вядома, чаго мне каштавала любіць князя і ня мець сілы пррабачыць яму. Тыдзень я сядзеў у вёсцы замкнуты, угрызаючыся сумленынем, у поўнай распачы. Прыехаў да мяне, даведаўшыся, што я дома, Шылэйка і адразу ж з парога:

-- А, дык жа і ты там быў, а мне каб слова! Сораму ў цябе нама!

-- Дзе? як? што? -- спрабаваў я выкручвацца, але дзе ж ты выкруцішся.

Шылэйка толькі буркнуў:

-- Хай Богу падзякуе князь, што қуля яго не дастала, якое сам заслужыў.

Ад таго ж Шылэйкі я таксама даведаўся, што Дулемба выкраў панну і ў Вільню яе зывёз, дзе і Вайжбун ацаляўся ад ран і дзе дактары абязвалі, што паставяць яго на ногі. Жыцьця ў старым было столькі, што нягледзячы на раны і вялікую страту крыві, нягледзячы на болесьці, якія спадобілі яго, памалу ачуњваў.

Усе навакол лічылі, што вось цяпер якраз і пачнецца працэс супроць князя, і кожны дзень штогадзіны чакалі позваў на съледства. Здавалася гэта такім непазыбежным, што ўсе толькі дзіву даваліся з адцяжак. Але дарма пасылалі на выведы; колькі разоў, як толькі ў Нясьвіжы паяўляўся які праёнік, ужо й думалі, што ад Вайжбунаў. Мечнік ведаў, што прыплаціць давядзецца, ды і нямала, калі заўгодзіцца яму адкруціцца ад астрога, ад ганьбы, ад -- сабачымі вачыма на съвет съвяціць. А тым часам працэсу -- ані слыху ані почуту.

Пабыўшы крыху ў вёсцы, дзе мне ўжо і занудзілася і засумавалася па Нясьвіжы, я вярнуўся туды, каб даведацца чаго-небудзь пэўнайшага, бо па вёсках хадзілі розныя плёткі.

І застаў там усё па-старому. Як на вока, дык і нічога не зьмянілася, звыклы парадак, звыклыя звычаі, шляхты, гатовай на ўсякія паслугі, поўны двор і харомы. Пайшоў і я пакланіцца князю.

Убачыўшы мяне:

-- Згуба знайшлася,-- сказаў,-- а дзе ж ты быў, пане каханку?

-- Дома крыху пагаспадарыў!

Князь пакруціў галавой і пайшоў ад мяне. Не выказаў мне ані жалю, ані гневу, увогуле, быў ласкавы са мною. Я даведаўся, што князь пасылаў Валадковіча да Рэйтана, каб той прыехаў у Нясьвіж, бажыўся, што слова ліхога ня скажа, бо крыўды на яго ня мае. Але няскора тут той паявіўся, бо сам крыўду меў, пазбыцца якое адразу ня мог. На другі дзень князь сам мяне зачапіў:

-- А можа, табе чаго-небудзь трэба на гаспадарку? можа, добрага насењня? дык скажы.

Я падзякаваў за ласку, але, дзякую Богу, было чым абселяцца.

Цэлы дзень здалёк прыглядваючыся да яго, чытаючы зъ ягонага твару, я лёгка разумеў, што пакутаваў князь, толькі схаваць свой боль стараўся, бо ня любіў, каб яго суцяшалі, усё перапальваў у сабе. Планы розныя строіў, хоць і не ўдаваліся яны. Съмяляліся зь іх толькі тыя, што былі гатовыя і плакаць дзеля ласкі панской і на хаўтурах скакаць. Такіх ён ня любіў, хоць і трymаў пры сабе.

Усё неяк ня ладзілася, і паляванье, і забавы, і тэатр, і музыка. Працэс, як дамоклаў меч, вісеў над галовамі, бо здаваўся непазъбежным. Забавіцца, бывала, вазок на заднім двары, альбо паявіцца новая асоба, якую можна здалёк прыняць за задрыпанага юрыста, князь адразу пасылае: хто? з чым? Толькі дзвіверы адчыняцца, толькі новы твар у парозе, -- от і позвы. Рыхтуючыся да той справы, людзей, што былі на паляваньні, каб ня было каму съведчыць, парассылалі па розных радзівілаўскіх добрах; былі і нарады праўнікаў, і парады, як абараняцца, і ўсякага роду папярэднія заходы і перасьцярогі.

Так прайшло некалькі месяцаў, і спакваля людзі

супакоіліся. Аднойчы раніцай увальваецца да мяне Валадковіч, дакладвае, што князь жадае, каб я суправаджаў яго ў Вільню.

-- А, ну дык добра, калі князь кажа.

Я нават ня спытаўся, з чым і па што едзем, Што мне да таго? Валадковіч адказваў за ўсё, а я быў толькі дзеля большай бяспекі, ахоўнік шкатулкі.

Я пайшоў у замак, князь адчыніў:

-- Едзь, пане каханку з Валадковічам, каб нуды ў дарозе ня было; будзеце на здароўечка сабе гуляць у мар'яж, у варцабы.

І Валадковіч і князь съпяшаліся; толькі ўправіліся са снеданьнем, як ужо коні і служба напагатове. Да грошай заўсёды дадавалі гайдукоў, па адным, па два, плячыстых дзецикоў, такіх, каб і чорта не ўбаяліся. Былі такія і пры нас. Коні-- выдатныя бегуны, а косьці нашыя мала каму абыходзілі, так што язда пайшла рэзвая. Валадковіч са мной па-свойму забаўляўся, мы жартавалі, плялі, што са сылнай у рот набяжыць; пра Вайжбунуўну ніхто ані помыслу, бо ўсё такое на съвеце хутка забываецца. Ужо пад самай Вільнай мы спыніліся на папас у лясной карчме, каб даць перадыхнуць коням. Тым часам набегла веснавая бура, як гэта яна мае звычай над лясамі гуляць і круціць чубы соснам, калі мы ўжо думалі, што яна хутка адшуміць, бура шалела да вечара. Перуны валілі адзін за адным, яліны гарэлі як съвечкі, а мы толькі хрысьціліся, гледзячы на ўсё гэта, бо от-от, здавалася, улупіць па карчме. Ня было ніякай магчымасці вырушыць у дарогу, аж Валадковіч пачаў выклінаць слоту. Я дагэтуль не здагадваўся, па што едзем.

-- А і што ж бо табе так упільнілася?-- спытаўся я.--

Нікуды твая Вільня не ўцячэ.

-- Ня мне яно пільна,-- адказаў,-- а князю, і дзеля яго я ўжо й рады быў бы вярнуцца. Справа так яго ўгрызла, што спасу няма.

-- Якая ж гэта справа?-- спытаўся я.

Валадковіч быў у добрым гуморы, і язык у яго развязаўся.

-- Альбо ж сам ня ведаеш? -- сказаў.-- Ты быў у той ліхаце з намі, калі і не да канца, дык, прынамсі, на пачатку. Дык тут зайшлося не пра што якое, а толькі пра няшчасную Фэлісію Вайжбунуўну і пра Чырвоную Рабку, бадай бы мы іх ня зналі былі!

Толькі цяпер ён прагаварыўся, што князь усё яшчэ прападаў па Вайжбунуўне, што яму яе і бацькі шкада было, што сумленьнем князь неспакойны, што дагэтуль ня можа суняцца і дараваць сабе нанесенай ім կрыўды. Яму канечне было паправіць усё, наколькі гэта было магчыма.

Можа, будзь ён шляхціц, паводле прынятых у грамадстве правілаў пачаў бы супроць яго працэс, упёрся б усімі капытамі і бараніўся б; але князю данесьлі, што стары Вайжбун, залізаўшы ўсе свае раны, калі ягоныя адвакаты ўгаворвалі яго пачаць працэс, нібыта адказаў ім, ня раз, а шмат разоў паўтарыўшы:

-- Не да людзкой справядлівасці я апелюю, а да Божай. Навошта нам пачынацца? Галавы яму не сатну, а паганьбеняня дачушкі маёй, маіх утрапеніяў і пралітай կрыўі ён не адшкадуе нічым. Бог за мяне спытае. Не пашанаваў князь майго дзіцятка, сам ня мецьме дзяцей... без нашчадкаў сканае!

Князю ўсё гэта перадалі; князь зрабіў выгляд, што

съмьеца, але моцна забраў да сэрца. Ён паслаў праз даверанага пяць тысяч чырвонцаў золатам, якія войскі з пагардай і абурэннем адкінуў; цяпер, ужо другім разам, праз Валадковіча паслаў цэлых пятнаццаць, каб толькі палюбоўна дайсьці да злагады з Вайжбунамі.

Вядома было таксама, што Дулемба хацеў ажаніцца з паннай, на каленях прасіў, каб не адмаўляла яму; але вайшчанка адказала, што ні ў чый дом сораму свайго не панясе і ніколі за нікога ня пойдзе.

Князь так з того ўболываўся, што ні спаць, ні есьці ня мог, бясконца паўтараючы:

-- А няхай бы ж хто мяне ад тых Вайжбунаў адкараскаў! Дам, чаго захоча.

Валадковіч, давяраючы свайму красамоўству і ўмельству, даў князю слова, што вырве ў старога згоду, а мяне хацеў мець за съведку, каб потым людзі языкамі не перакладалі, што імпэту пашкадаваў. Мы доўга пра тое гаманілі. Валадковіч даваў галаву на адрэз, што яшчэ ніколі разу такога ня было, каб князь што-небудзь аж так браў да сэрца.

Я лічыў, што мой таварыш залішне на сябе пакладаўся; ён выехаў зь Нясьвіжа з той пэўнасцю, што так ці інакш, а Вайжбuna возьме; але калі я засумняваўся, дык і ён неяк прыціх са сваімі пахвалянкамі. Цяпер ужо і яму ўсё гэта здавалася ня надта лёгкім.

Бура ня суймалася да самае ночы. Перад намі былі лясы і непралазныя пяскі, па якіх трэба было прадзірацца, перастаўляючы нага за нагу; але Валадковіч, пераначаваўшы, другі раз напаіўшы коні, калі ўжо бура перастала, на досьвітку загадаў рушаць у дарогу. Так у

дрымоце мы і дабраліся да Вострай Брамы, якраз калі ўжо пачыналася ютрань. Тут мы съпешыліся памаліцца. Людзей было няшмат, перад мною толькі кленчыла кабета ў глыбокай жалобе, яшчэ маладая, твар у якое я ня мог разгледзець, але прыгожая постаць і нешта шляхецкае ў ёй дазвалялі адгадаць у ёй незвычайную асобу. Калі съпевы скончыліся, а кабета ўстала і павярнулася да нас, я пазнаў у ёй Вайжбунуўну.

У мяне сярэдзіна пахаладзела, калі яна зъмерыла мяне вачыма. Нешта было ў ёй такога, як бы яна ўстала з магілы на помсту і да жывых ужо не належала; прыгажосьці яна ня страціла, але тая прыгажосьць і весялосць, якімі яна чаравала раней, саступілі месца нейкай такой урачыстай сур'ёзнасці, што яна здалася мне як бы пакутніцай зь першых стагодзьдзяў хрысьціянства, пра якія я чытаў у Жыціях Святых.

Уся-ўсенькая яна была ў чорным, у чорных шатах, на чарнаце гэтай тварык яе съвяціўся белым мармурам. Я аж адступіў, а Валадковіч, таксама пазнаўшы яе, съцяўся, як бы анёла помсты ўбачыўшы. Можа, і яна пазнала ягоны твар, бо таксама адступілася, нібы на вужа наступіўшы, і замест таго, каб ісьці міма нас, абышла здалёк, ужо нават вачэй на нас не падняўшы.

Калі і мы ўсталі, каб ісьці пеша за брычкай да бернардынаў, бо Валадковіч, ня хочучы спыняцца ў ніводнай гасподзе, дзеля чаго мы і гроши бралі, я сказаў яму:

-- А што? кепскі знак, твар вайшчанкі і яе строі нічога добра гам не вяшчаюць.

Валадковіч зрабіў выгляд, што куражу ня страціў, але

насамрэч ужо ня быў такі пэўны сябе.

Мы пайшлі ў кляштар, дзе нас як нельга лепей прынялі айцы-манахі. Шкатулку адразу гайдукі занесылі Гардыяну, а мы, умыўшыся і прыбраўшыся, рушылі, як той казаў, зоркі лічыць.

Прыяцелям Радзівілаў у Вільні зводу ня было, адданых і кліентаў -- цьма незылічоная. Найперш мы пайшлі ў кардыналью, дзе князь параіў паказацца і парайцца зь нейкім Гаркевічам. На першы погляд цаца ня дужа якая, але вялікія рэчи ладзіліся празъ яго. Гаркевіча тытулавалі пісарэвічам, бо хоць і быў ён стары і сівы, але ўласнага тытулу ніякага не насіў. У Радзівілаў ён таксама ні ў давераных, ні ў праўніках, ані ў якіх афіцыялістах не хадзіў. Гаркевіча, мала што з выгляду як бы нічога такога ён і ня значыў, усе як агню баяліся. І тое дзіва -- самы няявінны чалавек на съвеце, здавалася, ніколі нічога не рабіў, ні на што не зважаў, як бы і ня бачыў, а ведаў усё.

Гаркевіча, распытаўшыся па тылах ягонай кватэры, мы не засталі, а ўсе дзъверы ягоныя былі пазапісаныя крэйдай імёнамі асобаў, якія прыходзілі да нас. Кавалачак крэйды дзеля гэтай мэты вісеў пачэплены на шнурку. Мы мусілі ісьці шукаць яго пад ратушай, на Імбарах. Па высокай шылаватай шапцы Валадковіч адразу пазнаў яго ў натоўпе. Падышлі.

-- Чалом, чалом! адкуль Бог прывёў?

-- ЗЬ Нясьвіжа.

-- А князь?

-- Здаровы, кланяцца казаў...

Валадковіч падышоў да яго бліжэй і зашаптаў яму нешта на вуха, на што той, нічога не адказаўшы, утаропіўся

на латок перакупшчыка непадалёк ад сябе.

-- Хай толькі пан падзівіца,-- сказаў ён, паказваючы на шнурок фігаў,-- якая ў нас у Вільні валоская садавіна водзіцца, сама ў рот просіцца... Такое ў Нясьвіжы, нябось, ня бывае.

Ведаючы дзівака, Валадковіч зарагатаў.

-- Мы сюды, пане пісарэвіч, не па тое прыехалі.

-- Ведаю, ведаю,-- гоцкі на клёцкі! але і тое знайдзецца.

А тым часам мы ішлі далей. Валадковіч пачаў распытвацца пра дамок на Зарэччы, у якім трэба было шукаць войскага.

-- Вы толькі гляньце на дах,-- сказаў Гаркевіч,-- дзе ўдоды сядзяць, там іх, пэўна, і знайдзеце.

Ня было магчымасці нічога дапытацца, а час ішоў.

-- Наказваў нам князь парайца з васпанам,-- закончыў мой прыяцель, -- якое ж рады дасьце?

-- Гм? рады якое?-- адказаў пісарэвіч.-- Калі б князь папытаўся ў мяне рады з паўгода таму назад, можа, што і парадзіў бы; а цяпер кішэні, у якой я тыя рады насіў, падралася, ўсе на бруку паастрасаў.

Мы ўжо зъмерыліся былі адышыці, калі Гаркевіч узяў Вавладковіча пад руку.

-- Хочаш рады? ідзі, пад'еж флякаў зь імбірам, напіся добрага віна, прайдзіся па Замкавай гары, выкупайся ў Віліі, папасьві каня, купі перніка на гасцінец і вяртайся ў Нясьвіж, і пастараіся паслаць да маіх ног вяльможнага князя.

Сказаўшы, адышоў.

Мы падумалі, ці ў сваім разуме стары,--і не аглядваючыся пайшлі ў Зарэчча.

Войскі жыў у родзічаў, у старым лядашчым дворыку, крывым і брудным. Ледзьве да яго дапыталіся. Вайжбуны жылі на паверху, да якога трэба было ўсьпінацца і дзерціся па цёмнай лесьвіцы. Пастукаліся ў дзвіверы, і Валадковіч, не чакаючы запрашэння і ня пытаючыся, увайшоў. Стары ляжаў на ложку, але апрануты, нікога пры ім ня было. Побач на століку малітоўнік, а на ім капуцынскі ружанец. Рукі закладзены за галаву, твар бледны і апалы, на скронях жылы, як шнурсы.

Глядзеў на нас доўга, і, відаць, пазнаўшы Валадковіча, які яму кланяўся, хуценька ўстаў, як бы яго спружыны падкінулі, задрыжаў, сеў, абапершыся абедзівюма рукамі на ложак.

-- Чаго табе тут трэба? Чаго? чаго?-- закрычаў ён.-- І тут ратунку ад вас няма? вы, радзівілаўскія падбрэхічы! Ведаю вас усіх, на тварах у вас напісана, што зракліся людзьмі звацца, ведаю, з чым прыйшлі! Ты, Валадковіч, прыехаў ад сэрца мечніка, які ні сэрца ня мае, ні сумлення. Імя носіш шляхецкае, шаноўнае, а лакейсую службу правіш. Чаго хочаш? што табе твой гаспадар загадаў сказаць?

Валадковічу кроў у твар лінула.

-- Пане войскі,-- сказаў ён, заікаючыся,-- і веку панаваму і жальбе прабачаюцца абразы лівия словы. Я служу Радзівілу не за хлеб, а за дружбу. Паслушайце, пане: князь шкадуе сваёй хвілінай гарачнасці. Кожны чалавек можа паддацца запальчывасці і забыцца. Але ж усякая крыва і гнеў маюць меру і межы.

-- Ёсьць такія крыва, якім меры няма,-- адказаў войскі, ўздыхаючы.--Прашу ў вас толькі спакою, больш

нічога. Я ўцёк ад вашай банды аж сюды, але вы і тут дасталі мяне, людзі без сумленъня, людзі бязь літасьці.

-- Пане войскі,-- перабіў яго Валадковіч,-- я толькі пасол, паслоў ня вешаюць, пасلام ня съцінаюць галавы, князь мечнік...

-- Не спамінай мне яго! Чаго гэты дзікі зывер хоча ад мяне? Хай будзе спакойны! Ня выведу яго на вочы людзкія, ведаю добра, што Вайжбун у Радзівіла, хай бы нават найсьвяцейшую справу меў, ня выйграе. Я не патрабую ад яго нічога. Скажыце яму яшчэ раз вы тое, што мелі сказаць іншыя і што я заўсёды паўтараю: я, Вайжбун, выклікаю яго на суд Усемагутнага і Справядлівага Бога, за крыўду маю! А на зямлі зь ім і да яго ня маю нічога, парахуемся ў іншым месцы. Ёсьць Бог! Ёсьць Бог! -- закончыў ён, падымаючы ў неба рукі.

Уражаны Валадковіч хвіліну маўчаў.

-- Пане войскі,-- дадаў ён схамянуўшыся,-- я прыношу пану ад князя прызнаныне віны, ад яго імя прашу ў вас прабачэнья. Няма такога грэху, якога скруха душы не загладзіла б.

-- Але ёсьць такія, за якія цэлага жыцьця ў пакутах ня хопіць,-- перабіў войскі.

І паўтарыў з такім выразам, што па мне дырыжыкі пайшли.

-- Ёсьць Бог! Ёсьць Бог!

Зъянтэжаны Валадковіч ужо і сам ня ведаў, зь якое бочкі пачынаць.

-- Пане войскі,-- сказаў ён бесцырымонна,-- няма чаго тут доўга суслы распускаць. За панесенныя ў Рабцы шкоды, за спалены двор і забудовы князь празь мяне шле

пятнаццаць тысяч чырвонцаў золатам.

Пачуўшы гэта, войскі ўвесь у шале сарваўся зь месца з паднятымі кулакамі і давай рукамі раскідацца.

-- Грашыма, грашыма хоча сплаціцца!-- закрычаў,-- у вас усё на дукаты зводзіцца: слава, пашана, раны, сыллёзы, спакой, сорам, гонар,-- усё! Сапселья магнатаў навучылі вас усё прадаваць і за ўсё браць грошы, але я яшчэ ня вырадзіўся, мы іншыя былі і ёсьць,-- і паказаў нам на дзъверы.-- Прэч!

Валадковіч аж спацеў, а што ўвесь гэты час рабілася са мною, і не скажу, кроў ува мне агнём твар пякла. Але як што мы зь месца не краналіся, войскі падняў галаву і паўтарыў:

-- Вымятайцесь, вашамосьці, прашу, тут не карчма, за дзъверы! за дзъверы!

-- Пане войскі,-- закрычаў Валадковіч,-- літасцю Божай заклінаю вас, ахалоньце, дзеля Хрыста прабачце.

-- Ніколі!-- панура сказаў войскі,-- ніколі! За свае раны і кроў я прабачыў даўно, асуды ў сэрцы не нашу, але ганьбы імю майму, але агіднага гвалту, рабаванья майго дзіцятка, ніколі, аніколі бо! Канаць буду, дасьць мне ксёндз дараванье грахоў на збавеньне, дык ад збавеньня адмоўлюся, а не дарую, бо не магу! бо калі б сказаў: прабачаю, дык схлусіў бы, а Бог бачыць сэрца маё! Зуб за зуб, дзіця за дзіця. Бязьдзетны сканае, так і перадай яму!

Ён ужо і гаварыў і паўтараў тое самае, як непрытомны, а рукою паказваў на дзъверы...

Упарты Валадковіч ані зь месца, ані руш. Тады з другога боку пакойчыка адчыніліся дзъверы, і ўвайшла Вайжбунуўна ў чорным, такая, якою мы яе бачылі ў

Вострай Браме. Глядзе́ць на яе было немагчыма, уся была - - жалоба і роспач. Калі б такая яна выйшла перад трывнал, складзены з саміх Радзівілаў, і тады мечніка за яе асудзілі б.

Вочы запалыя, выплаканыя, твар бледны, губы сінія, бровы ссунутыя. Адзета як па-манаску, увайшла празь дзверцы, нахіліўшы галаву, паслья ўстала, выпрасталася, склада рукі на грудзях і стала, адважна гледзячы на Валадковіча, які адступіўся на некалькі кроکаў.

-- Ня турзайце бацьку майго,-- сказала голасам, у якім як бы чуліся сълёзы,-- ці не даволі вам таго, што на дом і нашыя галовы нанесылі? Хочаце яго дабіць? мяне дабіць, каб не засталося съледу злачынства? Ня могуучы шаблямі, дасякаеце словам і сорамам. Куды падзеца ад вас? дзе схаваецца? і так на гэтай зямлі кутка зацішнага ня маєм.

І павярнулася да бацькі, які, бледны, стаяў і дрыжаў.

-- Хадзем адгэтуль,-- сказала яму,-- калі саміх пазбыцца нельга.

Войскі зноў падняў руку і паказаў на дзверы. Мы пераглянуліся: больш тут нічым не пажывішся; Валадковіч пакланіўся злосны і кіслы, і мы пайшлі. У абодвух нас халодны пот па лобе каціўся; мы прайшлі добры кавалак Зарэчча, перш чым слова з вуснаў спаўзло.

-- І што ж мне было рабіць? -- выбухнуў нарэшце Валадковіч. -- Ты сам съведка. Зъ імі ніякай рады не дасі. Усё марна! ліха ўчынілася, трэба пра ўсё забыць, пакуль яны самі не астынуць і ня прыйдзе ім лепшая рэфлексія.

Не прайшлі мы і пары кроکаў, бачым -- стаіць у падшытай шапцы Гаркевіч, нібыта нас якраз і чакаў.

-- Добранькі вам дзянёк, моцпаночку,-- яшчэ здалёк закрычаў, мабыць, хадзілі ў лазню? У Зарэччы за колішнім

часам ладныя лазыні былі і стрыгалёў багата жыло.

Ня было чаго яму рассказваць, і ён далучыўся да нас, а праз хвіліну спытаўся ў Валадковіча:

-- Я так сабе быў падумаў, што вы мусілі прывезьці з сабою залаты пластыр. Якіх жа ён памераў, ці накрые ўсю рану?

Нам ужо было так маркотна, што Валадковіч безъ ніякіх цырымоній адказаў:

-- Маю пятнаццаць тысяч чырвонцаў золатам.

Гаркевіч аж за галаву схапіўся, а болей за шапку.

-- Езус Назарэйскі,-- усклікнуў ён,-- колькі ж бо тое пачцівай шляхты і шляхцянак на такія гроши купіць можна!

Мы ішлі і маўчалі.

-- Ведаеш, пане, што? -- дадаў Гаркевіч,-- ёсьць тут нейкі Дулемба, беднае пачцівае хлапчыска, якому адна панна адмаўляе рукі пад тым выглядам, што яе адзін раз мядзьведзь падраў. Ці яна ў тым вінаватая, ці ён у тым вінаваты, ня ведаю. Калі б таго Дулембу неяк прылашчыць, можа б ён на што і прыдаўся?

Ні мяне, ні Валадковіча гэта не пераканала, але мы ня ўпіраліся і пайшлі да бернардынаў на абед. Валадковіч не, каб шукаць Дулембу, да якога невядома як было падступіцца, узяў на розум і пайшоў да Гардыяна, якому мог выкласыці ўсю гэтую справу. Пачаў прасіць яго, ці ня мог бы ён, як асоба духоўная, паспрыяцца пасрэдніцтвам да згоды.

І ўжо браў на сябе, што калі ксяндзу ўдасца тая інтэрвенцыя, дык аддзячыць яму -- пяцьдзесят фураў снапоў і дваццаць пяць бараноў.

Гардыян адразу вельмі ахвотна ўзяўся, момантам

завінуўся і паляцеў. А мы тым часам пайшлі ў горад, да знаёмых, на агледзіны. Але Валадковічу карцела назад у кляштар і, нядоўга забавіўшыся, мы абодва пайшлі. Спыталіся ў брамніка, ці не вяртаўся яшчэ Гардыян? Той адказаў, што яшчэ не. Чым даўжэй яго ня было, тым большую надзею гэта нам давала. Ужо і нешпар адслужылі, калі нарэштце пачуліся ягоныя крокі і паявіўся наш пасол; але па твары адразу відаць было, што нічога добра га нам ён ня прынёс. Ён моўчкі адчыніў дзъверы цэлі, мы ўвайшлі за ім, ён адкінуў на плечы каптур, дастаў з рукава хустачку, ацёр лоб, уздыхнуў.

-- Прапалі снапы і бараны!-- сказаў,-- я нічога ня здолеў!

І разьвёў руکі.

-- Бачыць Бог, я больш дзеля княжацкай ласкі стараўся, чым за міласціну, гаварыў з бацькам душэұна і шчыра і з дачкою (зноў ацёр пот з лоба). Каменныя людзі, скажу я вам, каменныя! Наўядаваўся я, намучыўся, нагаварыўся,-- усё марна...

Што ж там далей распытваць было?

На другі дзень прыйшлося скаштаваць Дулембы; пачцівы хлопец увесь з намі сьпіўся і сплакаўся. Валадковіч пабажыўся яму, што панна апроч таго, што яе звалаклі гвалтам... і кінулі на людзкія языкі, ня мела чым папракнуць князя, бо той шанаваў яе і пашкадаваў. Шкада было Дулембу і яе, і тых пятнаццаці тысяч, але спрабаваў ён дарма, заклінаў, прасіў; адправілі і яго. Мы два дні чакалі карысыці зь ягонай паслугі. Панна нарэштце выслушала яго, але дзеля таго толькі, каб прысягнуць яму, што ўжо нічёй ня будзе...

-- Гадоў у дваццаць,-- сказала яму,-- людзі маглі б дзесяцм нашым нагадаць, што маці іхняя была захоплена дзікім магнатам і заставалася ў ягонай уладзе. Хай памяць пра тое няшчасцце на нікога не спадзе, хай яна загіне разам са мною.

Так закончылася наша няўдалае падарожжа, і здабылі мы ў ім толькі таго, што прывезылі нясьвіжскім паннам пернікаў з кірмаша.

Валадковіч як у Вільню ляцеў, так потым ракам поўз у Нясьвіж.

Дарога, мала што на самы спрыяльны і прыгожы вясновы час прыпала, прайшла ў нас смутна і нудна. Мы прыбылі ў Нясьвіж і яшчэ не пасыпелі вылезці з брычкі, а князь ужо паслаў дваровага, каб Валадковіч, як стаяў, на адной назе ляцеў да яго. Я не пайшоў, бо чаго было нарывацца на буру.

Увечары князь не паказваўся, таварыш мой хадзіў маўклівы, пакручваў вус і паглядваў на столъ. Толькі таго я і даведаўся ад яго, што князь загадаў пакласці тыя пятнаццаць тысяч на дэпазіт у бернардынаў, а войскаму праз даверанага паведаміць, што гроши ляжаць у там датуль, пакуль калі-небудзь ён не захоча ўзяць іх.

Але прайшло пасыля таго гадоў пяць ці нават і болей, калі князю прыйшлося камусьці плаціць па контрактах, а пад рукою на той час ня было ніякай наяўніцы; і вось выпадкова неяк узгадаў ён пры тыя пятнаццаць тысяч. Загадаў папытацца, ці былі яны яшчэ? Бернардыны адказалі, што ніхто па іх не зъяўляўся.

Дайшло да князя, што стары Вайжбун пазываў яго на суд Божы і выкляў на бязьдзетнасць; спачатку ён ня браў

гэтага да сэрца, пасъля ўсё больш і больш. Пасъля першай жаніцьбы князя, якая не ўдалася, як вядома, ён пачаў успамінаць Вайжбунуўну і перад усімі бажыўся, што яна яму ніколі з памяці ня выходзіла, ані на хвіліну. Сам быў фамільярны, але ўздыхаў і паўтараў:

-- Няма мне, ня было і ня будзе такое жанчыны, як тая адзіная. Мала яе бачыў, мала ведаў, а ў сэрца мне ўпісалася, што і съцерці не магу.

У далейшыя гады князь досыць спаважнеў і ўтаймаваўся, гулянкі ў Нясьвіжы былі рэдка.

У Чырвонай Рабцы некалькі гадоў нікога ня было апроч дзяржаўцы, які яе нанава адбудаваў. Пазней мы даведаліся, што войскі з дачкою вярнуліся ў вёску. Князю адразу пра тое данесылі. Жылі Вайжбуны так замкнута, што стары войскі, які ўжо ледзьве ногі перастаўляў зь кіем, наўмысна загадаў за дваром паставіць малую каплічку ў бярэзыніку, каб ня трэба было ездзіць у касьцёл. У сваім доме жывога духа ня прымалі, самыя таксама ані за вароты ня выходзілі. Ніхто іх ня бачыў, апроч вяскоўцаў і аднаго афіцыйнага. Пра панну казалі толькі, што як узяла жалобу адразу пасъля выпадку, дык ужо яе і ня скінула і заўсёды хадзіла ў чорным і ў крэпе, у як бы манаскай сукенцы, з пацеркамі на поясце.

Добрых колькі гадоў сплыло з часу таго набегу на Чырвоную Рабку, калі князь увосень з малым початам выбраўся ў тыя самыя лісіцы на паляваньне. Загадаў мне ехаць з сабою, шляхты таксама было даволі, не бракавала і стралкоў з фузэямі. Неяк увечары, у суботу, калі ўжо мы адпаچывалі пасъля паляваньня, на якім ніхто з нас зьвера і на вочы ня бачыў і адзін на съмех забіў вавёрку, князь сказаў

клікнуць мяне ў намёт, у якім, пазбыўшыся кампанії, сядзеў адзін.

Я застаў яго адзетага, але ня так, як на паляваньне: шабля пры баку, кантуш, жупан, твар нейкі ўсхваляваны і неспакойны.

-- Вісьнёўскі,-- сказаў ён,--шыкуйся, паедзеш са мною.

-- Куды, вяльможны княжа?

-- Ага, зараз: куды? што табе да таго, пане кахранку, паедзеш са мною і годзе; апраніся прыстойна, каб Радзілам сораму не нарабіць. У адведзіны едзем, ты і я. Коней ужо загадаў вывесыці за бор, каб не зауважылі нас, як ад'язджаєм, бо непатрэбна гэта... Знойдзеш мяне за Пакутай Гасподняй, на дарозе. Толькі жыва, пане кахранку.

Я пайшоў хуценъка пераапрануцца, хоць і ня дужа было ў што, і пабег, не здагадваючыся, куды і па што едзем. Калі задыханы дабег да Пакуты Гасподняй, князь ужо сядзеў на кані. Азірнуўся толькі на мяне, і перш чым я ўзяўся за страмёны, пачвалаваў полем.

Я дагнаў яго. Ехалі без дарогі. Князь некалькі разоў сперазаў плёткай каня, і мы паперлі нацянькі, не разъбіраючы дзе роў, дзе мяжа. Ехалі доўга, пачало ўжо паволі шарэць. Навакольле я ведаў выдатна: і тут жа скеміў, што едзем у Рабку, і адразу мне зрабілася страшна і прыкра. Якога ліха будзіць такія ўспаміны, калі рана ўжо прысохла і перабалела?

А вось і новая Рабка паказалася. Князь напралёт кіраваў на двор. Я вачам не хацеў верыць, думаючы толькі, што з таго будзе?

Пад'ехалі пад вароты, каля іх стаяў мужык. Князь, ня кажучы ні слова, съсеў каля брамы, кіўнуў мне, я таксама

саскочыў, аддалі мужыку коні, а самыя ціха ўвайшлі праз бакавую фортку на падворак.

Там нікога ня было, сарокі сядзелі на плоце, некалькі гусей пілі з лужыны каля студні. У адным акне ўжо сьвяцілася. Аканіцы яшчэ ня былі зачыненые, так што мы нават маглі бачыць, што рабілася ўсярэдзіне. На крэсьле сядзеў войскі перад камінам, а дачка гэтак сама ўбраная, якою мы яе ў Вільні бачылі, уся ў чорным, стаяла каля яго, абапершыся на біла. Князь паглядзеў, здавалася, разважаючы яшчэ, я ўбачыў, як ён перахрысьціўся і рушыў у сенцы.

Мне, рады я быў ці не, адступаць ня было куды. Толькі зълёгку пастукаўшыся ў дзъверы, князь адчыніў іх і ўвайшоў, здымаяучы каўпак з галавы.

-- Хай будзе пахвалёны Езус Хрыстус.

Вочы войскага і дачкі падняліся на яго, абое аслупянеті.

На іх тварах я ўбачыў трупную бледнасьць і жудасць; Вайжбунуўна ўздрыгнула і паходзіла назад, як бы вачам ня верачы. Войскі, ня могучы ўстаць, неспакойнымі рукамі хапаўся за білцы крэсла.

Маўчанье трывала некалькі хвілін, князь стаяў у парозе, гледзячы на панну, з выразам благаныня пра літасць, амаль з пакорай, хоць гэта і ня было цнотай Радзівілаў.

-- Вашэці войскі,-- пачаў ён паволі,-- перад табою няўзброены вінаваўца твой. Прыйшоў я сюды ўдвух, каб ты папомсьціўся на мне, як сам таго захочаш, а віну мне дараваў.. Я праўда быў шалёны, пане каханку, але бачыце, што за шаленства сваё пакутаваць умею. Нездарма тут каля

вашага парога стаю; ведаю, што ўчыненай крыўды інакш сплаціць не магу, як... поросячы руکі панны Фэліцыі... і вось я, Радзівіл, пане кахранку, уніжаюся перад васпанам, прагнучы, каб васпан прыняў мяне за зяця.

Сказаўшы гэтыя слова, князь перавёў дух, як бы вялікі цяжар зьняў з сэрца, глядзеў і чакаў.

Войскі маўчаў як прыбіты, вушам ня верачы. Я прыгледзеўся да панны, бледнасць зь якое паволі праходзіла, вярталіся яе жывыя калёры, вочы пачыналі іскрыцца. Бацька паглядзеў, як бы на ёй адказ вывяраў. Вачыма, нічога ня кажучы, павінны былі паразумецца; і войскі пачаў:

-- Вялікі гонар майму дому, вялікая гэта учта на самай справе, пасъля вялікай сараматы, але я ня судзьдзя ў гэтай справе.

Паказаў рукою на дачку.

-- Гавары ты.

У Фэліцыі вочы запалымнелі.

-- Каб я аддала руку таму, хто ў мяне гонар забраў,-- сказала яна, ніколі! У сэрцы замест павагі і кахрання я нашу пагарду і нянавісьць, якая ўрасла ў яго і якое вырваць зь сябе ніколі ня здолею. Ня жонкаю была б, а хатнім ворагам і помснікам за гонар мой. Не, ніколі! Запозна, вяльможны княжа!

-- Бог мне съведка, пане кахранку,-- зблагаў князь,-- гавару шчыра, прыбыў сюды як скрушлівы пакутнік. Вобраз васпанны, не даючы мне спакою, перасъедаваў мяне ўвесь час, у сумленьні майм я насіў... кахаю панну Фэліцыю.

Вайшчанка вокам помсным і гнёўным кінула на князя,

перасмыкнула плячыма і хацела нічога ня кажучы выйсьці. Войскі, які, відаць, таксама не хацеў заставацца, працягнуў да яе руку, бо ўжо без падпоры і дапамогі хадзіць ня мог. І яна падышла да яго, каб ён абапёрся на яе плячо.

Бачачы, што абое хочуць выйсьці з пакоя, князь сумеўся і пачаў прасіць:

-- Пане войскі! мілажалем Божым, ранамі Гасподнімі заклінаю вас, панна Фэліцыя, майце ж васпанства літасць да мяне, каб яе Бог меў да вас. Ня хочаце мяне, адпіхваеце, і я прымаю гэты афронт як заслужаны, хоць яго ніколі ніхто з маіх атэнтатаў не зазнаў, калі дамагаліся княскай крыві; але скажыце мне, прынамсі, што прабачаеце мне. Прабачэння просіць Радзіўл!

Войскі і вусны разамкнуць не пасьпей, як Вайжбунуўна акінулася:

-- Вяльможны княжа, не да нас, а да Пана Бога па выбачэнъне ісьці трэба. За спаняверку жыцьця людзкога і гонару належыць пакута. Пацярпі, вашэці княжа, як і мы цярпелі і церпім. Бачыш жалобу, якою ты акрыў мяне на ўсё жыцьцё; насі яе таксама, хай цябе сумленъне дагрызае, як мяне сорам гняце; хай табе Бог даруе, а я не магу...-- І павярнуўшыся зусім, дадала:-- Хіба што калі б цябе пры сконе бачыла!-- дадала, можа, нават бяз намыслу.

Кінуўшы гэтая слова яму ў очы, выйшла, ведучы немачнага бацьку. Мы засталіся адны ў пустым пакоі.

Князь хвіліну стаяў як скамянелы, паглядаючы то на агонь, то на пустое крэсла. Але апамятаўся, пацёр рукою лоб; каўпак ляжаў на зямлі, упаў, я падняў яго і падаў. Князь машынальна скамячыў яго ў руцэ, агледзеўся, перавёў дух, і мы выйшли на падворак.

Было цёмна і ціха. Князь, які на tym часе быў сама ў сіле веку і ня хістаўся ніколі, ледзь на нагах трymаўся; мы навобмацак выбраліся зь сенцаў, ён не сказаў мне ні слова, павольна мы скіраваліся да брамы, я за ім. І ўжо падыходзілі да яе, калі павярнуў да мяне галаву і сказаў суха і парывіста:

-- Ані слова пра гэта, разумееш, пане кахранку, маўчаць.

За форткай мужык стаяў з коньмі ў руцэ, князь сунуў руку ў кішэню, дастаў жменю, ня гледзячы колькі там было, і кінуў яму; мы селі на коні і павольна рушылі. Я крадком азірнуўся на дворык і асьветленыя вокны, ні у хаце, ні каля ганка нікога ня відаць.

Усю дарогу князь нічога мне больш не сказаў, з апушчанай на грудзі галавой ехаў, папусьціўши каню цуглі; зноў жа коні нас, а ня мы іх вялі назад.

Калі мы выбраліся на гасцінец, князь адышоў крыху духам і, затрымаўшы каня, даў мне парадаўнацца зь ім.

-- Цяпер, пане кахранку, я ўжо нічога ня вінен: у сумленіні чуюся свабодным і праклёны іхня даставаць мяне ня могуць. Чаго ж у халеры ім яшчэ трэба? Што скажаш?

-- Што ж магу сказаць?-- сказаў я,-- калі князь адчувае сябе спакайнейшым, дык і дзякую Богу.

-- Я зусім спакойны, пане кахранку. Шмат мне гэта каштавала, але я сябе перасіліў. Калі б дзеўка падабалася мне,-- ажаніўся б; Радзівілаўская мітра даволі вялікая, каб накрыць усё, нават іх лайдацкае шляхецтва! пане кахранку! Дужа мне абыходзіць -- Вайжбуны! чорт бы іх пабраў!

Так ён супакойваў і загаворваў мяне некалькі разоў,

хоць відаць было, што ўсё яшчэ маркоціўся і ня рады быў таму, што здарылася. Цёмнай ноччу мы даехалі да лагера. Конюх ужо нас чакаў, мы съселі з коней, перадалі яму іх і пайшлі ў намёты; на разывітаніне князь яшчэ раз падышоў да мяне, паклаў мне на плячо руку і ціха сказаў:

-- Ані слова пра тое, пане кахранку, нікому, прашу. Ранцай загадаю, каб табе ад съв. Войцаха перадалі напажыцьцёва Віскіткі.

Я пакланіўся яму да каленяў, але ён, ужо ня глядзячы на мяне, увайшоў у намёт.

Знаёмыя цэлы вечар шукалі мяне ў лагеры, па лесе гукалі, думалі, што я дзесьці на паляваніні заблудзіўся і застаўся ў пушчы. Калі я аказаўся, сыпанулі да мяне з пытанінамі, дзе я быў? Але я, дзеля князя і Віскіткаў, адбрахаўся, што, папёршы напралом і на скрут галавы, заблудзіўся ў лесе. На другі дзень мы вярнуліся ў Нясьвіж. Бог ведае, што сталася з князем: напала на яго неўзабаве вялікая ахвота да вялікіх забаваў, да гулянкі, ён строіў зь сябе такога вясёлага, якім яго мы даўно ўжо ня бачылі. У замку дзень у дзень правіў балі, гасыціны, канцэрты. Можа, яму здавалася, што заглушыць у сабе памяць пра тую нешчасльную прыгоду, хоць усё гэта разам толькі яшчэ больш ажыўляла яе.

У краіне пачаліся падзеі, якія маглі б прымусіць забыцца на ўсё на съвеце, калі б у князя ня было пачцівага сумленіня, якое яму ўвесь час напамінала пра ягоную віну.

Няраз паслья віна і ў найвялікшым запале ягоным чулі мы, як вымаўляў ён імя Фэлісі. Яно было заўсёды зь ім у нашых бадзянках па съвеце і вярнулася з намі дадому. Міналі гады, князь колькі разоў, як толькі ў памяці

ўсплыўала Рабка, съціскаўся і стагнаў, згадаўшы сабе Вайжбунаў. Часам, выпадкова сказанае слоўка, падобнае імя, твар, самая пустая акалічнасць, нават паляваніне, нагадвалі яму пра вайшчанку... вочы адразу апусыцца,-- і відаць было, што ўсё яшчэ сам з сабою не паладзіў.

Трапіўся неяк на вочы нейкі хлопец, толькі-толькі таго, што меў прозвішча Вайжбун, але ж анікага пакравенства з тымі ня меў: князь узяў яго ў двор, вызначыў у войска, назначыў яму ўтриманіне і не забываў яго як роднае дзіця.

У Рабцы ж Вайжбунаў ужо ані съледу. Войскі празь некалькі гадоў пасъля тых нашых начных адведзінаў памёр: панна Фэліцыя, казалі, адразу ж камусьці прадала фальварак і выбралася, не пакінуўши па сабе нікага знаку. Пагаворвалі нешта глуха, нібыта паехала ў Вільню ў кляштар.

Калі ж мы пасъля нашай доўгай адсутнасці вярнуліся ў Нясьвіж, якога ўжо і ўбачыць не спадзяваліся, на другі ж дзень паслаў мяне князь у Рабку распытаца пра Вайжбунаў, бо пра съмерць старога казалі ні тое ні сёе. Я паехаў да шляхціца, які купіў вёску, каб крыху даведацца праўды. Ён толькі паўтарыў мне, што я і безъ яго ад людзей чуў, быццам панна Фэліцыя адразу пасъля бацькавай съмерці пайшла ў кляштар.

З тым я і вярнуўся, але князя гэта не супакоіла; сказаў мне, што дасыць сто чырвонцаў таму, хто дакладна даведаецца, што сталася з Вайжбунамі, але гэта ўжо былі старыя падзеі і, паабяцай князь хоць усе дзвесыце, ніхто на іх не спакусіўся б.

Я паехаў у Вільню па нейкай княскай справе, а час быў гарачы, і собіла мяне ліхое, змучанага, здарожанага,

галоднага, дапасьці да халадніка, як няма ладу да чаго. Ледзьве ад міскі падняўся, як адчуў, -- нешта мне далягае, нешта нядобра пачуваецца. Я ўзяўся за сваё звычайнае лекарства-- гарэлку зь перцам, але і гэта ўжо не дапамагло. І таго ж дня мяне кінула ў такую шалённую гарачку, што на раніцу ў ліхаманцы людзей не пазнаваў. Калі параксізм крыху ўлёгся, ня было іншай рады, як загадаць везці мяне ў шпіталь Міласэрных Паненак.

Далі мне там як княскаму слuze асобны ўтульны пакоік, і толькі я ў ім лёг, увайшла панна старэйшая з другой сястрою агледзець мяне, што ў мяне ёсьць і што мне яшчэ трэба. Яны адразу пазналі, што мяне фібра трасе. А хвароба аж на хвілінку адступілася, калі я глянуў на панну, якая прыйшла са старэйшай. Вачэй адвесыці ня мог, так мне нешта нагадвала ў яе твары.

Але дзе і калі я бачыў яе, таго я анік ня мог узнавіць у памяці.

Яна таксама паглядзела на мяне, як бы і ёй пра нешта гаварыў мой твар, але тут жа і звярнулася да панны старэйшай, якая, зрэшты, і вырашала, што мне даць, што рабіць са мною.

Празь некалькі гадзін шпіталеванія настаў другі пякельны параксізм той трасцы, а найперш такі азnob, што ў мяне зубы званілі малінавым звонам, пасля страшэнна забалела галава і гарачка аж да немарасьці.

Што ў гэты час рабілася са мною, я ня ведаў, але назаўтра, калі аслабелы прачнуўся, расьплюшчыў вочы і зноў убачыў тую сястру -- яна сядзела каля майго ложка.

Я прыгледзеўся да яе, перш чым яна заўважыла, што я прачнуўся, і мяне як бы раптам альсъніла,-- я пазнаў у ёй

вельмі Вайжбунуўну -- божухны! як жа перамянілася!

Яна ж гэта і была. Узрост пакінуў на твары сълед, але нешта з даўніяй прыгажосьці ўсё ж засталося. Я і быў упэўнены і сумняваўся адразу; то часам бы нават прысягнуў, а то вагаўся. Рашыў праверыць яе. На другі дзень, калі мне ўсё яшчэ мроілася тая Вайжбунуўна, я азвайваўся да сястры, папытаўся, як яе завуць.

-- У законе Марыя,-- адказала і ўважліва паглядзела на мяне. -- Дзесьці я бачыла васпана, але не памятаю, дзе?

-- І мне так здаецца,-- адказаў я,-- але калі б сястра была тою, пра якую я думаю, я лёгка сказаў бы, і дзе, і як, і калі мы бачыліся. Мне здаецца, нібыта перад мною панна Фэліцыя Вайжбунуўна, дачка пана войскага з Чырвонай Рабкі.

Яна пачырвянала, уздрыгнула, пачуўши тое імя, крыху павагалася, але тут жа съмела сказала:

-- Гэта так, я была ёю, але цяпер я служу Богу і ўбогім... у законе Марыя.

Апусьціла вочы, мы памаўчалі.

-- Няма чаго ўжо тут успамінаць мінулае, -- сказаў я,-- але я бачыў панну ў дзівюх гадзінах яе жыцця, якіх да скону не забудуся.

Яна задрыжала, з вачэй пакаціліся сълёзы, схапілася за хустачку, але не сказала ні слова.

-- Я быў у той няшчасны вечар у Рабцы, за які князь наш дагэтуль пакутуе і забыць яго ня можа. Праўда, што ня хочучы глядзець на ўсё тое, што там рабілася, сышоў з пляцу. Быў я і таго вечара, калі ён сам са мною прыйшоў прасіць прабачэніня і рукі васпанны, ані таго ані другога не атрымаў.

Здавалася, сястры Марыі не хапіла слоў, толькі паціху цяклі сълёзы, на складзеныя на каленях белыя рукі. Я, крыху з гарачкі, а крыху ад сэрца, гаварыў далей:

-- Калі ўжо Пан Бог так усё зладзіў, што я тут спаткаў сястру, бо бачу ў тым ня што іншае, як выразную волю Божую, дык хай мне будзе дазволена скрыстацца выпадкам і сказаць, што князь да гэтага дня непакоіцца за лёс панны сястры. Пан Бог мне съведка, што калі мы пасъля многіх бадзяніняў вярнуліся дамоў, ён адразу паслаў мяне ў Рабку, каб я даведаўся пра вас, а калі там мне ніхто нічога сказаць ня мог, назначыў узнагароду за тое, хто прынясе яму пэўнную вестку.

Сястра Марыя доўга маўчала, апусьціўшы павекі.

-- Усё гэта прайшло,-- сказала,-- забыта, пахавана. Я сама столькі адпакутавала, што даўно навучылася прыносіць палёгку пакутнікам. Вы бачыце мяне шчасльвую. Бог ведаў, што рабіў, ведучы мяне да сябе цярністай дарогай.

І вось гэтак, усё цішэй і цішэй гаворачы са мною, закончыўшы амаль нячутным шэптам і падаўшы мне лекі, яна адразу выйшла.

Праз хвіліну пры мне ўжо была іншая сястра, відаць, наўмысна, выйшла, баялася, каб я зноў ня прыгадваў ёй дауніх успамінаў. Сястра Валерыя была вельмі вясёлая старая жанчына, аж залішне гаваркая. Я пачаў распытваць яе пра сястру Марыю, -- ці даўно яна ў законе і ці з навіцыяту пачала яна ў Вільні, паведаміўшы толькі тое, што яна паходзіла з нашых мясцінаў. Сястра пачала разводзіць вялікімі пра яе пахваламі, якая гэта была прыкладная асоба, пабожная і поўная цнотаў, што ў законе яе

паважаюць і шануюць ці ня больш за каго іншага, і што яе больш як два разы ўжо спрабавалі выбраць старэйшай паннай, але яна не схацела. Дадала, што калі які кляштар патрабуе парадку і клопату, туды яе і пасылалі, і рэдка калі яна там доўга заставалася, -- усюды была прыстойная і паважаная.

Разбалбаталася старэнка, складаючы руکі, мала ня чынячы ёй съята. Я пераканаўся зь яе слоў, што ў кляштары нічога ня ведалі.

Паскудная ліхаманка два тыдні трымала мяне ў шпіталі, але ўжо сястры Марыі я больш ня ўбачыў, даглядалі мяне іншыя, але на адыход я такі ўпёрся -- падзякаваць і разьвітацца.

Яна выйшла да мяне ў калідор.

-- Калі там хто ў сутнасьці на съвеце займаецца мною,-- сказала,-- як васпан съцвярджае, Хрыстом Богам прашу вас і заклінаю, не гаварыце ўвогуле пра мяне. Хай людзі забудуць, як бы я ўжо ў магіле была.

-- Гэтага я зрабіць не магу,-- адказаў я,-- калі ж вестка гэтая, пераказаная князю, нікому ня можа пашкодзіць, сястры ніякай прыкрасыці не прынясе, а кляштару толькі карысьць.

І з гэтым мы разьвіталіся.

Калі я, як з крыжа зьняты, вярнуўся ў Нясьвіж, застаў нашага пана ў добрым гуморы; ён пачаў жартаваць зь мяне, што я, як баба, паддаўся трасцы і пайшоў на лацінскую кухню. У Нясьвіжы ня так лекавалі, толькі крупнікам з гарэлкі зь імбірам і турэцкім перцам; бывала, што часам з хваробай уганялі ў магілу і хворага, але хто моцны, той вытрымліваў і ўставаў здаровы.

Увечары, бачачы яго ў такім добрым настроем, калі мы засталіся адны і ён пачаў распытваца ў мяне пра Вільню, ці пакланіўся я нябожчыкам Радзівілам, пахаваным у бернардынаў, я адазваўся:

-- Усё гэта добра, вяльможны княжа, але я за вяльможным панам запазыку маю!

-- Ты, у мяне, пане кахранку! гэта ўжо нешта адмысловас!-- усклікнуў ён,-- ужо ці ня сълед табе яшчэ і прыплаціць за тое, што ты ўзяў у мяне Віскіткі?

-- Не, вяльможны княжа, але Радзівілава слова для мяне закон, а я даведаўся, дзе Вайжбунуўна, і маю сто дукатаў.

Князь аж падскочыў і, падступіўшыся да мяне, паклаў мне рукі на плечы.

-- Што ж ты, пане кахранку, даведаўся?

І тут я яму ўсё і высыпеваў. Ён слухаў моўчкі, прасіў паўтарыць яе слова, апісаць, як выглядала, і пасмутнеў.

-- У імя Вайжбунуўны,-- сказаў,-- трэба вызначыць кляштару пасілак, пакуль жыцьме. Васан мне гэта ўладзіш, каб яна пра тое ня ведала, толькі панна старэйшая. Сто дукатаў ты сабе выслужыў, і гэта табе, пане кахранку, заўтра ж і сплаціцца, калі ў касе гроши будуць, бо ты сам ведаеш, што ў мяне цяпер гроша са сьвежай шукаць трэба.

Такую гісторыю расказаў мне Вісьнёўскі, дадаўшы яшчэ пра Дулембу, што, доўга дарма канкурыруючы за панну, узяў нарэшце абшыд з войска і закапаўся ў вёсцы каля старога бацькі. Пасьля ўжо ўвогуле не ажаніўся. Сядзеў у вёсцы верны той першай мілосьці, якой ніколі так і не пазбыўся. Князю даносілі пра яго і той нават рады быў бы якім-небудзь чынам здабыць яго ласку, але спосабу на тое не знайшлі.

*

* * *

Мы заседзеліся зь Вісьнёўскім да позняга за кілішкамі, бо я яшчэ адну бутэльчыну ў склепе выпрасіў. Ранцай князь пасъля доўгага сну меўся пачуць сябе крыху падмацаваным, а прачнуўся яшчэ слабейшы. Фінке вызначыў, што пульс быў вельмі слабы, ледзьвye яго дамацаўся. На абед крыху зьеў булёну, кавалачак мяса ў рот узяў і выплюнуў. Прынесылі яму печанай аленіны, дык яе крыху скаштаваў і поліўкай крыху пасілкаваўся, поліўка дужа яму ўсмакавала.

Пасъля абеда князь зноў задрамаў, а пад вечар як звычайна прыйшла гарачка і зь ёю ахвота пагаварыць, як і раней.

Мяне ж такая цікавасць разьбірала, што хоць пакута была сядзець і вартаваць, я сам напрасіўся на дзяжурства, замест Абрамовіча.

Гэтым разам мы заўчастна разъдзелі яго да кашулі, толькі футру накінулі яму на плечы, і як што адзежына была дужа шырокая, мы маглі яго ахінуць усяго цалкам. На нагах былі футравыя боты, бо іншых ужо было не нацягнуць. Шыю абвязалі шаўковай хусткай, а ад білаў абклалі падушкамі.

І як толькі сеў перад печчу, спытаўся:

-- Глінка? а гэта зноў ты?

-- Я, вяльможны княжа.

-- Якім жа правам? што на тое кажа маршалак, пане

каханку? ці ж там мала іх, каб адзін увесь час хадзіў на дзяжурства?

-- Але я сам папрасіўся.

Князь доўга пакачваў галавою.

-- Чаго ж гэта ты? ласыцца да мяне? га? Але ж я ўжо голы! Параздаваў усё, дзе што было. Учора у кухарчука талера пазычныў ў сакрэце ад касіра, і то ледзьве мне яго пакрэдытаў, мусіў даць яму расыпіску і аблігацыю пад пячаткай! Такія часы! пане каханку.

-- Я, вяльможны княжа, хачу служыць князю зь любові, а ад ніякай не ад хцівасці.

-- Маўчаў бы і ня брэндзіў абы чаго, хто можа любіць такую старую гнілізу?

Але тут жа падумаўши, што гэта магло пакрыўдзіць мяне, з усьмешкай паправіўся:

-- Хай Бог табе заплаціць за добрае сэрца... але чым я табе аддзячу? бо заўсёды дабром за дабро, у даўгу не хачу заставацца, пане каханку. Ведаеш што, бадай, як старая баба, казкі табе правіць буду, хоць мне ў горле перасохла. Як навучышся іх ад мяне, на старасць будзеш хадзіць зь імі па дварах, пане каханку. Але ты, можа, ведаеш казкі мае?

-- Няшмат іх чуў, вяльможны княжа.

-- Казкі, казкі, пане каханку,-- пачаў, буркочучы,-- Усё гэта казкамі лічыцца. Калі б я расказаў табе, што нас з Празорам, Рэйтанам і Сыруцем напаткала, і тое прыняў бы за казку.

-- Князя гэта мучыць.

-- Што табе да таго? ты ж ня доктар, пане каханку.

І, як бы съпяшаючыся, хуценька пачаў:

-- Мы выбраліся ў Панфлагонію адкрываць новыя землі, пане кахранку. Ведаеш, дзе Панфлагонія?

-- Не, вяльможны княжа.

-- Панфлагонія гэта там, за Месапатамій, цяпер ведаеш? пане кахранку.

-- Ведаю.

-- Там мы якраз натрапілі на такі край, дзе людзі раптам карлікамі парабіліся, зымізарнелі. Пацеха была, бо ўнукі ў дзядоўскіх ботах вельмі раскошна маглі жыць, з усёй гаспадаркай. Ня сыпіш, Глінка?

-- Не, вяльможны княжа.

-- Калі прыйшлося зьняць зь цвіка, дык адной старой шабляй, іх пятнаццаць становілася і рады даць не маглі. Але гэта ня казка, пане кахранку, я расскажу табе лепшую, яна табе прыдасца.

Тут князь крыху задумаўся.

-- Жыў сабе аднаго разу хлопец, сірата; а было ўсё перад патопам. У той час на съвеце ўсё рабілася інакш, пане кахранку: сёніня людзі людзей ядуць, а тымі часамі з жывёламі былі стасункі самыя найлепшыя, такія, як сёніня ў нас у Польшчы з Прусамі. Хлопец быў адзін як палец, маці ягоная заўчасту памерла, а хатка стаяла ў пустэльні, у лясістым kraі, пане кахранку, дзе ўжо ні людзей ня было, ані на лякарства. Багабаязныя жывёлы, даведаўшыся пра няшчасце сіраты, а сразу ж прыйшли да яго з паслугамі і апекай.

Краты выкапалі нябожчыцы магіту, бабры зрабілі труну, мядзьведзі паднялі яе на плечы, і, колькі было пастаства,-- з жалобнымі съревамі праводзілі да магілы. Калі адбылася гэтая цырымонія і хлопец сеў, пане кахранку, каля

съвежай магілы і заплакаў, ліс яму хвастом сълёзы выціраў.
Але ты съпіш, Глінка?

-- Барані Божа, вяльможны княжа, я слухаю.

-- Дык слухай, бо толькі цяпер і пачынаецца, пане кахранку, гэта яшчэ нічога, пабачыш далей. Дзе хлопец сядзеў і плакаў, абселі яго апекуны і зладзілі раду -- што хлопцу і з хлопцам рабіць далей.

Спачатку яму прапанавалі, каб, ня шукаючы людзей, застаўся зь імі, зъвярамі, што будуць дапамагаць яму ў гаспадарцы; але калі хлопчу мусова захацелася да людзей, яны згадзіліся і на тое, каб правесыці яго.

-- Як сабе, пане кахранку, пасыцелеш, так і высыпішся,-- сказаў яму воўк. Зрабілі нам такую рэпутацыю, што ўжо горшай і быць ня можа, а ці людзі лепшыя за нас, зъведаеш на сваёй скury. Ідзі з Богам, пане кахранку. Сарока перад табою ляцецьме і дарогу табе да людзей пакажа; сам сабе рады шукай.

А як што хлопец, пане кахранку, быў галодны, мяdzьеведзь паказаў яму борць і сам выдраў мёду, вавёрка арэхаў дастала, кажан зас্বедчыўся, што ведае недалёка закапаны скарб, зь якога сірата мог сабе ўзяць жменю, каб было з чым вандраваць. Вось так тады гэта сталася, але ты съпіш, Глінка?

-- Не, ня съплю, вяльможны княжа.

-- Калі разьвіталіся, сарока ляцела перад хлопцам і прывяла прасыютка да самай Варшавы.

-- Перад патопам, вяльможны княжа?

-- Перад патопам Варшава была такая самая як і сёніня,-- адказаў князь,-- а ты мяне, Глінка, такімі пытаніямі не перрабірай... Ну вось, пане кахранку, так да заставы і

прыйшлі. Тут сарока прысела на калочку і закрычала: ад'ю, кахранку!

Хлопец і Богам не падзякаваўшы ёй, рады, што дабраўся да людзей, да горада, які курэў тысячамі комінаў, шпаркім крокам укруціўся ў натоўп. А там якраз ішлі манаскія фурштаты, і, вось, убачыўши, пане кахранку, бледнае стварэніне з пашараванымі локцямі, бяз ботаў, у латанай кашулі, манахі запрасілі яго з сабою ў кардыгардыю.

Хлопец думаў, што на абед, пане кахранку, а тут апынуўся перад панам пісарам, які зь пяром за вухам пачаў інквізіцыю. Але перш чым гэта наступіла, хлопца абшукалі і знайшлі пры ім дзъве жмені кажановых дыямантаў. *Corpus delicti*, пане кахранку. Босы чалавек, натуральна, павінен быў украсыці. Хлопец, перакананы ў сваёй невінаватасці, пачаў съмяяцца, пане кахранку, і расказаў усю свою гісторыю са зывярамі. А пісару таго толькі і трэба было; дыяманты ён схаваў у кішэню, а хлопца адаслаў да братоў-мніхаў.

Апынуўшыся пад замком, небараачыска давай наракаць, пане кахранку, што не застаўся зь мядзьведзямі. Браты-мніхі, чуючы, што хлопец трывальніць, давай ліць яму на галаву халодную ваду і па мардасах хлястаць, каб да разуму прывесці. І разбудзілі ў ім шал. А паслья ж трэба было лечыць яго, дык і лекавалі яго так пасьпяхова, што ад таго толькі скора, косьці засталіся ды недзе пад пупам -- душа. Паслья гэтага яго каленам папрасілі на вуліцу. Хлопец, не азіраючыся, вярнуўся ў лес, а там ваўкі яго і задралі,-- кара за тое, што не паверыў ім, пане кахранку.

Ну што, Глінка, файнай казка?

-- Цудоўная, вяльможны княжа, але князю, можа б, і спаць пар?

-- Маўчаў бы, ат! Нават не падзякаваў мне за яе, а раскажы я ксяндзу біскупу Вармінскаму, што ён зь яе зрабіў бы! Цяпер, Глінка, твая чарга. Наброіў я ў жыцьці розных казак, раз мушу і паслухаць. Паспрабуй, расскажы.

-- Аніводнай, вяльможны княжа, ня ўмею.

-- А што ж ты ўмееш? праўду? ну дык гавары праўду?

Прыпёр мяне, аж я і ня ведаў, што рабіць. Мусіць, яму зноў хацелася адкруціцца ад пасъцелі і неяк прарабавіць ноч.

-- Ці ж бы я асьмеліўся, княжа ваявода, альбо байкі плесьці, альбо праўду казаць?-- адказаў я, крыху ўсьміхнуўшыся.-- Не мая гэта справа. З байкі съмех, а з праўды гнеў.

-- Які ж ты стаў разумны! Глінка, -- азвайся князь,--вой, ня вырасьцеш, бо гэта ў цябе не па ўзросьце.

Ён засымляўся і ўздыхнуў адначасова.

Тае ночы мы ня былі ўпэўненыя, ці прыдасца гэта на што-небудзь, мы складі невялікую змову супроты князя. Як што ўжо аднаго разу пеўні і іх съпяваніне схіліла князя да сну, бо ён баяўся заснуць ноччу, а пасъля пеўняў, над ранінем, засынаў хутчэй; Міньчак, хлопец з кухні, які ўмеў выдатна пераймаць галасы птушак, што не патрэбен быў яму і вабік, быў прызначаны съпяванцем пеўнем.

Загадалі яму па знаку пакручвацца каля фальварка.

І ён загаласіў, як стары пеўніска; князь наставіў вуха.

-- Го! го!-- усклікнуў,-- як час ляціць! ужо першыя пеўні! што іх там пабаламуціла? ня можа быць такога.

Міньчак тоненіка засыпаваў другі раз і трэці, адзін раз крыху інакш, як бы малады невук спрабаваў голасу, пасъля

зноў першым голасам, а наперамену рознымі іншымі. Я таксама прыслухоўваўся са зьдзіўленіем, бо калі б я ня ведаў, што гэта чалавек, можна было пабажыцца, што съпявалі пеўні. Толькі ж съпявалі неяк надта мудра; князь, падняўшы галаву, зь вялікай цікавасцю прыслухоўваўся да гэтага разнагалосага пяяніня.

-- Нейкія вучоныя куры пайшлі,-- сказаў нарэшце,-- выдаюць канцэрт. Ужо ці не адкрыла ім тут пані Стшалкоўская акадэмію? Глінка!

-- Што князь загадае?

-- Ідзі, прашу цябе, і пашлі ў фальварак, хай даведаюцца, адкуль там адразу аж столькі пеўняў завялося? Сеймік нейкі сабралі, пане каханку, хто ведае, што яны там радзяць. Можа, на згубу Рэчы Паспалітай. Кат іх там разумее.

-- У фальварку ўжо ўсё пазамыкана, вяльможны княжа.

-- Страху баішся ці што? -- спытаў ваявода.-- Вазьмі з сабою Абрамовіча, пабярыце стрэльбы; і перабіце тых трутняў, бо толькі верашчаць сярод ночы, а самыя ж нават на пячысту ня прыдатныя, а мне думаць заважаюць.

-- Але, вяльможны княжа, -- адказаў я,-- Абрамовіч шалённая палка, ану ж, барані Божа, дзе-небудзь у стрэху пальне і пыжа з агнём пусыць? можам нарабіць пажару, і людзей папалохаем.

Князь уздыхнуў.

-- Ну добра, добра, што ўжо цяпер, -- сказаў,-- ні паслушэнства табе, ні набажэнства; што Радзівіл скажа, тое Глінка замажа.

Я змоўчаў, а пеўні ўсё гарлалі, князь ківаў галавой і

маўчай.

-- Вучоныя куры,-- сказаў паслья, -- вунь жа як съпываюць, трэба спаць, няма рады.

І ўклаўся, як бы каб падрамаць. Але сон не задоўжыўся; толькі захрап князь, як тут жа і прачнуўся, схамянуўся.

-- Глінка?

-- Я тут, вяльможны княжа.

-- Ідзі мне зараз, скажы маршалку, канюшніку, каб раніцай усё канечне было гатовае ў дарогу. У гэтых Славацічах выжыць немагчыма, трэба хутчэй уцякаць у Белую. Мой час надыходзіць, гадзіны палічаны ўжо, а ў гэтых зачуханых Славацічах паміраць ніякага сэнсу няма, нават паходзіць тут па-людзку не паходзіць. У Белай усё падрыхтавана, сьвечак у рэфарматай хопіць, ну і базыльяне таксама ж нешта падкінуць.

-- Ай! Вяльможны княжа, ці ж бо варта думаць пра такое?--сказаў я.

-- Ня рэзаніруй, ідзі, ідзі, пане кахранку, я табе кажу. Заўтра каб да раніцы і рушылі. Мне ўжо гэтыя пеўні Стшалкоўскай косткай у горле сталі. У дарогу, пане кахранку, чуеш?

-- Вяльможны княжа,-- сказаў я,-- раніцай усё і перадам, а цяпер усе съпяць.

-- Нібыта ўжо дзеля мяне і разбудзіць іх нельга, калі я ня съплю! -- адказаў князь.-- Калі б ты так адказваў князю ваяводу, дастаў бы ад яго, а цяпер на пахілае дрэва і козы скачуць.

Голос яго паступова мяняўся, аж раптам князь, выдабыўшы яго з грудзей, штосілы крыкнуў:

-- На коней! у дарогу! служба! пане кахранку; хто жывы, ратуйце Радзівіла ад пеўневай змовы! Эгэй!

Ад гэтага голасу ўсё, што жыло ў суседніх пакоях, прачнулася і паўскоквала з ложкаў, пабегла, хто як стаяў, босыя, у кажухах, у коўдрах, у сьвітках.

-- Што тут такое? Што з князем? Што князь загадвае? -- крычалі ўсе.

-- Зьбіраць абоз! Закладаць коні, з раніцы ў дарогу. У Белую. *Sic volo, jubeo*, ня слухаю нікога, пане кахранку, а не, дык вам кашы нагатую.

-- Але, вяльможны княжа! -- азваўся Фінке.

-- Ніякіх але, пане кахранку,-- амаль гнеўна перабіў таго стары,-- у Белую і квіта. Дысцыпліна і паслушэнства.

Князь гаварыў запальчыва, усе замоўклі, не працівіліся. Доктар, зрэшты, быў тae думкі, што лепей ужо паслухацца, каб не разъя трывою зусім, бо гэта магло пашкодзіць яму больш за сама падарожжа.

Пасьля выбуху, які Мараўскі суняў абязаніем, што выканае ўсе загады, князь буркнуў яшчэ нешта невыразнае, задрамаў, і ўсе на пальчыках ціха павыходзілі.

Раніцай пачаўся вялікі рух у фальварку, на стайніх, на дзядзінцы, бо ўжо неадкладна трэба было вырушаць да Белай.

Падарожжа са Славацічаў ня было доўгае, але ўтрапёнае, з прычыны тутэйшых дарог. Край гэты пляскаты, нізіна, пяскі, балоты і лясы, як ня грэбля, дык песчына, а ў лесе па сасновым карэніні, па долах і купах таксама не нагарцуешся.

Князя найбольш мучыла, што, выехаўши са Славацічаў, мы мусілі добры кавалак дарогі церабіцца праз

чужыя маєтнасьці, землі Сапяжынскіх маёнткаў, жонкі князя ваяводы Мсыціслаўскага, дзе ўжо цяжка было распараджацца як дома, а ў корчмах таксама панавала бязладзьдзе і нэндза. Стрэхі паабдзіраныя, хлявы поўныя гною, ні заехаць, ні адпачыць, ні коням падаслаць.

Усю гэтую дарогу князь толькі і дапытваўся:

-- А што? А ўжо ці мы на сваіх съметніках, пане кахранку? А ці далёка яшчэ?

Калі яму нарэшце Мараўскі сказаў, што ўжо замак паказаўся, а было тое пад вечар другога дня, князь выглянуў у акно карэты, нібыта мог нешта разгледзець, накрэсьліў у паветры рукою крыж і ўздыхнуў.

-- Далей ужо мяне нікуды не завезяце, пане кахранку,-- забурчаў,-- са святым Ёсафатам у кампаніі спачывацьмем.

Нам таксама ад сэрцв адлегла, калі мы здалёк па-над дрэвамі ўбачылі замкавую вежу і званіцу рэфарматаў.

Пасланыя наперад людзі паведамілі ў мястечку, і неўзабаве ад Вулькі паказаліся падводы, у касьцёлах ударылі ва ўсе званы, а ў канцы грэблі мы ўбачылі сьвятарства, мяшчан і жыдоў з рабінам і балдахінам. Калі мы сказалі пра гэта князю, той паківаў галавой.

-- Навошта мне ўсё гэта!

І адразу паслаў наказаць, каб званіць перасталі.

-- Чаго ж гэта яны мяне як біскупа вітаюць? Гэта ўжо экспартацый пахне, пане кахранку. Навошта? навошта?

Калі коні застукаталі ў брукаванай браме, ваявода падняўся, адчуўшы, што ён ужо ў горадзе, і мы ўехалі на дзядзінец.

-- Дзякую Богу!

Тут ужо чакала цалюсенькая служба. Усе харомы

съвяціліся, людзей было багата, усе пазьяджаліся вітаць князя, асобы афіцыйныя, суседзі, шляхта, але Мараўскі папрасіў перапрасіцца перад усімі, бо князь нездаровы і, рады ня рады, а мусіць у ложак.

Унізе ўжо стаяла крэсла, і гайдукі, пасадзіўшы на яго хворага, патарабанілі ўгору ў харомы, якія ён звычайна займаў.

Падстаросты, бурграffы, чыноўнікі, афіцыйныя дарма чакалі, каб каго-небудзь запрасіў да сябе, каб пра што-небудзь спытаўся. Князь загадаў маршалку пачаставаць іх усіх па-панску, а ўсе размовы і інтэрасы адкладзіці на потым.

Хто ў тыя часы ня ведаў Бельскага замка, перш чым ён памалу запусцеўся, той па ўжо пазнейшым яго стане ніякага сабе ўяўленіня скласьці ня можа. Ня быў ён такі разълеглы, як Нясьвіжскі, хоць месца ў ім хапала і на ня меншы двор, але ў цэлым быў асталяваны па-панску, мала ці не па-каралеўску, хоць і на старасьвецкі лад. Велізарныя залы, кабінеты, люстраныя пакоі, прыбраныя на розныя густы карцінамі, скульптурамі, каштоўнасцямі аздаблялі яго шыкарна. Шмат пакояў было замкнута. З вокнаў вялікай залы, дзе ня так даўно адбывалася вясельле князёўны з князем Масальскім, выгляд быў на ставок на Кжне, які яшчэ ў той час не зарос чаротам, сітнікам і татарнікам. Князевыя пакоі былі ўтульныя, і ў іх было ўсё патрэбнае. Чаго там магло нехапаць, тое даўно ўжо зь Нясьвіжа перавезылі фургонамі.

Ледзь толькі мы спыніліся і паволі ў замку ўсё пачало суцішвацца, як зазванілі ў касьцёле Анёла Божага. Князь уздрыгнуў, але, зъняўшы з галавы ядвабную шапачку,

пабожна склаў руکі і пачаў маліцца.

Тут на мяне зноў прыпала начное дзяжурства, і я з таго быў рады, бо любіў свайго старога пана, я адчуваў, што ён дагарае, і мне вельмі хацелася перахапіць апошнія слова зь ягоных вуснаў.

Пасьля падарожжа са Славацічаў князь моцна падупаў і з твару і зь сілы. Щокі яго набрынілі, а скура на іх і на шыі съязгнулася, паморшчылася, аж страх, пакрылася нейкай жаўтлявасцю. Князю прынсьлі кулеш і печаную курапатку; ледзь скаштаваўшы, князь усё гэта адапхнуў.

Яго нельга было ні адгаварыць, ні заняць чым-небудзь, ён змрочна маўчаў. Я сядзеў у парозе, чакаючы загадаў, калі ён раптам клікнуў:

-- Гэй, ёсьць тут хто?

-- Глінка, вяльможны княжа.

-- Даволі, што я з той глінкі, угразнуўшы ў ёй, вылезці не магу, пане кахранку,-- сказаў ён ціха,-- але ж, васпане Глінка, загадай там гукнуць Напюркевіча. Хай зойдзе да мяне.

Напюрка, альбо Напюркевіч, даўно нам усім быў вядомы, колькі мы ні бывалі ў Белай, бо, апрача бурграбаў, іншых дазорных і рознай службы, быў гэта адзіны, сапраўдны ахоўнік і пан-Бельскага замка. Здаўна ён тут жыў і ўпраўляўся, кіраваў, сам таго дакладна палічыць ня мог. Здавалася яму, пэўна, што з ключамі нарадзіўся. Давалі яму гадоў дзвеянства з гакам, а ён, хочучы неяк адкруціцца ад такой старасці, толькі плёў і баламуціў.

Калі часам закруціць, дык атрымлівалася, што нарадзіўся за часоў Сабескага, чаго аніяк быць не магло, бо

то ж было б яму за сто. Але часы Аўгуста Дужага памятаў выдатна. Колькі жыў, зь Белай не адлучаўся, і да замка, можна сказаць, прырос.

Прызычайкі быў дзіўнай, бо апрача нядзелі і сьвятаў, калі хадзіў у Фарны касьцёл, больш нікуды ня выбіраўся. У пагоду часам выйдзе над стаў пад дрэвы, альбо на вал -- і досыць. Затое па замку дзень і ноч бадзяўся, як дух закляты. Удзень -- гэта яшчэ нічога, але часам на яго нападала нешта такое, што ён зь ліхтаром сярод ночы да раніцы блукаў згары ўніз, зынізу ўгору, па стрэхах, па лёхах, ліха яго ведае чаго. У адных пакоях сядаваў, у другіх пахаджаў, там крэсла пасуне, тут столік паправіць, акно адчыніць, замок нашмаруе, і ніколі канца таму ня было.

Пра замак і Радзівілаў, калі хто залішне разбалабоніцца, съмняўся і плячыма паціскаў, часам бурчаў і пароў хвігі.

-- Што вы, малакасосы, ведаецце пра гэта? Што вы ведаецце? Яшчэ кашулі ў зубах заціскалі, на траўку сюсяючы, як я ўжо тут упраўляўся.

Барані Божа, каб хто калі ў замку адважыўся бязь ведаму Напюркевіча нешта парушыць, пераставіць, узяць, нават акно ці аканіцу адчыніць ці замкнуць безь яго... Тады ён упадаў у такі гнеў, што ўсе разъбягаліся. Пад добры гумор і пагоду, калі ў яго язык развязваўся, можна было сяго-таго паслуhaць пра былыя дзеі, можна было многага навучыцца. Але гэта ўдавалася рэдка і ня кожнаму, бо калі яму чый-небудзь твар, убор, міна не падабаліся, слова зь яго ня вырвеш. Усе тут шанавалі старэнькага, князь яго ашчаджаў і дазваляў яму больш, чым іншым.

Калі мне было загадана паклікаць яго, я сумеўся, ня ведаючы, дзе яго гэтай парою шукаць. Але ледзь толькі

выйшаў у сені, гляжу, аж цягнецца нешта ўгору, тримаючыся за парэнчы лесьвіцы адной рукою і нашэптваючы пацеры,-- аж гэта мой Напюрка.

-- Князь ваявода просіць пана.

Ён паглядзеў на мяне зынізу ўгору, аж бялкі заблішчалі.

-- Ано, бачыш, іду, бо сам ведаў...

Як, адкуль? пра тое я ўжо ня пытаўся. Стары ішоў не съпяшаючыся. Як звычайна звязка ключоў у руцэ. Я даў яму дарогі. Перад дзьвярыма, зняўшы шапку, стары пачаў прыгладжваць падголеную галаву і папраўляць навіслыя густыя бровы. Паглядзеў ящчэ на свае боты, запыленыя былі, дык, дастаўшы зь кішэні вялізную хустачку, ацёр іх.

-- Хай будзе пахвалёны...-- І толькі калі князь адказаў яму "На векі вякоў!", дадаў:-- Чалом князю ваяводу...

-- А што ж там у цябе чуваць, пане каханку? -- спытаўся князь ціхім голасам, але весела.-- Колькі там старая сава на вежы яек выседзела і ці здаровае патомства ў яе мосьці?-- І, нібы тут нешта сабе ўспомніўши, хуценька адварнуўся і крыкнуў:-- Глінка? А ты тут? Ідзі сабе прэч, ты мне ўжо не патрэбны; падыхай там на калідоры сьвежым паветрам.

Мне зрабілася страшна маркотна; я быў цікаўны і быў пэўны, што ніякіх там у іх сакрэтаў, ды хоць і ведаў, што грэх, але, стукнуўши дзьвярыма, застаўся за імі, каб паслушаць размовы. Было ціха, і таму я ня ўпусьціў ні слова.

-- Ну, што там у цябе, пане каханку, у нашым старым гнязьдзе?-- паўтарыў князь уздыхаючы.

З хвіліну ніякага адказу ня было, стары толькі соп і выціраў нос.

-- Усё па-старому, княжа ваявода, па-старому

ўсенька,-- сказаў,-- трymаемся, абы далей.

-- Ведаеш, Напюрка! -- уздыхнуў князь,-- ведаеш? Не гавары гэтага перад людзьмі, каб не карысталіся; іншым я ніколі не казаў, а табе скажу: вочы мне, пане каханку, зусім заслала, ня съвецяць ужо, ледзье бачу, амаль нічога!...

...Я ўжо нашага замка не разгледжу, а прыгожы, а любы мне быў, і пасъля Нясьвіжа любіў яго я найбольш. Там я быў князь ваявода, а тут праста -- Радзівіл. Калі трэба было адпачыць, я ўцякаў, пане каханку, у Белую. Цяпер Бог ведае: прыехаў хворы, можа, ужо з вамі і застануся. Тае бяды -- і тут у Фары ёсьць склеп!

Напюрка перапыніў вокрыкам:

-- А կрый Божа міласэрны! У нас князь паправіца, няма такога паветра як у Белай! Я вунь, і сам ня ведаю на шмат колькі гадоў старэйшы, а яшчэ ж ня выбіраюся. Радзівілы доўгія, жывушчыя.

-- Э! пане каханку, іншыя былі часы,-- сказаў князь.-- Па сабе мяне ня мерай, ты жывая мумія, пражывеш гадоў дзьвесыце. Я, пане каханку, жыў так, што страшна сабе бакі патоўк. Успомні ад Радамскай, ад Барской па сённяшні дзень, ці мала зъедзена, ці мала выпіта, ня мяса і віна, а жоўці і воцату і здрады і нягодніцтва людзкога.

Маўчаў Напюрка, не пярэчыў, не гаварыў нічога, бурчаў нешта медзьведзявата. Князь замоўк і галаву апусьціў.

-- За мною, бадай, пане каханку, мой ты Напюрка, апошні дух Радзівілаў сыдзе ў магілу; тыя, што застаюцца, пашкадуй іх Божа, нават добрыя людцы, але сылімачая кроў у іх цячэ. Убачыш, мой Напюрка, як мяне ня стане, замак твой пойдзе ў руіны, вычысьцяць скарбец, высушаць лёхі...

уся гэта нашая веліч рассыплецца пылам...

Князь памаўчаў, потым зъмененым голасам спытаў:

-- А што ж? нідзе там у цябе псоты няма?

-- Не, дзякую Богу,-- сказаў стары,-- на святых Пятра і Паўла, праўда, бура пад вечар сарвалася, перуны білі ў стаў жахліва. На шчасьце, усе вокны я пазачыняў, і пярун, хоць і гракнуў каля вялікай залы, але псоты тае, што толькі крыху асыпалася тынку.

-- А такі гракнуў? пане каханку,-- сказаў Радзівіл,-- гэта таксама знак...

-- Найлепшы знак, вяльможны княжа,-- зазначыў Напюрка,-- бо нічога не нарабіў, апроч страху. Я заўсёды перад навальніцай абыходжу замак з ларэтанскім званком.

Князь маўчаў, праз хвіліну павярнуў галаву да старога.

-- Што там, пане каханку, робіцца з той старой труною князя ваяводы? стаіць яна там?

Наважваўся на нешта Напюрка, але ў канцы сказаў:

-- А стаіць, вяльможны княжа.

-- Дзе, пане каханку?

-- На гарышчы.

-- Насыпана? можа там у ёй мышы паскудзяць?

-- У мяне ў замку няма ніводнай мышыны,-- адказаў Напюрка,-- акрым тых дурных, бурых, што набягаюць з поля. Але да вечара ніводная не дажывае.

-- Труна сухая?-- спытаў князь,-- якая яна? дубовая?

-- Стаіць, пэўна, паўеку, і як мае быць сухая?

-- А ці не патрэскалася? жыта ў яе сыплюць, пане каханку, ці не?

-- Шчыльная, вяльможны княжа.

-- А якіх жа яна памераў? пане кахранку.

Напюрка хацеў перамаўчаць і адказваў неахвотна, ваявода гэта заўважыў.

-- Нешта бо ты, стары, круціш, мулішся? -- загаварыў,-- балбачы, як трэба. Адзін раз, хай сабе ў Белай, хай дзе яшчэ, а памерці трэба. Якіх яна памераў, ці лягу я ў ёй свабодна?

Напюрка вусны аддуў і сказаў нарэшце:

-- Яна была роблена на старога князя ваяводу, а той тушы быў значна большай ад князя. Ай, ды што пра тое разважаць?

-- А чым табе гэта папярок, пане кахранку? гм,-- сказаў ваявода,-- я такі павінен ведаць, што ў мяне ў гаспадарстве робіцца!.. А ў князя канцлер? Як таму яго?

-- Усё ў парадку, усё гладка,-- сказаў Напюрка.

-- А ў княгіні Ганны?

-- Яе пакоі я сам даглядаю, вяльможны княжа, і ключоў нікому не даю, ніхто там пылінкі не сатрэ безъ мяне.

-- А ў князёўны Карабіны?

-- Гэтак сама,-- сказаў Напюрка.

-- Фігура цэлая?

-- Як жывая, вяльможны княжа.

Тут ужо я не зразумеў, пра што ішла гаворка, нейкі час яны маўчали.

-- Сэпэцік апячатаны,--сказаў ваявода праз хвіліну,-- той, які я табе сам прывёз і аддаў, памятаеш?

-- У мяне пад ключом, пад асобым наглядам,-- адказаў Напюрка.

-- Сэпэцік той, калі б я памёр,-- закончыў князь,--

вазьмі, пане кахранку, і спалі, разумееш? Спалі яго з усім.
Там розныя грахі мае, пра якія ня трэба каб ведалі людзі.
Досыць ім будзе і тых, пра якія вераб'і на дахах цывірочуць.
Навошта ім яшчэ больш паняверыца ў Радзівілах.

-- Але як жа мне яго спаліць? -- спытаў Напюрка.

-- Пане кахранку, ты ня дзіця! Хай грахі ідуць на агонь!
Сэпэцік падары каму хоч, а з папераў і хламу, якія там, каб
нічога не засталося, разумееш? пане кахранку. Калі б я каму-
небудзь іншаму даверыўся, не заснуў бы спакойна,
думаючы, што паквапіўся той на які съвісток там ці
фрашку, а то ж грахі мае.

Князь уздыхнуў.

-- Чуеш? Напюрка?

-- Чую, і хай князь будзе спакойны, але ж і я стары.

-- Нічога, перажывеш мяне, пане кахранку.

Крыху памаўчаў.

-- Мой Напюрка! я кожнага дня магу козылікам
брыйкнуць; пасьля мяне тут, ведаю, хаос настане, судны
дзень, гармідар, хватаніна, рады сабе не дасі зь імі. Але ж,
пакуль я яшчэ жывы, дык што б я хацеў, гэта каб вашэці
альбо фаміліі тваёй зрабіць, скажы, пане кахранку, што. Каб
ужо потым мяне шкадаваньнем з магілы не даставаў.

На гэтыя слова стары адказаў дзіўным посьмехам, аж
мне холадна зрабілася, калі я пачуў яго. Напюрка
засымяяўся, ня прывычны сымяцца ўвогуле, і ўвогуле
сымех яму ня ўдаўся. Было гэта нешта як бы і крык, і енк
адным часам.

-- Вольныя жарты вашай княскай мосьці, -- сказаў,
узвышаючы голас, -- альбо ж у мяне тая фамілія ёсьць!
Анікагусенькі на божым съвеце, апроч рыжага ката. Нават

ня ведаю, ці была калі. Я нічога не патрабую, у мяне з ласкі вяльможнага князя ўсё-ўсяго досьць, а калі б чаго мог жадаць, дык хіба што, каб вяльможны князь не дапусьціў прагнаць мяне адгэтуль, каб не адабралі ў мяне ключоў. Гэтым бы мяне на месцы забілі.

-- Божа барані! пане каханку! -- сказаў князь,-- і хто б гэта асьмеліўся ўчыніць такое?.. За гэта будзь спакойны, ніхто ў цябе ключоў не адбярэ.

Відаць, пасыля гэтай размовы князь кіўнуў на разывітанье старому, які ўжо і нагою шаркнуў, але князь яшчэ ціха азвайці:

-- І прашу цябе, Напюрачку мой, пане каханку, што я казаў пра сэпэцік, памятай, і слухай, агледзь мне заўтра старую ваяводzkую труну, ці цэлая, ці сухая, ці ня сталася там чаго зь ёю? хто ведае, можа, яна і спатрэбіцца. Без запасу нядобра.

Напюрка ўжо меўся выйсьці, і я адскочыў ад дзьвярэй. Той неўзабаве высунуўся, насоўваючы шапку на вушки, задуменны, а як я вярнуўся ў пакой да князя, маючы поўную галаву ўсякіх гэтых трунаў, сэпэтаў і розных рэчаў, якіх нават ня мог добра зразумець, што яны такое.

І адразу я сказаў сабе: што трэба зьблізацца з Напюркевічам, каб ён спатоліў маю цікаўнасць і каб паказаў мне рэшту замка, у якой я яшчэ ня быў. Князь таго ж вечара, стомлены падарожкам, заснуў раней звычайнага і даўся завесьці ў ложак пад коўдру. Я ж таксама, паслаўшы на зямлі сьвітку, лёг і заснуў каменным сном. Адзін толькі раз сярод ночы разбудзіў мяне князь, бо праз сон пачаў гаварыць і засымляўся. Сымех быў як за даўных, лепшых часоў, вясёлы і свабодны, а мова такая хуткая і жывая, як

калісъці.

-- Князю апосталаў князь Радзівіл цалуе ножкі,--
гаварыў праз сон,-- маю гонар прадставіцца, апошні
віленскі ваявода. Маю надзею, пане каханку, вяльможны
княжа, што мне гэтыя завалы адчыняцца, бо там мяне чакае
княскі кардынал Сіротка і міладайнік, які прасіў за мяне ў
Вашай Вялікасьці.

... Ну, так, вяльможны княжа, грашылі, але каб зноў жа
зь любым хамам у чыстцы сядзець, дык гэтага Радзівілу ня
сълед, хіба што ў асобнай каморцы.

... Я адпісаў на касьцёлы. Хай вяльможны князь
прыслушаецца, як яны там за мяне моляцца.

... *Sodalis Marianus!* а так! і канфедэрат барскі, пане
каханку, аман.

На раніцу, як толькі мяне зъмянілі на дзяжурстве,
прыгадаўшы сабе ўчараашні шэпт і розныя іншыя цікавыя
рэчы, я рашыў напомніцца Напюрку, які раней да мяне
быў даволі такі ласкавы.

Але толькі трэцяга дня я застаў яго ў доме, за
сънеданнем. Як што дзень быў посны, дык ён еў съледзя
прыпраўленага воцатам і цыбуляй з хлебам. Можа нават
адразу падумаў, што мяне прыслаў князь ваявода, бо
прыняў буркліва, але досыць па-людзку. Але зь першых
маіх слоў атрымалася так, што нібыта я прыйшоў ў
адведзіны і не бяз мэты. Калі я прызнаўся яму, што добра ня
ведаю замка, што шмат якіх закуткаў яшчэ не агледзеў, і
што цікавы агледзець усё, стары паморшчыўся, сеў зноў за
съледзя і ўжо на мяне глядзець не хацеў.

Але неўзабаве, бачачы, што я не адступаюся, зіркнуў і
востра сказаў:

-- А нашто такая цікаўнасьць, от мусова яму носа ўсьцібіць? Я ня прывык нікому паказваць замак. Што адчынена, можаце хоць цэлы дзень аглядаць, а што замкнута, людзі хай ведаюць, што яно замкнута.

-- Але я, пане Напюркевіч,-- сказаў я,-- ня прэтэндуя нават, каб мне замак паказвалі. Калі б вось, часам ходзячы, дазволілі мне хадзіць за вамі, вось бы я чаго-небудзь і навучыўся б. Я такі самы Радзівілаў слуга, і ніякіх таямніцаў не прадам.

-- Э! э!-- усклікнуў той нецярпліва, -- ніякіх тут таямніцаў! а ходзіць за мною рыжы кот, нікога больш браць з сабою ня маю звычаю. Што ўбачыш?-- съцены, муры, дзіркі...

На tym усё і скончылася; я лічыў, што зьбіралася на дождж, так што з Напюркевічам ня было сэнсу і пачынацца.

Назаўтра пасля слотнай ночы распагодзілася і гумор у Напюркевіча паправіўся. Пад вялікім ганкам каля дзядзінца стаялі дзве велізарныя лавы, дзе мы сядзелі, то ў варцабы граючы, то проста так балабонячы. Я якраз пра нешта перапіраўся з Абрамовічам, загнаўшы яго ў куток, калі памаленку падгробся Напюрка з ключамі і катом.

Я пакланіўся яму, ён спыніўся і даў мне знак. Мы загаварылі пра надвор'е, а калі ён пачаў падымаша па сходках, я пайшоў за ім.

Угары, колькі там было адчыненых пакояў, тыя, натуральна, я добра бачыў, ня было ў іх нічога асаблівага, апрача княскай велікапышнасьці; я спадзяваўся ўбачыць больш цікавае менавіта ў пазамыканых.

Усё яшчэ гаворачы далей пра хмары, вецер і надвор'е, Напюрка давёў мяне да дзьвярэй, у якія ўставіў ключ. І не

адправіў мяне; дзъверы адчыніліся, першы ўскочыў кот, Напюрка паказаў, каб і я заходзіў зь ім, і, увайшоўшы за мной, дастаў ключ і ўжо зь сярэдзіны замкнуў іх.

Пакой, у які мы ўвайшлі найперш, быў цемнаваты, калісьці прыгожы, але ў ім усё як бы прызамгліла нейкая завалака старасьці. Фарбы прыбляклі, пашарэлі, выцьвілі; на съценах у драўняных рамах, шаўковыя шпалерыны ў кветачкі, месцамі папрадзіраныя і віселі шматамі, мусіць, сатлелыя ад вільгаці. Вялікі мармуровы камін, як бы ўчора пастаўлены; агонь у ім быў пагашаны, побач яшчэ ляжалі няспаленыя паленцы і каля іх абцугі.

Параднае ложа зь зялёнym павільёнам, засланае капай, здавалася таксама някранутым пасъля кагосьці, хто на ім спаў, падушка прымятая, яшчэ як бы захавала сълед галавы, якая на ёй спачывала. На маленьком століку побач ляжала грамнічная съвечка, перавязаная зялёнай стужкай. Каля аднаго акна стаялі кросны з ткацтвам, прыкрытыя сурвэтай; у куце стаяў улончык зь пюпітрам для малітвы з прыгожым абразам съв. Ганны, на ім разгорнутая кніжка і ружанец. Тут, там паракіданыя жаночыя рэчы. Каля ложка на мядзвежай скуры, я ўбачыў пару чаравічкаў на корках, як бы скінутых учора, толькі пабляклых і запыленых. На адной палавіне стала пад люстрам ляжала пара памятых пальчатак, а каля іх у парцалянавым пухары тырчалі сухія даўно апалыя съцябліны.

Я разгледзеўся ў гэтым пакоі з трывогай, ня съмеючы спытацца.

-- Тут яна памерла! -- сказаў, зълёгку паказваючы мне на партрэт сур'ёзнай жанчыны на съцяне, убранай у чорнае, у вуалі на валасах і княскім плашчы на плячах.

Гаворачы гэта, ён схіліў галаву перад рункам, партрэтам.

-- З той гадзіны, як цела нябожчыцы вынесылі ў ніжнюю залу, апрач мяне ніхто тут ня быў і ніхто не адважваўся што-небудзь тут чапаць. Святая была пані!

Гаворачы гэта, правёў мяне да ўслончыка, асьцярожна высунуў шуфлядку і паказаў у ёй нешта пальцам. Я ўбачыў кальчасты пасак і невялікую плётку з драцянымі кольцамі. Стары ўздыхнуў і паўтарыў:

-- Святая была пані! строгая да сябе, лагодная зъ людзьмі.

У гэтую хвіліну ён схіліўся да пасткі, якая стаяла пад акном, каля якога з той самай хвіліны, як мы ўвайшлі, заступіў на варту Рыжык. У пастцы бегала неспакойная мыш, Напюрка падняў угору дзвіверцы, Рыжык -- скок! толькі нешта хрупнула, і стары зноў наставіў пастку.

Мы павольна прайшлі пакой, Напюрка адчыніў дзвіверы насупраць, кот зноў першы смыкнуў туды, я за ім, а за намі ключнік, які зачыняў за сабою.

Пакой, у які мы ўвайшлі, быў прахадны і пусты, каля адной сьцяны мармуровае куфро, даўно ўжо пустое, цмокам губя разъяздляла, як бы адвею пазяхала; насупраць яго вісеў стары партрэт мужчыны у замежным чорным убраньні, з рыскаю каля шыі, рукавічкамі ў руцэ, бародкай і вусамі па-шведзку.

У гэтай сьцяне з абодвух бакоў былі дзвіверы, аж двое, акладзеныя мармурам. Мы пайшлі направа, і тут ўжо ня было патрэбы ў ключы, ён тырчаў у дзвівярах, а пакой стаяў незамкнуты.

Гэтак сама як і ў першым пакоі тут здаўных давён,

здавалася, нічога не чапалі, але выглядала ўсё інакш: гэты здаўся мне больш запусьцелым за той. З пасткі спускаўся велізарны медны павук, такі лапасты і пузаты, які сёньня можна ўбачыць хіба толькі ў касьцёлах. Ложак стаяў як катафалк, чорны, просты, невысока пасыцелены, а над ім каля съянны спалавелыя дываны. Тут жа каля ўзгалоўя ўслончык для маленьня з распіятym Хрыстом са слановae касьці, а пад ім надпіс:

S p e s u n i c a D e u s

Над камінам вісёу партрэт жанчыны ў авале, маладой, усьмешлівай, з высокай фрызурай на галаве. На карнізе каміна крышталёвае начынъне і багаты рэліквярый з дабраславёнымі шчэнтамі, прынамсі, дваццаці розных патронаў.

Каля адной съянны я ўбачыў разьбёны куфар, накрыты запыленым каберцам; каля другое гданскую шафу на якой замест звыклых анёлаў і фруктаў, былі знакі пакутаў Гасподніх, пальмы, вянкі і розныя іншыя рэлігійныя сімвалы.

Каля аднаго акна пастаўлены вялікі пісьмовы стол, а на ім акладзеныя ў пергамент кнігі, паперы і канцылярскія пячаткі у шаўковым з прозалацьцю мяшэчку. Дзіве васковыя, ужо надпаленныя сьвечкі, як бы толькі ўчора пагашаныя. Тут жа і крэсла стаяла і абабіты скурай падножнічак. Паўаркуша паперы, з напісанымі некалькімі фразамі, прыціскалі іх мужчынскія рукавіцы, такія самыя як на абраце ў пакоі насупраць. Скура толькі ад сонца, вільгаці і старасці зьбеглася на іх і скурчылася.

Магільным смуткам веяла з усіх кутоў. Напюрка аглядаў, не дакранаочыся ні да чога, як бы правяраючы, ці

на месцы кожная рэч; мы прайшлі некалькі разоў у маўчаньні. Каля шафы на ніzkім сядзеніні бязь білаў, як бы толькі што скінуты, ляжаў чорны плашч, замежнага крою, і капялюш з шырокімі палямі і шаўковымі кутасамі. Усё запыленае.

-- Варта было б усё гэта выцерці!--- сказаў я.

-- Я табе вытру! -- абурыўся Напюрка,-- дастаў бы ваша, калі б тут мне што хоць пальцам крануў! Але хадзем, хадзем, даволі нагледзеўся. І паказаў мне на другія дзъверы і празь іх мы выйшлі на пусты калідор, абарап якога мноства дзъварэй. На съценах дзе-нідзе можна было і тут разгледзець шмат чаго цікавага.

Тут віселі партрэты карлікаў-фаварытаў, паляўнічых сабак і коней. На некаторых палатно вылезла з рамаў і абвісла; сям-там віселі кепска прыбітыя аленевыя і ласіныя рогі, пад якімі былі панадпісваныя гады.

Напюрка, пррабіраючыся сярод ключоў, здавалася, раздумваў і пазіраў на дзъверы. Пайшлі направа да ўваходу, у якім былі белыя дзъверы з залатымі па іх лісьцямі. Стары ключнік паволі адамкнуў.

Увайшлі ў сенцы, асьветленыя праз запыленую шыбінку з-над другіх дзъварэй; стаялі тут два табурэты для службы, а пасярэдзіне іх адчыняліся падвоі у пакой съветлы і вясёлы. Быў ён калісьці абсталяваны зь вялікай пыхай, але і сюды завітала съмерць, а пасъля яе сюды апрош ключніка, мабыць, ніхто ўжо і не заглядваў.

На съценах белая матэрыйя, крыху ўжо пажоўкляя, у рознакаляровыя кветкі, на якіх дзе сонца падала, там фарбы высмактала, толькі ў цяні іх па кутах яны яшчэ съмяяліся, як жывыя.

Рамы вакол былі залатыя, містэрнай разьбы, дзе-нідзе ў іх люстры. На паліцах кітайскі посуд, стаялі і срэбныя пухары, і слоікі пад цветкі зь венецыянскага шкла. У куце каля акна стаяў малы клавікордзік, на якім яшчэ ляжалі раскладзеныя ноты. Тут жа на мармуровым століку кінутая белая жаночая хустачка, таксама, відаць, уся ўжо прасяклая вільгаццю і пылам.

Шкляныя дзвіверы ў другі пакой былі заслоненыя зялёнай фіранкай. Напюрка, паклікаў мяне і крыху іх адсланіў: я зірнуй і ледзь ня крыкнуў ад зьдзіўлення і страху. Душой клянуся, я ня ведаў, ці жывую там угледзеў фігуру, якая мала што толькі ня рухалася. Каля століка сядзела нейкая пані, з такім высокім мастацкім кунштам вырабленая, як бы з сапраўднага цела і косьці, нават колер твару быў натуральны.

Страх было глядзець, каб не заварушилася і ня крыкнула.

Калі Напюрка адчыніў дзвіверы, каб я бліжэй прыгледзеўся да гэтага цуду, я ўбачыў кабету гадоў дваццаці зь нечым, у шаўках, яна сядзела з кніжкай у руцэ, з апушчанымі вачымі, як калі б чытала. Адной рукой зь белымі пальчыкамі падпірала сябе пад падбародак, а вусны былі як бы съязгнутыя для ўсьмешкі.

Валасы, убор, пярсыцэнкі, кніга, сам твар і руکі былі такія натуральныя, што можна было толькі дзіву дацца. З кожнай хвілінай здавалася, што зараз вось устане, павернецца, загаворыць. Ніколі нічога падобнага ў жыцьці ня бачыў, ужо толькі пазней у Варшаве, калі немцы свайго Фрыдрыха прывозілі, вылепленага з воску, на якога ўся Варшава хадзіла падзіўцца.

Напюрка падпусьціў мяне бліжэй, каб я мог разгледзець гэтую адмыслоту, а сам парога не пераступіў. Прызнаюся, што і я зь нейкай апаскай, толькі здалёк абышоў гэтую прыгожую пані, дзіву даючыся, на якія толькі куншты людзі здольныя. У другім канцы гэтага пакоя на ложку, ляжалі раскладзеныя шлюбныя строі, зь якіх асыпалася пасохлае лісьце. Усё гэта ў жалобным чорным крэпе. Калі я дзіваваўся, стары сказаў:

-- Грэшная гэта справа людзкое рукі, бо што заўгодзілася Богу забраць, таго ў такім выдуманым жыцці выстаўляць не гадзіцца. Даўно ўжо бедная князёўна ў тло абярнулася. Пан Бог тое, можа, толькі прабачыў маці, якая, страціўши дзіця, ніколі не магла суцешыцца. І прыходзіла сюды, сядзела, плакала, малілася, і бачачы гэты падманны ценъ дачкі, крыху супакоеная адъходзіла; аж аднаго дня і самое маці на съвеце ня стала і ніхто ўжо, апроч мяне, не адчыняў гэтага пакоя... Трагедыя гэта, васпане, фамільная, князёўне ўжо шылі шлюбныя сукні, калі захварэла, зълегла і на руках у маці Богу душу аддала. Суцешыўся малады, забылі сябры... а матчына сэрца ні жалю ні памяці пазбыцца не магло...

Мы нарэшце выйшлі, а калі дзіверы зачыніліся, мне палегчала, бо выйшаў я адтуль як з магілы.

Адзін праход у рагу вежы мы ўжо былі мінулі, калі стары павярнуўся і пачаў даставаць зь кішэні ключы.

-- Калі ўжо ты сюды ўдзёрся, што з табой рабіць? трэба, каб ты ўбачыў і тое, што апроч мяне мала хто быў дапушчаны бачыць, -- адазваўся ён ціха.-- Але не раззвоньвай! не хваліся! Старыя гэта дзеі.

Гаворачы гэта, завярнуў у вузкі калідор, у канцы якога

былі прыступкі і заглыбленыя жалезныя дзъверцы.

У заржавелым замку мы ледзьве павярнулі ключ, а потым і зь цяжкасцю папхнулі самыя дзъверы. За імі былі іншыя, зь якімі пайшло трохі лягчэй, бо на іх вісела толькі вялікая калодка.

Калі мы, адчыніўшы і іх, увайшлі ў пакой, папалавіну падземны, з адным акном, агарнулі мяне вільгаць, холад, і пакуль вочы не асвоіліся, я ня мог нічога разгледзець. Цёмна было, пад нагамі каменная падлога, над галовамі амысловое скляпеньне, выгненае і ў складках. Было падобна на нейкую вязыніцу. Маленькае акенца ў тоўстым муры з кратамі, пакрытымі павуцінай і съмецьцем. Ад шыбаў у ім толькі асколкі засталіся.

Спакваля я разгледзеўся. Турма была просторная. З аднаго боку стаяў голы ніzkі тапчан, на якім згніў сяннік, толькі зь яго рэшткі съмецьця засталіся; у галавах падушка з грубага палатна, съплюшчаная, чорная, таксама прабуцьвела ўся. Збоку на простым століку перавернутая збанок і міскі, драўляная лыжка, ліхтар, ляжалі ў беспарадку, з крошкамі збуцьвелага хлеба і белымі рыбнымі касцямі.

Калі я прыгледзеўся, убачыў яшчэ на зямлі чорны плашч, падзёрты і пацёрты, і пас.

Калі другое съянны тырчала жалезнае кальцо, як бы ад ланцуга, і тут жа пад ім на зямлі парваны жалезны заржавелы ланцуг з кайданамі, ці то ручнымі, ці то нажнымі.

Калі я з трывогай азіраўся ў гэтай вязыніцы, бо гэта не магло быць нічым іншым, убачыў над тапчаном на счарнелым муры, накрэсьленыя знакі, пашкрабаныя літары

і нейкія надпісы; але ледзь толькі я наблізіўся да іх, спрабуючы прачытаць, ключнік сілай адараў мяне, не дапускаючы роспытаў.

Я не адважваўся пытатца ў яго пра тое, што ўсё гэта азначала. Ён падвёў мяне да акна і паказаў пальцам; акно выходзіла так, што празь яго відны былі дзвёры капліцы, а калі іх адчынялі, дык, мабыць, можна было ўбачыць і ксяндза каля алтара, калі правіў імшу.

-- Старыя гэта дзеі,-- паўтарыў Напюрка,-- і барані Божа, каб вашэці асуджаў за жорсткасць тых, якія ўсё гэта будавалі... Хатні сорам замыкалі, каб людзі за яго не плявалі на ўвесь род. Не адна тут съяза высахла... Ня судзіце, каб і вас ня судзілі,-- дадаў ён панура.-- Старыя дзеі, старыя дзеі. Вечнае съятло хай съвеціць і пакутнікам.

І падштурхнуў мяне да выходу, і калі мы выйшлі ў калідор, сказаў зь дзіўнай усьмешкай:

-- І што ж? не пачаставаў я вашэці? ня можаш скардзіцца. Цяпер ты ведаеш вантробы замка, які ўжо ня мае ад цябе таямніц, праўда? Ідзі ж здаровенькі, і не распускай язык.

Выйшлі мы другімі дзвіярыма на съежае паветра, мне стала лягчэй, бо ва ўсіх гэтых пазамыканых пакоях, хоць іх і праветрываў, стаяў нейкі асаблівы пах тухласыці, тухласыці, магільных съвечак, вільгаці, я сказаў бы нават -- съмерці.

*

* *

Князю ваяводу таго ж вечара зрабілася горш, паднялася гарачка, і ён альбо маўчаў, альбо гаварыў абы-

што. Пры ім сядзеў доктар, і надворны фельчар і пан Мараўскі. Відаць, гэта была рада, я чуў з другога пакоя, як Фінке настойваў, каб каля хворага садзілі жанчын, бо яны ўмеюць лепей даглядаць, яны цярплюць і трывалы

-- Калі трэба кабета для дагляду,-- азваўся Мараўскі,--
дык што прасьцей? хай каторы сходзіць у кляштар Паннаў
Міласэрнасці, а і прышлюць хоць бы і дзъвюх і трох самых
здольных. Лепшага нічога на съвеце ня знайдзеце.

Відаць, думка гэтая пераканала ўсіх, бо палкоўнік
выбег адразу і, выпадкова сустрэўшы мяне першага,
сказаў:

-- Мой пане Глінка! дзеля міласці Божай, зьбегай у
кляштар да паннаў, хай прышлюць сюды адну ці дзве, для
прыгляду за хворым. Князь нецярплюцца, кідаецца, а мы,
хоць і доктар з намі, ня мажам даць сабе зь ім рады. Тут
патрэбны дасьведчаныя.

Я адразу пабег па шапку і плащ, бо на дварэ крапаў
лістападаўскі дождж, і ня доўга думаючы -- у кляштар. Ужо
быў вечар, калі я пазваніў у браму. Адразу адчынілася
фортка.

-- Я да панны старэйшай,-- сказаў я,-- з замка, ад
вяяводы.

Мяне ўпусцілі левую залу. Чакаў нядоўга, выйшла і
панна старэйшая; асоба была ў веку, але яшчэ даволі
жывавая і рухлівая. Даведаўшыся, што я з замка, яна пачала
зь вялікай клапатлівасцю дапытвацца ў мяне пра князя,
сказала нават, што кожнага дня за яго моляцца.

-- Нам, -- сказаў я,-- пры хворым цяжка ўпраўляцца;
палкоўнік прыслаў мяне да панны дабрадзейкі, ці не

ўдзяліла б нам панна ў дапамогу каго-небудзь зь сясьцёր.

Панна старэйшая аж рукамі пляснула.

-- А мой ты Божа, чаму ж бо і не? А дзеля каго ж і абавязкі маєм найбольшыя? Здам сястры ахміstryні кляштар, сама пайду з другою. Чакайце васпан чвэрць гадзіны, толькі надзенем плашчы і мы гатовыя.

Пасьля, падумаўши і, відаць, ня хочучы пакідаць мяне аднаго, панна старэйшая паклікала кагосьці са сваіх таварышак; мне прынеслы віна і смажаны кавалак мяса пататарску закусіць, а тым часам ўсё там спасобілася. Я амаль што быў съведкам збораў, бо панна старэйшая адразу прасіла клікнуць сястру Марыю.

Калі я пачуў гэтае імя і ўспомніў расказ Вісьнёўскага і агледзеўся, дзе быў, мне стукнула, як бы нейкая дзіўная распарада Божая. Я адразу нават падумаў, а ну ж тая сястра Марыя будзе якраз Вайжбунуўна?

Магу сказаць, што ад гэтай думкі несамавіта зрабілася, і так я сабе ў думках засеў зь непамыснымі выракамі Божымі, што аж спыніўся, слова ня кажучы і ня бачачы нічога перад вачыма.

Тут увайшла пакліканая сястра Марыя; я паглядзеў на яе, асoba была не маладая, твару даволі мілага і супаконага, прывыкла, відаць, суцяшаць людзей і гаварыць толькі салодкія словы. Нешта падказвала мне, што гэта Вайжбунуўна.

-- Сястра Марыя, -- пасьпешліва азвалася да яе панна старэйшая,-- пойдзеш са мною ў замак, пану князю пагоршала, дык наказваюць, просяць пашай паслугі.

Калі яна гаварыла гэта, я прыглядваўся да твару сястры Марыі, і ўбачыў, як яна ўздрыгнула, як міжволі заламала

рукі. Падняла вочы на панну старэйшую, як бы перапалоханая.

-- Можа б, сястра Ганна, я... я ня ведаю, ці здолею,-- азвалася ціха.

-- Сястра Ганна мусіць застацца пры інфірмерыі. Тут патрэбна лагодная, як вы, і дасьведчаная, ніхто мне так не дагодзіцца, як вы. Я і самая іду.

У законе першая цнота -- паслушэнства; выбраная не супрацівлялася, але з выразу яе твару я ўсё больш і больш набіраўся ўражаньня, што Бог так распараадзіў сваім празарэннем, каб менавіта гэтыя дзъве асобы яшчэ раз у сваім жыцьці сустрэліся.

Мы пасьпешна рушылі да замка; уся дарога прайшла ў маўчаньні, я быў пагружены сам у сябе, і ўвесь час на вочы нагортваліся сылёзы. Я толькі чакаў, калі прыйдзем у пакоі, дзе мусіў быць Вісьнёўскі, там я ёсць і пазнаю.

Ужо таго ж вечара ніхто хвіліны спакойнай ня меў -- апасаліся за здароўе князя ваяводы. Перад спальніяй, у якой ён ляжаў, у прыхожай было шмат народу, і хоць нам нават праціснуцца цяжка было, стаяла такая цішыня, што быў чуцен ціхі шолах сукенак. Шапталі толькі на самае вуха, гучней ніхто не адважваўся.

Уваходзячы, я здалёк заўважыў Вісьнёўскага і падаў яму знак. Перад сёстрамі ўсе расступіліся, і доктар адразу прыбег пагаварыць зь імі.

Калі Вісьнёўскі падышоў, я шапнуў яму на вуха:

-- Паглядзі на ту ю сястру, якая спакайнейшая, і скажаш мне, што табе здалося?

-- Што? у такую хвіліну ты мне кажаш прыгледзецца да маладой сястры?-- абурана агрызнуўся той. -- Глінка, як

бога кохам, такога ад цябе не чакаў.

Мяне таксама злосьць ўзяла.

-- Але, што чорт пабяры,-- я яму,-- хто табе сказаў, што яна маладая? што вашэці ў галаве? Ідзі і паглядзі! а потым будзеш казаць!

Вісінёўскі закруціўся, пайшоў бачком і бледны вярнуўся да мяне назад.

-- Перапрашаюся, Глінка...

-- Гэта Вайжбунуўна? -- спытаўся я.

-- Яна,-- адказаў, -- але як гэта здарылася?

-- Божы палец,-- адказаў я,-- хто ж патрапіць адказаць, як яно ўсё так здарылася? Бог прымеркаваў.

Мы абодва замоўклі, патрывожаныя. Сказаў я тады сабе, што, дазволяць мне ці не, але буду пільнаваць дзъверы і ў спальню ўціснуся. Сясьцёр упусьцілі адразу, я таксама ўвайшоў за імі.

Князь ляжаў на ложку, страшэнна соп і енчыў. Наблізіліся да яго на пальцах, наперадзе панна старэйшая, пасыля сястра Марыя, пазіраючы на хворага. Першая адразу ж паправіла падушкі: крыху падняла ту ю, на якой ляжала галава, пасыля ўзялася за другую.

Князь забурччаў. Я пачуў, як ён азвайся:

-- Хто гэта тут каля мяне завіхаецца? А хоць бы раз мне спакою далі, пане, хо... хто тут каля мяне?

Панна старэйшая ціха азвалася:

-- Сёстры міласэрнасці.

Князь уздрыгнуў, заварушыўся, і цэлую хвіліну ня мог гаварыць. Потым сказаў:

-- Як завуць?

-- Сястра Юстына і сястра Марыя...

Усё гэта гаварыла старэйшая, папраўляючы падушки.
На твары Вайжбунуўны я бачыў вялікае замяшаньне, рукі ў
яе дрыжалі і яна выцірала сабе вочы.

-- Я пытаю прозвішчы,-- сказаў князь ваявода як не
свайм голасам.

Панна старэйшая хвіліну нешта разважала і азвалася,
ня бачачы, што яе таварышка спалохана падае знакі.

-- Сястра Юстына ў съвеце звалася Барташэўская, а
Марыя -- Вайжбунуўна.

Князь раптам заварушиўся, як спалоханы, абапёрся на
рукі.

-- Езус, Марыя, Юзаф! -- крыкнуў -- Фэліцыя
Вайжбунуўна!!!

Склаў рукі.

-- Неспасыцігальныя выракі Гасподнія.

Пачуўши гэта, панна старэйшая, якая не магла
зразумець нічога, а ўсё гэта прымала за гарачку, шапнула:

-- Супакойцесь, вяльможны пане.

-- Але я спакойны, я спакойны і памру цяпер зусім
спакойны. Бог яўна ласкавы да мяне. Як жа яе завуць у
законе?

-- Каго?-- спытала старэйшая.

-- Вайжбунуўну,-- хуценька азваўся князь.-- Дзе яна?
Хай скажа слова.

Панна старэйшая стаяла зьдзіўленая, ня могучы
адазвацца. Сястра Марыя спачатку як бы крылася і
здавалася няпэўнай, што зробіць; потым раптам падышла
бліжэй і сказала дрыготкім голасам:

-- Я тут, вашэці княжа.

Ваявода павярнуў да яе галаву.

-- Сястра Фэліцыя!

-- Маё імя Марыя.

-- Так, так, прашу вас, дайце мне сваю руку.

Вайжбунуўна павагалася, пасьля павольна ўзяла выцягнутую далоню князя, які, адчуўшы яе руку, схапіў яе і паднёс да вуснаў.

Панна старэйшая глядзела на гэта са зьдзіўленнем, блізкім да аслупянення.

-- Сястра Марыя,-- пачаў князь.-- Сястра Марыя! Бог так рашыў, каб без твойго прабачэння я не адышоў у лепшы свет. Слава Богу мілажальнаму ў вышынях. Прыйшла тая гадзіна, пра якую прароча гаварыў ў Рабцы... прабачэння прашу...

Маўчаныне было страшнае і доўгае. Вайжбунуўна заплюшчыла вочы, зьбірала думкі, вуснаў адкрыць адразу не магла, аж паволі ясным і выразным голасам сказала:

-- Хай табе Бог так пррабачыць, як і я пррабачаю...

Князь ваявода перавёў дух,-- руку, якую трymаў, да вуснаў прыціснуў і ўздыхнуў, адпускаючы яе..

Панна старэйшая, не разумеючы значэння гэтых праяваў, стаяла, стараючыся даўмецца толькі, што ў гэтую хвіліну яна была толькі прыладай нейкай волі Божай, і думка гэтая ўзрушала і трывожыла.

-- Дайце мне вады, пане каханку,-- слабым голасам сказаў князь.-- Панна Вайжбунуўна хай не адыходзіць, вельмі прашу, Пан Бог паслаў яе... Была ў гэтым воля Божая...

Калі ўсё гэта адбывалася ў спальні, Вісьнёўскі, увесь працяты і напалоханы, ня мог у сабе стрымаць таямніцы і пабег зь ёю да князевага сястронца, палкоўніка Мараўскага.

Той падышоў да ложка.

-- Як дзядзечка пачуваецца?-- спытаўся,-- можа хацеў бы застацца адзін?

-- Мне вельмі добра, пане каханку, -- пасьпешна адказаў князь,-- як гэта адзін? навошта?-- I тут жа дадаў:-- А і ня думай мне тут распарађацца, пане каханку. Я яшчэ жыву.

Вайжбунуўна стаяла як статуя над яго ложкам, углядалася ў гэты твар, па якім ужо блукала съмерць. Па схуднелых шчоках плылі сылёзы. Зъбянтэжаны Мараўскі адступіў.

Была ўжо позняя ноч, цішыня ў замку, я стаяў каля дзьвярэй. Князь, як гэта бывае перад сконам, хвілінамі то драмаў, то засынаў, то зноў прачынаўся. I кожны раз, паварушыўшыся, пытаў:

-- Сёстры тут?

На што старэйшая адказала:

-- Мы тут.

-- А сястра Фэліцыя?

Дык і яна сама была вымушана адказаць:

-- Я тут.

-- Прашу, не пакідайце мяне.

Ледзьве могучы прамовіць гэтыя слова, засынаў зноў і неўзабаве зноў прачынаўся, і гэта паўтаралася ўвесь час, усю ноч.

Назаўтра з раніцы запанавала трывога, бо ўжо і лекары і сёстры, і хто толькі наблізіцца мог да хворага, сумняваўся, што ён можа выжыць. У касьцёлах у той дзень, у Фары, у рэфарматаў, у базыльянаў правілі набажэнствы з вынасам найсьвяцейшых сакраментаў, абы каб Бог асаліў

князю жыцьцё.

Паслалі таксама на набажэнства у Лясную і ў Кодзень. Для двара асобную мшу справіў капелан у капліцы, што ў замку каля вала, у якой калісьці спачывала цела сьв. Ёсафата да таго, як яго перанеслы да базыльянаў.

Падвечар, адчуваючы сябе яшчэ горш, князь ваявода зажадаў апошній споведзі і астатнія прычасыця, але сказаў, каб адбывалася гэта бязь ніякай поміны і пышнасьці. Калі прыйшоў канонік з Фары і ўсе выходзілі са спальні, князь папрасіў у панны старэйшай, каб яна не вярталася ў кляштар і засталася зь сястрою Марыяй пры ім.

-- Яно ўсё ўжо не задоўжыцца!-- сказаў ёй,-- прашу вас, зрабіце гэта, ня дзеля мяне, дзеля Бога.

І тыя мусілі пагадзіцца, перш чым упусьцілі каноніка. Споведзь трывала з-паўгадзіны, і хоць князь быў вельмі аслабелы і сваёй сілай падняцца ўжо ня мог, але такі пажадаў, каб да камуніі ўстаць і ўкленчыць.

Канонік хацеў адгаварыць яго ад гэтага, але той ня даўся.

-- З Панам Богам жартай няма, пане каханку,-- сказаў.-
- Радзівіл, ці прости халоп, павінен біць чалом. Я чалавек грэшны.

І вось накінулі на яго футру, і ўзялі падпахі, падтрымліваючы дзеля святой камуніі, перад якою князь біў сябе ў грудзі ў скрусе вялікай. Паклалі мы яго потым назад у ложак, і праз хвіліну ён ад стомы і ўражаньня ня мог ужо сказаць ні слова. Паслья ўздыхнуў і сказаў-такі:

-- Усё цяпер скончылася, адыходжу, пане каханку, *ad patres!* Бывайце здаровыя!

Канонік, які застаўся, пачаў абнадзейваць, шматкроць

падаючы съятыя сакраменты ня толькі дзеля душы, але і дзеля цела. Князь толькі ўсьміхаўся з гэтага.

-- Хай дзеецца воля Божая, пане кахранку,-- сказаў ён ціха,-- у мяне вялікай ахвоты да жыцьця няма. На нічога ўжо больш ня прыдамся, я съляпы выварацень, уломак стары, дык пара ўжо і ў склеп...

Ён яшчэ папытаўся пра паннаў, а як што канонік сядзеў каля яго і пачуваўся даволі жавава, дык князь сказаў яму, каб ягоным даглядчыцам, прынамсі, далі есьці, каб падсілковаліся. Па сутнасьці яны да таго часу мацеваліся ці не адной толькі вадою зь віном і бісквітамі. Пайшоў я, праводзячы панну старэйшую і Вайжбунуўну у бакавую залку, дзе загадаў хуценька накрыць стол, а на кухні заўсёды было што-небудзь гатовае. Я карыстаўся выпадкам, каб лепей прыгледзеца да панны Вайжбунуўны, якая амаль ні да чога не дакранулася і сядзела задуманая і, відаць, толькі вялікай сілай душы баранілася, каб ня выказаць узрушэнья. Пазнаваліся ў ёй яшчэ і даўняя прыгажосць, асабліва ў вачах, і энергічны характар, глядзела съмела, павагу мела вялікую, але жыцьцё злагодніла яе, і слодыч у ёй спалучалася з моцай характару. Ледзь прыгубіўши столькі, каб толькі не адчуваць голаду, абедзьве ўсталі і вярнуліся ў пакой да князя.

Канонік неўзабаве сышоў, а як што князю, здавалася, крыху палепшала і нават забірала на сон, а доктар запэўніў, што гарачка адпусціла, панны маглі пайсьці і адпачыць, мяне ж і Пулькоўскага пакінулі дзяжурыць.

Ноччу, здаецца, гарачка зноў вярнулася, бо князь будзіўся, падхопліваўся, то съязгваў зь сябе коўдру, то папраўляў яе, трывальніў, съмяяўся, паслья ўпаў у

санлівасьць і храп так страшна, як бы ўжо апошнія гралі арганы. Панны у такія моманты прыходзілі, і мы абкладвалі яго падушкамі, падымалі, каб яму зручней было. І ўесь час дыхаў цяжэй і цяжэй.

З апоўначы панны пайшлі ў свой кабінет адпачыць, Пулькоўскі моцна заснуў, я, каб крый Божа не задрамаць, узяў у Напюркі у паперку моцнага тытуню і амальувесь час соваў яго сабе ў нос, так што назаўтра ён у мяне апух як труба. І дасталася мне зь ім нямала бяды, бо мне ж съярбела чыхаць, а чхнуць тут было крыміналам; я заціснуў нос у кулаку, і пакута была зь ім жахлівая.

Папоўначы я пачуў невыразнае ўзрушэнье. Съвечкі гарэлі як звычайна за зялёной шырмачкай, і на твар яму падала толькі невялікае съяцельца. Я глянуў,-- усьміхаўся як за добрым часам, па твары разылілася як бы нейкая даброць, як бы пазбыўся ўсялякага клопату.

Вусны паволі варушыліся, спачатку ціха, пасьля гаварыў усё больш выразна, вельмі жыва і хутка, як бы прысьпешваў словы, каб выгаварыць усё.

-- Каторая гадзіна? га? не пррабіла яшчэ? я гатовы ў дарогу! З панам Богам рахунак хроблены. Бывайце здаровыя, пане кахранку, бывайце здаровыя!

...Радзівілаўшчызны мне тут глядзіце пільнуйце, прашу вас, і шчэзнуць ёй не давайце. Памятайце, бо ж, пане кахранку, з таго съвету адпрашуся, вярнуся і папытаюся калькуляцыі.

... Ужо мне плечы апухлі столькі часу на іх насіць... і арлы з трубамі. Гэй! гэй! пане кахранку! арлы тыя колісь высока лёталі, а трубы зычна *larum* съвету гралі; аж птушкам крылы паабціналі, як курам, а трубы ўжо хіба што

на пахаваньне зайграюць.

... Скончылася, пане каханку. Ваяводаў мундзір занасіўся да ніткі. Дайце мне яго ў труну, ніхто ўжо ў ім не хадзіцьме: на гэтых здыхлякоў занадта шырокі. Але Бог вялікі зылітуеца з Радзівілаў! а калі пераважаць грахі нашыя і прыйдзе кара, пане каханку, умейце насіць няшчасьце так, як ня ўмелі насіць шчасьце! Толькі ня згінацца, ня лезьці ў гразь. Лахман пурпурай стаць можа, лепей дзіркі, чым плямы!

Замоўк, як бы чакаючы ад кагосьці адказу, а потым пачынаў нанава.

-- Ужо іду, ужо іду. Бачу, чакаюць мяне ў парозе, ваяводы, гетманы, канцлеры, біскупы... клічуць да сябе, іду, бацькі каханыя. Дайце мне толькі яшчэ раз зірнуць на мае замкі, сады і пушчы, на вёскі і зямельку. Тры локці зямлі хопіць Радзівілу.

...Каб толькі тая ваяводзкая труна цесная ня была: я люблю ляжаць раскошна, пане каханку, асабліва, што пасыцель гэтая не на адну ноч, а да самага суднага дня, пане каханку!

... Ружанец Сіроткі дайце мне ў руку, не пашкадуйце яго. Я ж таксама быў сірата і сіратою сыходжу са съвету, як палец адзін! Бог з вамі, пане каханку, ня плачце.

Ён заснуў, але пад раніцу падхапіўся і закрычаў:

-- Грайце хаўтурную ў радзівілаўскія трубы!
Мядзьведзь упаў, але скура яго засталася.

І, як звыкла, клікнуў мне:

-- Глінка? ёсьць там каторы? которая гадзіна?

Я пасыпшаўся да ложка, а панны, таксама пачуўшы голас, надбеглі. Абудзіўся ў памяці і папрасіў піць. Падала

яму панна старэйшая, але князь, ледзьве ўмачыўшы вусны ў кубку, апусьціў галаву на пасьцель. Папрасіў ружанца Сіроткі і пачаў маліцца.

Ужо відаць было, што надыходзіць апошняя гадзіна. Цэлы двор на нагах, у вялікай цішыні чакаў, што Бог зрадзішь. Пад раніцу зноў вады папрасіў у Вайжбунуўны, але такім голасам, што яго ледзьве можна было пачуць. Беручы кубак, пацалаваў ёй у руку і адразу зашалтаў:

-- У рукі Твае, Божа...

А потым:

-- Езус, Марыя, Юзаф!

Твар пакрыўся бледнасцю, на лобе выступіў пот, а вусны як бы ўсьміхаліся.

Князь ня жыў.

Мы ўсе ўкленчылі вакол яго ложка, і ксёндз пачаў гаварыць малітвы.

На сьвітаныні ва ўсіх касьцёлах зазванілі званы, і ў мястэчку плач і лямант разылёгся вялікі.

Вечны спачынак дай яму, Пане, і вечная съветласць хай съвеціць яму на векі вякоў. Аман.

*Пераклаў з польскай мовы
Васіль Сёмуха*